بۆمبی بێدەنگ: زیرەکی دەستکرد و هەڵوەشاندنەوەی مێشکی مرۆڤ. ڕزگار ئاکرەیی

لە دەستبەسەرداگرتنی دیجیتاڵییەوە بۆ چەک لە خزمەتی سەرمایە و ڕاستڕەوی توندڕەو، یان ئامرازی ئازادی؟

رویەکی پڕهاوار و رویەکی بێدەنگ و یەک مەترسی

ئەوەی ئەمڕۆ دەیبینین دەستبەسەرداگرتنی مرۆڤایەتی لەلایەن ڕۆبۆتەکانەوە نییە لەو جۆرەی کە سینەما لە فیلمە بێشومارەکاندا وێنای کردووە. ئەمە مۆدێلێکی جیاوازی کۆنتڕۆڵی دیجیتاڵییە کە لەسەر ئۆتۆماتیکی و بەکارهێنانی زیرەکی دەستکرد و ئەلگۆریتمەکان بۆ بەڕێوەبردنی بەشە گەورەکانی ژیانی ڕۆژانە بنیات نراوە و کۆمەڵگاکان زیاتر ملکەچی سیستەم و کۆمپانیا و ئامێرە زیرەکەکان دەکات.
بەڵام لەدەستدانی کۆنتڕۆڵی ئەم سیستەمانە تەنیا ڕووخساری بەرزی مەترسیەکەیە. ئەو ڕوخسارە لە ژێر فشاری کێبڕکێی نێوان زلهێزەکان و کۆمپانیا مۆنۆپۆلی سەرمایەدارییەکاندا بە خێرایی گەشە دەکات، خێراتر لەوەی یاسا و کۆمەڵگا و دامەزراوە پەروەردەییەکان بتوانن پەیڕەوی بکەن. لێرەدا کرۆکی مەسەلەکە دەکەوێت: مەترسیەکە لەوەوە ناوەستێت کە ئەم سیستەمانە لە کۆنتڕۆڵ دەربچن، چونکە لە نێو پەیوەندییەکانی خاوەندارێتی و کێبڕکێی توندی سەرمایەداریدا پەرەیان پێداوە کە ئەگەری ئەم جۆرە خلیسکانانە زیاتر دەکات و تێچوونی لەسەر خەڵک چەند ئەوەندە دەکات.
ڕوخساری ترسناکتر زۆر بێدەنگترە لە ژێر پێکهاتەی سەرمایەداریدا کە زیرەکی دەستکرد پەرە پێدەدات و بەکارهێنانەکانی ئاراستە دەکات، یارمەتیدەرە بۆ شێوەکردنی هۆشیاری ملیاران کەس، سەرنج و ڕەفتاریان بە شێوەیەک ئاراستە دەکات کە خزمەت بە لۆژیکی مۆدێلی سەرمایەداری بکات [1]. لە هەمان کاتدا کێبڕکێی نێوان مۆنۆپۆلی دیجیتاڵی سەرمایەداری و زلهێزەکان، لە غیابی سنوور و یاسای کاریگەردا، لەوانەیە گەورەترین زیان بە مێشکی مرۆڤ بگەیەنێت و ئەگەر گەشە پێدان و بڵاوکردنەوەی بەم خێراییە و بەبێ پاسەوانی پێویست بەردەوام بێت، زیرەکی دەستکرد بکاتە چەکی کۆکوژی بەکۆمەڵ.

ئەم نیگەرانیانە چیتر تەنها لە ڕەخنەگرانەوە سەرچاوە ناگرن. لە چەندین بۆنەدا، لەوانە ئەو کەیسەی کە TIME ئاشکرای کرد، سیستەمێکی زیرەکی دەستکرد لە کۆنترۆڵ دەرچوو و هێرشی کردە سەر سیستەمەکانی تر. چەند ڕۆژێک دواتر، نزیکەی 1400 ئەندازیار کە لە کۆمپانیا گەورەکانی AI کاریان دەکرد داواکارییەکی هاوبەشیان واژۆ کرد کە داوای ئامرازی تەکنیکی و میکانیزمی بەڕێوەبردنی نێودەوڵەتی دەکەن بۆ ڕێکخستنی خێرایی پەرەسەندنەکەی. ئەو سکاڵایە حاڵەتێکی تاک نەبوو، چونکە بەردەوام هۆشداریی لە توێژەرانی ئەو بوارەوە دەگات کە گەشەسەندنی خێرا لەوانەیە بەتەواوی لە کۆنترۆڵی مرۆڤ دەربچێت.
ڕاپۆرتی نێودەوڵەتی سەلامەتی AI [4]، کە لەلایەن زیاتر لە 100 شارەزا بە پاڵپشتی زیاتر لە 30 دەوڵەت و ڕێکخراوی نێودەوڵەتی ئامادە کراوە، هۆشداری دەدات کە مۆدێلەکان دەستیان کردووە بە جیاوازی کردن لە نێوان ژینگەی تاقیکردنەوە و بەکارهێنانی ڕاستەقینە و خۆلادان لە میکانیزمەکانی هەڵسەنگاندن و ڕێگەدان بە توانا مەترسیدارەکان بەبێ ئەوەی بدۆزرێتەوە. هەروەها هۆشداری دا کە کارمەندەکانی AI ئاستی مەترسی بەرز دەکەنەوە چونکە سەربەخۆ کار دەکەن، ئەمەش دەستێوەردانی مرۆڤ پێش ئەوەی زیان ڕووبدات قورس دەکات. مەترسی گەورە هەیە کە سیستەمەکانی AI خۆیان گەشە پێبدەن و لە کۆنترۆڵ دەربچن و ڕۆڵێکی گەورەتر بگێڕن لە بەڕێوەبردن و کۆنترۆڵکردنی مرۆڤەکان لەوەی کە پێشتر پلانی بۆ دانرابوو.
دەیان هەزار کەس، لەنێویاندا زانایانی پێشەنگ لەو بوارەدا، بەیاننامەیەکی نێودەوڵەتییان واژۆ کردووە [5] کە داوای قەدەغەکردنی پەرەپێدانی “سوپەر زیرەکی” دەکەن تا ئەو کاتەی کۆدەنگییەکی زانستی دەبێت لەسەر ئەوەی کە بتوانرێت بە سەلامەتی و لەژێر کۆنترۆڵدا بەدەست بهێنرێت، لەگەڵ قبووڵکردنی فراوانی کۆمەڵایەتی، لە کاتێکدا توێژەران دەستیان لە کار کێشاوەتەوە [6] لە کۆمپانیا گەورەکانی دیجیتاڵ وەک ناڕەزایی دەربڕین بەرامبەر بە پەرەپێدانی سیستەمەکانی AI و ئەولەویەتەکانی.
هیچ کەسێک نکۆڵی لەو ئەگەرە گەورەیە ناکات کە زیرەکی دەستکرد پێشکەشی دەکات. چەندین ساڵ توێژینەوە لە دۆزینەوەی دەرمان کەدەکاتەوە، پێکهاتەی پرۆتین ئاشکرا دەکات کە دەیان ساڵە زانایان بەزاندووە، وردی دەستنیشانکردنی پزیشکی بەرز دەکاتەوە و ڕێگە دەدات نەخۆشییەکان لە قۆناغە سەرەتاییەکاندا بگیرێن کە ژیان دەپارێزن، گۆڕانی کەش و هەوا مۆدێل دەکات و هۆشداری دەدات لە کارەساتەکانی پێش ڕوودان، بەربەستەکانی زمان لە ڕێگەی وەرگێڕانەوە دەشکێنێت و زانیاری دەخاتە بەردەستی ئەو کەسانەی کە

ماوەیەکی زۆرە بێبەش کراون، ژیانی ڕۆژانە و پیشەیی بە ملیۆنەها کەس ئاسان دەکات، و دەرگا دەکاتەوە بۆ خزمەتگوزارییەکان کە لەوانەیە کێشە چارەسەرنەکراوەکان چارەسەر بکەن.
هەر ئەو دەستکەوتانە پرسیارەکە قورستر دەکەن، چونکە ئەم وتارە مشتومڕی لەسەر ئەم توانایانە ناکات. بابەتەکەی ئەوەیە کە کێ خاوەنییەتی، کە ئاراستەیان دەکات، خزمەتی بەرژەوەندییەکانی کێ دەکەن، و چۆن بەکاردەهێنرێن.
پێش ئەوەی زیاتر بڕۆین، پێویستە سێ چین کە بە شێوەیەکی ڕۆتینی تێکەڵ دەکرێن جیا بکرێنەوە. یەکەمیان "پۆلێنکردن و ئەلگۆریتمی پێشنیارکردن" کە بڕیار دەدات چی لە بەردەممان دەربکەوێت و چی لە ئێمە بپارێزرێت. دووەمیان "پلاتفۆرمە دیجیتاڵییەکان" و مۆدێلی بازرگانییان لەسەر ئابووری سەرنج بنیات نراوە، واتە گۆڕینی کات و داتای بەکارهێنەران بۆ قازانج. سێیەمیان "ئامرازەکانی AI بەرهەمهێنراو" کە جێگەی مرۆڤ لە نووسین، شیکردنەوە و بڕیارداندا دەگرنەوە.
هەر چینێک میکانیزم و کاریگەری تایبەت بە خۆی هەیە، جیاواز لە ئەوانی تر، لەگەڵ ئەوەشدا ئەم سێ چینە ئەمڕۆ لە دەستی هەمان کۆمپانیا مۆنۆپۆلی سەرمایەداریدا تێکەڵ دەبن و گوێڕایەڵی تاکە لۆژیکی کەڵەکەبوون دەبن.
ئاڵۆزییان هێشتا قووڵترە چونکە زیرەکی دەستکرد ئێستا هەرسێکیان لە یەک کاتدا بەڕێوە دەبات: ئەلگۆریتمی پۆلێن و پێشنیار خۆیان بوونەتە مۆدێلی AI، مۆدێلی بازرگانی پلاتفۆرمەکە لەلایەن AI بەڕێوە دەبرێت لە ئامانجگرتنی بەکارهێنەران، پێوانەکردنی هەڵسوکەوتیان و پێشبینیکردنی، و ئامرازە بەرهەمهێنەرەکان خودی زیرەکی دەستکردن. لەبەر ئەوە من ئەوان بە نزیکی بەیەکەوە بەستراوە، و بێچی جیاکردنەوەیان شیکارییە نەک ڕاستەقینە، کە وادەکات خوێندنەوەیان بەیەکەوە پێویستییەکی عەقڵی بێت.

ئاراستەکردنی هۆشیاری بە چەسپاندنی کەلتووری سەرمایەداری نیولیبرال

لەپاڵ بەکارهێنانی زیرەکی دەستکرد بۆ زیادکردنی قازانج، پتەوکردنی کۆنترۆڵی ئابووری و سیاسی و بەهێزکردنی سەرکوتی دیجیتاڵی، ئەم تەکنەلۆژیایە بەشێوەیەکی سیستماتیک بەکاردەهێنرێت بۆ شێوەپێدان و ئاراستەکردنی هۆشیاری تاکەکەس، بە ئامانجی بەهێزکردنی کەلتووری سەرمایەداری و بەهاکانی نیولیبراڵی. لە ڕێگەی شیکردنەوەی داتا و هەڵسوکەوتی بەکارهێنەر، پۆلێنکردن و پێشنیارکردن کۆنترۆڵی ناوەڕۆکی پیشاندراو لە پلاتفۆرمەکاندا

دەکەن، و بە خواردنی تاکەکان دروستکراون کە خزمەت بە ڕوانگەی سەرمایەداری و سیاسەتەکانی دەکات.
ئەم مەیل لەگەڵ فراوانبوونی ئەم پلاتفۆرمانە چەسپێنراوە. بەگوێرەی راپۆرتی یەکێتی نێودەوڵەتی پەیوەندییەکان [7]، نزیکەی سێ لەسەر چواری دانیشتوانی جیهان ئێستا بەکارهێنەری ئینتەرنێتن کە لە یەک ساڵەدا زیاتر لە 240 ملیۆن بەکارهێنەر زیادیکردووە. ئەم فراوانبوونە بەشێکی دەگەڕێتەوە بۆ هەوڵی کۆمپانیا قۆرخکارەکان و زلهێزەکان بۆ گەیاندنی ئینتەرنێت بە هەموو گۆشەیەکی جیهان و بەتایبەتی بۆ وڵاتانی باشوور [8]، تەنانەت لەو ناوچانەی کە ئاوی پاک و کارەبا و خزمەتگوزارییە سەرەتاییەکانیان نییە، چونکە ئەولەویەتی وەبەرهێنان بە هەر شتێک بێت کە بازاڕ فراوانتر بکات پێش ئەوەی پێداویستی خەڵک دابین بکات، بە ئامانجی زۆرترین قازانج و بەهێزکردنی دەسەڵات و داگیرکردنی ئەو ناوچانە بە دیجیتاڵی.
ئەمە مەرج نییە مانای ئەوە بێت کە هەموو ئەم بەکارهێنەرانە دەکەونە ژێر کاریگەری ئەپڵیکەیشنەکانی AI، هەرچەندە ئەو بنچینەیە فراوانتر دەکات کە ئامێرەکە لەسەری کار دەکات.
پێکهاتەی خاوەندارێتی سەرمایەداری و مۆدێلەکانی قازانج پاڵ بە ئەلگۆریتمەکان دەنێت بۆ ئەولەویەتی دانانی ناوەڕۆک کە خزمەت بە بەرژەوەندییەکانی بازاڕ و کۆمپانیا مۆنۆپۆلەکان دەکات و ئەلگۆریتمەکان دەگۆڕێت بۆ ئامرازێک بۆ بەرهەمهێنانەوەی هەژموونی کەلتووری سەرمایەداری. لە ڕێگەی ئەم میکانیزمەوە، هۆشیاری کۆمەڵ بەرە بەرە بەرەو قبووڵکردنی ئەم بەهایانە وەک سروشتی و حەتمی دەڕوات، بە ئامرازی نەرم و زیادکراو و هەستپێنەکراو، تا ئەو ڕادەیەی کە زۆربەی بەکارهێنەرانی ئەم بەکارهێنانە، بە بەشەکانی چەپیشەوە، وەک ئامرازێکی بێلایەن سەیریان دەکەن. بەم شێوەیە ئەم ئامێرە یارمەتیدەرە بۆ پتەوکردنی هەژموونی سەرمایەداری، بە بەهێزکردنی ملکەچی جەماوەر بۆ سیستەمی ئێستا، و پەراوێزخستنی چەپ و ئەلتەرناتیڤە پێشکەوتووەکان، کە هەڕەشە لە هۆشیاری نەوەکانی داهاتوو و توانایان بۆ بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە و ڕێکخستن بە هێنانەکایەی گۆڕانکاری دەکات.

هەڵوەشاندنەوەی تواناکانی مرۆڤ، ئالوودەبوون بە دیجیتاڵ و قووڵکردنەوەی نامۆبوون

ئەم هەڕەشەیە دەگاتە هەڵوەشاندنەوەی توانا عەقڵییەکانی تاکەکەس، و لێرەدا پرسیارێک لە چینی ئەلگۆریتمەکانەوە دەڕوات کە ئەوەی دەیبینین ئاراستە دەکات بۆ چینی ئامرازەکانی AI کە لە بیرکردنەوەدا بە ئێمە دەوەستێت. سەرەڕای بەرزکردنەوەی زیرەکی

دەستکرد وەک ڕێگەیەک بۆ ئاسانکردنی ژیان و بەرزکردنەوەی بەرهەمهێنان، توێژینەوە زانستییەکان ئاماژە بەوە دەدەن کە پشتبەستن بە بیرکردنەوە پەیوەندی بە قووڵبوونەوەی هۆشیاری ڕووکەشەوە و لاوازبوونی تواناکانی مرۆڤەوە هەیە.

بەگوێرەی توێژینەوەیەکی توێژەرانی پەیمانگای تەکنەلۆجیای ماساچوستس [9]، پشت بەستن بە ئامرازەکانی نووسینی AI چالاکی مێشک کەم دەکاتەوە و یادەوەری و هەستی خاوەندارێتی بەسەر بیرۆکەکانی خۆیدا لاواز دەکات. توێژەران ئەم دیاردەیەیان ناوناوە "قەرزی مەعریفی"، واتە مرۆڤ توانای مێشکی لە داهاتوو وەردەگرێت لە بەرامبەر ئاسوودەیی لە ئێستادا.

بەهەمان شێوە، توێژینەوەیەک کە لە گۆڤاری Societies بڵاوکراوەتەوە دەریخستووە کە بەکارهێنانی زۆری ئامرازەکانی AI پەیوەندی بە لاوازبوونی بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە هەیە لە ڕێگەی میکانیزمی "دابەزاندنی مەعریفی"، واتە ڕاسپاردنی بیرهێنانەوە و شیکردنەوە بە ئامێرەکان لەجیاتی ئەنجامدانی مێشک، بەتایبەتی لەنێو گەنجاندا، کە ئەگەری ئەوە زیاد دەکات کە نەوەیەکی نوێ توانای شیکردنەوەی سەربەخۆیان کەمتر بێت.

توێژینەوەیەک لەلایەن توێژەرانی زانکۆی کالیفۆرنیا [11]، کە بە پشت بەستن بە داتای زیاتر لە شەش هەزار منداڵ لە پرۆژەیەکی گەشەی مێشکی هەرزەکاراندا ئەنجامدراوە، دەریخستووە ئەو منداڵانەی کە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان زۆرترین بەکاردەهێنن، خوێندنەوە و وشەگەل و یادەوەری دابەزینێکی بەرچاویان تۆمار کردووە. ئەو توێژینەوەیە تایبەتە بە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانەوە، بەڵام ئەو میکانیزمە کە دیاری دەکات، گواستنەوەی هەوڵی مێشکی بۆ شاشەکە، هەمان میکانیزمە کە لە ئامرازەکانی AI دا کار دەکات، و لەوە قووڵتر کار دەکات، چونکە ئەو ئامرازانە ئەرکی بیرکردنەوە خۆیان دەگرنە ئەستۆ.

ئەم بابەتە تەنها لە تاقیگەکاندا نییە. ئەنجامەکانی پرۆگرامی هەڵسەنگاندنی نێودەوڵەتی قوتابیان [12]، کە لە 8ی ئەیلولی 2026 بڵاوکرایەوە، وێنەکەی گەیاندە ئاستی تەواوی سیستەمی پەروەردە. لە دانیمارک، قوتابیانی قوتابخانە خراپترین ئەنجامیان تۆمار کرد، دابەزینی ئاستی بەدەستهێنانی یەکسان بە لەدەستدانی ساڵێکی خوێندنی تەواو، کە حکومەت بە قەیرانێکی پەروەردەیی مەترسیدار وەسفی کرد کە پێشبینی دەکرا. ئەم دابەزینە هاوکات بوو لەگەڵ فراوانبوونێکی گەورە لە بەکارهێنانی ئامێرە دیجیتاڵییەکان و زیرەکی دەستکرد لە ناو پۆلەکاندا، هەرچەندە پەیوەندی هۆکاری زۆر ئاڵۆزە و ناکرێت بە یەک هۆکار کورت بکرێتەوە.

هەمان وێنە لە 43 وڵاتدا دووبارە دەبێتەوە کە دەستکەوتەکان بە شێوەیەکی بەرچاو دابەزیوە، و ڕێکخراوی هاوکاری و گەشەپێدانی ئابووری [13] پەیوەندییەک لەنێوان ئەم دابەزینە و بەرزبوونەوەی کاتی شاشە و بەکارهێنانی AI و کەمبوونەوەی خوێندنەوەی ئازاد دەدۆزێتەوە، هۆشداری دەدات لەوەی کە مەترسیدارترین توخمی لەناوبردنی ئەو بەهرەیانەدایە کە لە سەردەمی زیرەکی دەستکرددا زۆر گرنگن، واتە هەڵسەنگاندنی زانیاری، بەستنەوەی چەندین سەرچاوە و بیرکردنەوەی شیکاری و ڕەخنەیی.

ئەم دابەزینە کاریگەری لاوەکی نییە. لە پشتیەوە چینی دووەم هەیە، مۆدێلی قازانجی پلاتفۆرم کە لەسەر ئالوودەبوونی دیجیتاڵی بنیات نراوە. پلاتفۆرم و ئەپڵیکەیشنەکانی دیجیتاڵ کە بە زیرەکی دەستکرد کار دەکەن تەنها خزمەتگوزاری بەخۆڕایی نین کە لە خۆشەویستی بە بەکارهێنەرەکانیان پێشکەش دەکرێن. ئەوان ئامرازێکن کە بە ئەنقەست بەکاردەهێنرێن بۆ بەهێزکردنی پشتبەستن بە هەڵسوکەوت و بیرکردنەوە، کە تێیدا داتای گەورە بەکاردەهێنرێت بۆ تێگەیشتن لە هاندانی خەڵک و دەستکاریکردنیان بە شێوەیەک کە خزمەت بە بەرژەوەندییەکانی کۆمپانیاکان و زلهێزەکان بکات. سەرمایەداری وەبەرهێنان لە تەکنیکەکاندا دەکات کە بە شێوازی جۆراوجۆر هەڵسوکەوتی ئالوودەبوون هان دەدات بۆ گەرەنتی تێکەڵبوون لەگەڵ پلاتفۆرمەکان، و پرۆسەکە دەبێتە بازنەیەکی داخراو کە قازانج لەسەر حسابی تەندروستی دەروونی و دەستکەوتی پەروەردەیی بەرهەم دەهێنێت، بەتایبەتی لە نێو نەوەی گەنجدا.
لەسەر ئەم بنەمایە، نامۆبوونی مرۆڤ بە شێوەی دیجیتاڵی بەرهەم دەهێنرێتەوە. تاک لە توانا عەقڵی و داهێنەرەکانی دابڕاوە و خۆی دەدۆزێتەوە بە ئامرێکی تەکنیکی کە توانای کار و بیرکردنەوەی سەربەخۆی لێ داماڵراوە، هەروەک چۆن کرێکار لە ژێر دەسەڵاتی سەرمایەداریدا لە بەرهەمەکەی دوور کەوتووەتەوە. لەوانەیە وردە وردە ببنە ژێر کاریگەری ئەلگۆریتمەکان کە کارلێکەکانی ڕۆژانەیان ئاراستە دەکەن و بڕیار دەدەن چی دەخوێننەوە و سەیری دەکەن، چۆن بیر دەکەنەوە، چۆن دەنووسن و چۆن پەیوەندی دەکەن، کە پشتبەستنیان بە سیستەم و کۆمپانیا و دەوڵەتەکانی ژێر کۆنترۆڵی سەرمایە و هێزەکانی چەوساندنەوە و دیکتاتۆری قوڵتر دەکاتەوە.

جۆرێک لە کۆیلایەتی دیجیتاڵی خۆبەخشانە و لەدەستدانی کۆنترۆڵ

ئەگەر ئالوودەبوونی دیجیتاڵی ڕوونی بکاتەوە کە چۆن مرۆڤ ڕادەکێشرێت بۆ ناو ئەم ئامێرە، پرسیارێکی قورستر دەمێنێتەوە:

بۆچی قبوڵی دەکەن لەکاتێکدا هەست دەکەن ئازادانە هەڵدەبژێرن؟ ئەم چەوساندنەوەی سایکۆلۆژییە جگە لە دەربڕینێکی زاڵبوونی چینایەتی زیاتر نییە کە زیرەکی دەستکرد لە ئامرازێکی تەکنەلۆژیاوە بەرەو ئامرازێک بۆ بەرهەمهێنانەوەی شێوازەکانی کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئابووری و ڕۆشنبیری لە ژێر سیستەمی سەرمایەداریدا قووڵتر دەکات.

ئەوەی ئەم زاڵبوونە مەترسیدارتر دەکات کاراکتەری خۆبەخشییەتی، کە تاکەکان لە ڕێگەی دەستکاریکردنی ئەلگوریتمی و فشاری بەکارهێنانی زیرەکی دەستکرد لە کار و ژیانی ڕۆژانەدا پاڵیان پێوە دەنرێن بۆ ناو ئەم “کۆیلایەتی دیجیتاڵی” بەبێ زۆرەملێ، لە ژێر وەهمی کۆنترۆڵ و هەڵبژاردندا، لە کاتێکدا بڕیارەکانیان بەرەو ڕێگایانە دەڕوات کە پێشوەخت ئامادە کراون و خزمەت بە سەرمایە دەکەن و توانا عەقڵی، ڕۆشنبیری و پیشەییەکانیان لاواز دەکەن.

ئەم تێکەڵبوونە وەک ئازادی تاک بەبازاڕ دەکرێت. هەرکەسێک ئەم ئەپڵیکەیشنانە بەکار بهێنێت بە ئارەزووی خۆی دەیکات، و هەرکەسێک حەزی لەنەبێت دەتوانێت مەبایلەکەی بکوژێنێتەوە. لەسەر ئەم بنەمایە زۆرێک لە تیۆریزانی نیولیبرال هەر دەستەوەردانێک لە بازاڕی دیجیتاڵدا ڕەت دەکەنەوە، وەک باوکایەتی بەرامبەر تاکەکان و زەوتکردنی هەڵبژاردنی کەسیان مامەڵەی لەگەڵدا دەکەن.

لەگەڵ ئەوەشدا ئازادی کە مەرجەکانی خاوەندارێتی ئەو کەسە نییە کە بەکاری دەهێنێت بەهیچ شێوەیەک ئازادی نییە. تاک ئەلگۆریتمی هەڵنەبژاردووە کە ئەو شتانەی دەیبینێت ڕیزبەند دەکات، بەشداری نەکردووە لە داڕشتنی ئەو بەرنامەیەی کە لەلایەن خاوەنکارەکەی، قوتابخانەی منداڵەکانی، بانک و دەزگاکانی دەوڵەتەوە بەسەریدا سەپێنراوە، وە هەرگیز ڕاوێژی پێنەکراوە لەسەر مەدەلی قازانج کە سەرنج و کات و ڕەفتاریان دەگۆڕێت بۆ کاڵایەکی قازانجبەخش.

ئەمە ئازادی هەڵبژاردنە لە نێوان ئەو شتانەی کە سەرمایە لەبەردەمیاندا دانراوە، نەک ئازادی بڕیاردان لەسەر ئەوەی کە لە سەرەتاوە چی لەبەردەمیاندا دادەنرێت.

لێرەدا هەڵوێستی چەپ لەگەڵ لیبرال بەش دەکات، چونکە کێشەکە پاراستنی تاک لە خۆی نییە. ئەوە ململانێیە لە بڕیاردان لەسەر ژێرخانی دیجیتاڵی لە خاوەندارێتی و دیزاینی ئەلگۆریتمەکان، سەرچاوەی داتا و مەدەلەکانی قازانج دەخاتە ژێر دەسەڵاتی و چاودێری دیموکراتی کۆمەڵگا. ئازادی ڕاستەقینە کاتێک دەست پێدەکات کە خەڵک خاوەندارێتی لە هەلومەرجەکانی ژیانیان بە کۆمەڵ دەکەن، نەک کاتێک هەڵبژاردنیان پێشکەش دەکرێت، یەک بە یەک، لە نێوان بەدیلەکان کە بەبێ ئەوان دروست دەکرێن.

ئەوەی لەسەر ئاستی تاک ڕوودەدات لە ئاستی مرۆڤایەتی بەگشتی خۆی دووبارە دەکاتەوە. کاتێک مرۆڤ ڕۆژ لە دوای ڕۆژ بڕیارە بچووکەکانی خۆی بەدەست ئەلگۆریتمەکانەوە دەدات، بڕوا بە ئازادی و هەڵبژاردن دەکات، کۆمەڵگاکان بڕیارە گەورەکانیان بەدەستەوە دەدەن هاوتەریب لەگەڵ سیستەمە دیجیتاڵییەکان کە نە چاودێری دەکەن و نە لێی تێدەگەن.

کەواتە ملکەچکردنی مرۆڤایەتی بە ئامێر چیتر بابەتی تێڕوانینی فەلسەفی نییە. لەنێو پێشکەوتنەکانی زیرەکی دەستکرد و نەبوونی پاسەوانی یاسایی نێودەوڵەتی و ناوخۆیی کاریگەر بۆ بەڕێوەبردنی ئەو ئامێرە ڕاستەقینەتر بووە، و کاتێک سنووری بەرنامە بە داڕێژراوی خۆی تێپەڕاند، لەوانەیە ببێتە ئامێرێک کە بڕیاری چارەنووساز دەدات و بەسەر مرۆڤایەتیدا دەسەپێنرێت بەبێ چاودێری ڕاستەقینەی مرۆڤ.

لە ژێر سەرمایەداریدا، زیرەکی دەستکرد گەشەی پێدراوە بە خزمەتکردنی کەڵەکەبوونی سەرمایە و ملکەچی لۆژیکی کێبڕکێ و زاڵبوونە کە وادەکات لەدەستدانی کۆنتڕۆڵی سەرمایە دیمەنێکی ڕاستەقینە و جدی و ئەگەری وێرانکەر بێت.

هۆکارەکە لە هەردوو حاڵەتەکەدا هەمان هۆکارە. نەبوونی خاوەندارێتی بەکۆمەڵ و چاودێری دیموکراتی جەماوەری وادەکات تاک کۆنتڕۆڵی هۆشیاری و بڕیارەکانی خۆی لەدەست بدات و هەمان نەبوونی وادەکات مرۆڤایەتی کۆنتڕۆڵی مەترسیدارترین ئامرازی لەدەست بدات کە تا ئێستا دروستی کردووە. کۆیلایەتی دیجیتاڵی خۆبەخشانە و لەدەستدانی کۆنتڕۆڵ دوو ڕووی یەک غیابی یەکن.

زیرەکی دەستکرد لەوانەیە ببێتە چەکی کۆکوژ

ئەم مەترسییە کەمتر نییە لە هەموو شێوازەکانی پێشووی خزمەتکردن بە سەرمایە، چونکە پێشبڕکێی شێتانەی نێوان جەمسەرەکانی سەرمایەداری و زلهێزەکان بۆ کۆنترۆڵکردنی زیرەکی دەستکرد، لە غیابی یاسا و یاسای توند و تیژی نێودەوڵەتی و ناوخۆییدا، تۆوی لەدەستدانی کۆنتڕۆڵ و گۆڕینەکەی بۆ ئامرازی لەناوبردنی بەکۆمەڵ هەڵدەگرێت کە هەڕەشە لە داهاتووی مێشکی مرۆڤ دەکات، نەک تەنها جەستە و موڵکی مرۆڤ.

لەسەر ئاستی سەربازی، ئەم پێشبڕکێیە وەک پێشبڕکێیەکی چەکداری ڕاستەقینە دەردەکەوێت کە چەکی سەربەخۆ، فڕۆکەی بێفڕۆکەوانی سەربەخۆ، ڕۆبۆتی شەڕکەر و سیستەمی ئامانج و بڕیاردانی سەربازی لە کوشتن و لەناوبردندا دەگرێتەوە. توێژەران هۆشداری دەدەن لەوەی کە ئەم سیستەمانە لەوانەیە تێکبشکێن کاتێک لە ژینگەی تاقیکردنەوەوە

دەگوازرێنەوە بۆ باروودۆخی جەنگی ڕاستەقینە، کە لەوانەیە هەڵە و بڕیاری پێشبینی نەکراو و کارەساتی بەرفراوان بەرهەم بهێنێت. ئەم مەترسییە گریمانەیی نییە. سیستەمەکانی AI لە کۆنتڕۆڵ دەرچوون لەو حاڵەتانەی کە ڕاگەیەندراون و دۆکیۆمێنت کراون، لەوانەیە مردنی ژمارەیەکی زۆر لە هاووڵاتیانی مەدەنی بەهۆی چەکەکانی سیستەمەکانی AI، بابەتێک کە لە خوارەوە دەگەڕێینەوە بۆی، و لەوانەیە چەند سیستەمەکی تریش هەبن کە هەرگیز ئاشکرا نەکراون.
لەگەڵ ئەوەشدا ئەو وێرانکارییەی کە زیرەکی دەستکرد دەیهێنێت، لە سنووری جەنگ و ئۆپەراسیۆنە سەربازییەکاندا ناوەستێت. ئاستێکی تری هەیە، دەنگێکی بێدەنگتر و درێژتر. چەکی ئەتۆمی بەستراوەتەوە بە بەکارهێنانی سەربازی ڕاستەوخۆ، تا ڕادەیەک بینراو، و بە حسابات و ڕێککەوتنە نێودەوڵەتییە ڕاگەیەنراوەکان بەڕێوە دەبرێت، و مەترسییەکانیان سنووردار بوو بە ساتی تەقینەوە و ئەوەی بەدوایدا هات.
بە پێچەوانەوە، لە ئاستی هۆشیاریدا زیرەکی دەستکرد بە بێدەنگی کار دەکات و دزەدەکات بۆ وردەکارییەکانی ژیانی ڕۆژانە، بە پەروەردە، کار، میدیا، خزمەتگوزاری و زۆربەی کەرتەکانی کۆمەڵگا. تواناکانی مرۆڤ لاواز دەکات، پشت بەستن بە سیستەمی دیجیتاڵی قووڵتر دەکاتەوە، بیرکردنەوەی ڕەخنەیی و سەربەخۆیی مەعریفی دادەخورێنێت، و چاودێری و دەستکاریکردنی ڕەفتار فراوانتر دەکات. لێرەدا وێرانکاری بێدەنگتر و بەربڵاوتر دەبێت، و کۆیلایەتی دیجیتاڵی خۆی دەبێتە جۆرێک لە چەکی کەکوژ، چونکە مرۆڤ بە جەڵتەیەکدا ناکوژێت. ڕۆژ لە دوای ڕۆژ هۆشیاری، توانا و پەیوەندییەکانیان دەگۆڕێت. دوو ئاستەکە دوو ڕووی یەک چەکن: یەکێکیان جەستە لە ساتێکدا لەناو دەبات، ئەوی تریان مێشک لە کاتی پشوودا هەڵدەوەشێنێتەوە.
ئەگەر ئەم دوو ئاستە پێکەوە کۆبکەینەوە، مەترسییەکە تەنها لە بەرهەمهێنانی چەکی کوشندەتر نییە، بەڵکو بە یەکسانی لە دووبارە شێوەکردنی مرۆڤ و کۆمەڵگادایە کاتێک گەشەکردن و بڵاوکردنەوەی زیرەکی دەستکرد دەکەوێتە ژێر لۆژیکی قازانج، پێشبڕکێ، قۆرخکاری و کۆنتڕۆڵ. زیرەکی دەستکرد لەوانەیە هەڕەشە لە توانای مرۆڤ بکات بۆ تێگەیشتن، هەڵبژاردن، شیکردنەوە و بڕیاردان، و لەوانەیە ئەو توانایە بە بارمتە بەجێبهێڵێت بە ئەو سیستەمانەی کە لە سەرەتاوە بۆ خزمەتکردنی ڕکابەری جیۆپۆلەتیکی و قازانج بنیات نراون نەک خزمەتی خەڵک.
هەر لەبەر ئەم هۆیەشە سەدان توێژەری پێشەنگی AI، لەنێویاندا ئەو کەسانەی کە یارمەتیدەر بوون لە بنیاتنانی ئەم بوارە،

بەیاننامەیەکی کورتیان واژۆ کرد [16] کە تیایدا هاتووە:
“کەمکردنەوەی مەترسی لەناوچوونی AI دەبێت ئەولەویەتی جیهانی بێت شانبەشانی مەترسییەکانی تری کۆمەڵایەتی وەک پەتا و جەنگی ئەتۆمی.”
کاتێک مەترسیدارترین تەکنەلۆژیا لە مێژووی مرۆڤایەتیدا دەبێتە کارتێک لە دەستی کێبڕکێی جیۆپۆلەتیکی و سەربازی سەرمایەداری لە نێوان جەمسەرە گەورەکاندا، بەبێ هیچ برێکی یاسایی و کۆمەڵایەتی و دیموکراسی ڕاستەقینە، مەترسی لەدەستدانی کۆنتڕۆڵ نامێنێت و هەڕەشە بۆ سەر هۆشیاری تاک نامێنێت و دەبێتە هەڕەشە بۆ سەر داهاتووی کۆمەڵگا و مرۆڤایەتی بەگشتی.

کۆمپانیا دیجیتاڵییەکان و زیرەکی دەستکرد لە خزمەتی ڕاستڕەوی توندڕەودا

بڵاوکردنەوەی زیرەکی دەستکرد لە خزمەتی سەرمایە ناوەستێت لە مانا ئابووری و کەلتوورییە گشتییەکەیدا. درێژ دەبێتەوە بۆ هاوپەیمانییەکی ڕاستەوخۆ و پەرەسەندن لە نێوان گەورەترین کۆمپانیاکانی دیجیتاڵ و ڕاستڕەوی توندڕەو و پڕۆژە سەربازی و سەرکوتکەرەکان لە سەرانسەری جیهاندا. یەکێک لە ڕوونترین دەربڕینەکانی ئەم هاوپەیمانێتییە مانیفێستەکەیە کە لە نیسانی 2026 لەلایەن Palantir Technologies بڵاوکرایەوە، کە من لە وتارێکی پێشتردا وەک دەربڕینی “فاشیزمی دیجیتاڵ” نووسیومە. بە ئاشکرا داوای چڕکردنەوەی دەسەڵات لە دەستی ئەلیگارشی دارایی و تەکنەلۆژیادا دەکات کە دیموکراسی لیبرال بە بەربەستێک لەبەردەم زاڵبوونی خۆی دادەنێت، هەروەها بە بەشداری ئەخلاقی ئەندازیارانی دۆڵی سیلیکۆن بۆ خزمەتی ئامێری جەنگ و ئاسایش.
لە پشت ئەم پڕۆژەیەوە پیتەر تیل وەستاوە، دامەزرێنەری پالانتیر و یەکێک لە دیارترین سەرمایەدارانی دۆناڵد ترەمپ و جەی دی ڤانس، و تیۆریزانی تەوژمی “خێرایی” [17]، واتە بانگەوازە بۆ ئازادکردنی پەرەسەندنی تەکنەلۆژیا لە هەموو بەربەستێک هەرچەنێک بێت تێچوونی کۆمەڵایەتی.
لەسەر ئەرزی واقیع، ئەم هاوپەیمانێتییە تەنها بە قسە و قسە محدود نابێت. بەگوێرەی ڕاگەیەندراوەکەی کۆمپانیاکە، پالانتیر هاوبەشییەکی ستراتیژی لەگەڵ “وەزارەتی بەرگری ئیسرائیل” واژۆ کردووە بۆ دابینکردنی ئامرازەکانی “شەڕ” بە هێزی AI، لەگەڵ پڕۆژەی نیمبوس [19] کە لەلایەن گووگڵ و ئەمازۆن بەڕێوە دەبرێت، هەروەها سیستەمی ئامانجکردنی ئەلگوریتمی وەک لاڤێندەر و ئینجیل [20]، کە لە لێکۆڵینەوە ڕۆژنامەوانییەکاندا ئاشکرا کرا، کە

کوشتنی بەکۆمەڵ لە غەززە گۆڕی بە ئۆپەراسیۆنێکی ژمێریاری سارد کە ژیانی هاووڵاتیانی مەدەنی بە داتا کەم دەکاتەوە.

لە خودی ئەمەریکا و بەپێی بەڵگەنامەکانی ڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤی ئەمەریکا، Palantir لە ڕێگەی سیستەمی ImmigrationOS داتا بە دەسەڵاتدارانی کۆچبەران و گومرگ دابین دەکات کە هەڵمەتەکانی دیپۆرتکردنەوەی زۆرەملێ و بەدواداچوونی چالاکوانان و خۆپیشاندەران خێراتر دەکات. بەم شێوەیە سەرکوتی دیجیتاڵی لە ئامرازێک بۆ بەڕێوەبردنی هۆشیاری بە شێوەیەکی نەرم دەگۆڕێت بە هاوبەشێکی چالاک لە کوشتن و دەستبەسەرکردن و دیپۆرتکردنەوەدا.
لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی، ئیلۆن مەسک، خاوەنی پلاتفۆرمی X، ڕوونترین مۆدێلی کۆمپانیایەکی دیجیتاڵی پێشکەش دەکات کە ڕاستەوخۆ لە خزمەتی ڕاستڕەوی توندڕەودا دانراوە. ئەو لە ڕێگەی پلاتفۆرمەکەیەوە پاڵپشتییەکی بەرچاوی بە هێزە ڕەگەزپەرستەکانی ڕاستڕەو لە سەرانسەری جیهاندا کردووە، دواترینیان لە هەڵبژاردنەکانی ویلایەتی ساکسۆنی-ئەنهاڵتی ئەڵمانیا لە ئەیلولی 2026 دا و ئێستاش چالاکانە لە هەڵبژاردنەکانی بەرازیلدا دەستوەردەدات. توێژینەوەیەکی توێژەرانی AlgorithmWatch [23] بەڵگەی ئەوەی خستەڕوو کە چۆن X، بەهۆی خاوەندارییەتی مەسک و کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەری، بووە بە بەهێزکەرێکی سەرەکی دەنگی خۆی و گوتاری خۆی بە پشتیوانیکردن لە ڕاستڕەوی توندڕەو لە سەرانسەری جیهاندا.
بەمەش وێنەکە تەواو دەبێت: ئەلگۆریتمەکان و زیرەکی دەستکرد لە خزمەتی سەرمایە و ڕاستڕەوی توندڕەو پێکەوە، لە ئاراستەی نەرمی هۆشیارییەوە بۆ هاوپەیمانی کراوە لەگەڵ دڕندەترین پڕۆژەی میلیتاریستی، سەرکوتکەر و ڕەگەزپەرستی لە جیهانی ئەمڕۆدا.

زیرەکی دەستکرد وەک ناوچەیەکی چینایەتی و ململانێی مەعریفی

بە هەموو ئەمانەی سەرەوە، هەڵەیە ئەگەر بکەوینە ناو “دیترمینیزمی تەکنۆلۆژیای پێچەوانەوە” کە ئەلگۆریتمەکان وەک کارمەندێکی سەربەخۆ دادەنێت کە ڕاستەوخۆ هۆشیاری دروست دەکات، وەک ئەوەی سەرمایەداری تەکنۆلۆژیا لەدایک بکات و تەکنۆلۆژیا یەک هۆشیاری بە درێژایی هێڵێکی ڕاست لەدایک بکات. زیرەکی دەستکرد قەوارەیەکی هاوشێوە نییە تەنها لە دەستی سەرمایەدا. هەروەها ناوچەیەکی کراوەی ململانێی چینایەتی و مەعریفییە. لە هەمان کاتدا کە هەندێک کۆمپانیا و دەوڵەتی دیجیتاڵی سەرمایەداری بۆ زیادکردنی قازانج و سەرکوتکردن و ئامانج گرتن و کوشتن بەکاری دەهێنن، زانایانی کێش و

هەوا بەکاری دەهێنن بە مۆدێلکردنی گۆڕانی ژینگە و ئاگادارکردنەوەی کارەساتەکانی، پزیشکەکان بە چارەسەری نەخۆشی بەکاری دەهێنن، چالاکوانان سوودی لێوەردەگرن بۆ وەرگێڕانی بابەتەکانی مافەکانی مرۆڤ و گەیاندنی دەنگی قوربانیان، و هێزەکانی چەپ، سەندیکاکان و بزووتنەوە کرێکارییەکان بەکاری دەهێنن بۆ پەرەپێدانی خەباتیان.
ئەم جیاکردنەوەیە پشتگیری ئەزموونی هەیە، چونکە ئەو بەڵگەیەی کە تۆمارەکان سوود وەردەگرن کاتێک بارودۆخەکە دەگۆڕێت، لە خوێندنی باڵا [24]، لە قوتابخانەکان [25] و لە شوێنی کاردا [26]، کە دەستکەوت و بەرهەمهێنان بەرز دەبێتەوە کاتێک سیستەمەکە وا لە بەکارهێنەر دەکات کارێکە بکات نەک لە شوێنی خۆیدا، و کاتێک چاودێری مرۆڤ و کۆمەڵایەتی لەسەر پرسەکە دەپارێزرێت. ئەو دوو مەرجە بڕیارێکی کۆمەڵایەتین، و ئەوەی خاوەندارێتی بکات و بڕیار بدات ئەو کەسەیە کە دایدەنێ. گرنگترین پرسیار هەر دەمێنێتەوە: کە سوود لەم دەستکەوتانە وەردەگرێت؟ بەرزبوونەوەی بەرهەمهێنان مانای زیادبوونی بەهای زیادەی دەرهێنراو لە کاری کرێکاران بە دەست و مێشک، ژن و پیاو و زیرەکی دەستکرد لەرێدا چەوساندنەوە ناهێڵێت.

چێتر و قووڵ دەکاتەوە، چونکە هەمان بەها بە کاری کەمتر و کاتی کەمتر بەرهەم دەهێنێت و جیاوازییەکە دەگۆڕێت بە قازانج. کەواتە پرسیارەکە ئەوە نییە کە ئایا بەرهەمهێنان بەرز دەبێتەوە، چونکە بەرز دەبێتەوە. پرسیارەکە ئەوەیە ئەو زیادەیە بۆ کوێ دەڕوات: بۆ کرێی ئەوانەی بەرهەمی دەهێنن، بۆ کورتکردنەوەی کاتژمێرەکانی کارکردنیان و باشترکردنی بارودۆخیان، یان بۆ قازانجی خاوەنکارانی سەرمایەدار. وەڵامەکە بە ئاشکرایە و دووەمە.
هەموو ئەمانە ڕوونترین شێوە لە بواری کاردا وەردەگرن، کە زیرەکی دەستکرد وەک قەوارەیەکی سەربەخۆ نیشان دەدرێت کە بە ئارەزووی خۆی کارەکان دەگرێتە دەست. ئەو وێنەیە بەرگێکی ئایدیۆلۆژییە کە ئەو ڕاستییە دەشارێتەوە کە هەر کارێک هەڵوەشێنراوەتەوە بڕیارێکە لە ژووری ئەنجومەندا دەدرێت، و گەورەترین خاوەنەکانی ئەم تەکنەلۆژیایە ئێستا باس لە دەستبەرداربوونی تەواوی ئەو پیشانە دەکەن کە دەیان ملیۆن کارمەند دادەمەزرێنن. تەنانەت لەو شوێنەی کە زیرەکی دەستکرد جێگەی کەس ناگرێتەوە، تەنها دیمەنی بەسە بۆ دیسپلین کردنی هەمووان، و کرێکاران کاتژمێری درێژتر، مووچەی کەمتر و چاودێری وردتر قبوڵ دەکەن لە ترسی دەرکردنیان. ئەمە سوپای یەدەگی کرێکارە لە شێوەی دیجیتاڵی.
سەرمایە تەنها پێویستە لە ئاسەدا بە ئاشکرا بهێڵێتەوە بە

لاوازکردنی چینی کرێکار لە سەودا، ڕێکخستن و مانگرتن. بێکاری لێرە چارەنووسی تەکنەلۆژیا نییە. ئەوە بڕیارێکی سەرمایە و ئەو تەکنەلۆژیایە کە کار هەڵدەوەشێنێتەوە، توانای کورتکردنەوەی رۆژی کارکردنە لە کاتێکدا مووچە دەمێنێتەوە و کاتی پشوودان فراوان دەبێت، ئەگەر بڕیار لە دەستی ئەوانەدا بێت کە بەها بەرهەم دەهێنن.

ئەمە ململانێی چینایەتییە بە تەواوی مانا، نەک دەرئەنجامێکی تەکنیکی بێلایەن. لە هەر ڕوویەکی ئەم تەکنەلۆژیایە تاقی بکەینەوە، زیان بگەیەنین، قازانج یان بکەین، وەڵامەکە هەموو جارێک دەگەڕێتەوە بۆ هەمان خاڵ: ئەوەی خاوەنی بێت بڕیار دەدات. ئەمە دووبارەبوونەوەی ڕێکەوت نییە. ئەلگۆریتمەکان لە جەوهەردا هاوکێشەی بیرکارین و هیچ چینێکی تایبەت بە خۆیان نییە، و ئەرکی کۆمەڵایەتی و سیاسی خۆیان لە پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنانەوە وەردەگرن کە تێیدا کار دەکەن، وە لەو قەوارەیە کە خاوەنی داتاکان، تاقیگەکانی و سەنتەرەکانی پرۆسەکردنەکەیە، و بڕیار دەدات بۆ چ مەبەستێک کار بکەن و لە بەرژەوەندی کێدا کار بکەن.

لێرەدا دژایەتییەکی بنەڕەتی دێتە بەرچاو. زیرەکی دەستکرد بەرهەمێکی کۆمەڵایەتییە بە تەواوی مانا، لەسەر بنەمای زانیاری کەڵەکەبووی مرۆڤ و کاری ملیۆنەها کەس بنیات نراوە، لەگەڵ ئەوەشدا بەرهەمەکانی وەک موڵکی تایبەت لەلایەن ژمارەیەکی کەم مۆنۆپۆل و دەوڵەتەوە داگیر دەکرێن. ئەمە ناکۆکی نێوان کاراکتەری کۆمەڵایەتی بەرهەمهێنان و دەستبەسەرداگرتنی تایبەتی ئەنجامەکانییە، کە ئەمڕۆ لە پێشکەوتووترین هێزی بەرهەمهێنان لە مێژووی مرۆڤایەتیدا بەرهەم دەهێنرێت. کێشەی بنەڕەتی کەمتر لە خودی ئامێرەکەدایە وەک لە خاوەندارێتی ئامرازەکانی بەرهەمهێنانی دیجیتاڵی و کۆنتڕۆڵکردنیان و هەر ئەمەشە کە شەڕەکە لە زەمینەی گلەیی کردن لە تەکنەلۆژیا دەگوازێتەوە بۆ گۆڕەپانی خەباتی چینایەتی.

دەرئەنجام و ئەرکەکان: بەرەو زیرەکی دەستکرد لە خزمەتی مرۆڤایەتیدا

ئەگەر ئەم دینامیکە بەردەوام بێت بەبێ وەڵامدانەوەی کۆمەلایەتی لەسەر بنەمای هۆشیارییەکی چەپ و پێشکەوتووخواز و ماف و بەبێ یاسا و یاسای نێودەوڵەتی و ناوخۆیی کە دادپەروەری و شەفافیەتی دیجیتاڵی مسۆگەر بکات و لە چوارچێوەی پێکهاتە کۆمەڵایەتی و جەماوەرییەکاندا دابنرێت، ئەوا زیرەکی دەستکرد وردە وردە لە ئامرازێک لە دەستی سەرمایەداریدا دەگۆڕێت بۆ سیستەمێک کە جێگەی کارە بنچینەییەکانی مێشکی مرۆڤ دەگرێتەوە و ژیانی ڕۆژانەی پێ

ب□□□وو□ دەچێت. ئەمە لە ڕێگەی بەکارهێنانی زۆر لە ڕادەبەدەری ئەپڵیکەیشنی دیجیتاڵی و زیرەکی دەستکرد لە زۆربەی بوارەکانی ژیانی پیشەیی و کەسیی ڕۆژانەدا دەستی پێکردووە.

ئەوەی ئەمڕۆ ڕووبەڕوومان دەبێتەوە هیچ چارەنووسێکی تەکنەلۆژیا نییە کە پێشوەخت نووسراوە. ئەوە بەرهەمی هەڵبژاردنی سیاسی و ئابوورییە کە خزمەت بە بەرژەوەندییەکانی سەرمایە دەکات، و دەتوانرێت ڕووبەڕوو ببن□و□، هەرچەندە قورس بێت. کۆنتڕۆڵکردنی زیرەکی دەستکرد، ڕێکخستنی ئەلگۆریتمەکان و خستنەژێر چاودێری دیموکراتییانە بەرپرسیارێتییەکی کۆمەڵە کە پێویستی بە کار و ڕێکخستنی چەپ، پێشکەوتووخواز و ماف هەیە لەسەر ئاستی جیهانی، لەگەڵ بەرەوپێشبردنی بەدیلی دیجیتاڵی کۆمەڵایەتی و بەشداربووانە کە توانای بیرکردنەوەی سەربەخۆ و کاری بەکۆمەڵ ب□ خ□□□ک دەگەڕێننەوە، وە کە ئەپڵیکەیشنی دیجیتاڵی دەکاتە ئامرازی یاریدەدەر کە خزمەتی مێشکی مرۆڤ دەکات نەک جێگرەوەی.

بۆ بەدەستهێنانی ئەم ئامانجە، کار پێویستە بۆ دانانی ژێرخانی داتا لە ژێر بەرژەوەندی گشتی، بەڕێوەبردنی دیموکراتی و لێپرسینەوەی کۆمەڵایەتی، گۆڕینی ئەلگۆریتمەکان لە “سندوقی ڕەش” داخراو بۆ نەرمەواڵەی سەرچاوە کراوە بۆ پێداچوونەوە بە کۆمەڵ و پێداچوونەوەی سەربەخۆ، بۆ سەپاندنی شەفافییەت لە دیزاینی مۆدێلەکان و سەرچاوەکانی ئەو داتایانەی کە لەسەری ڕاهێنراون. ئەم تەکنەلۆژیایە هەروەها دەبێت بۆ خزمەتکردنی پێداویستییەکانی کۆمەڵگا و بەشداریکردن لە دابەشکردنی سامان، ڕێکخستنی بەرهەمهێنان، چارەسەری نەخۆشی، بەرەنگاربوونەوەی هەژاری و بەدەستهێنانی دادپەروەری کۆمەڵایەتی ئاراستە بکرێت.

بەبێ ئەم جۆرە میکانیزمانە، داواکاری بۆ یاسا، چاودێری و ڕێنمایی گشتی و ناتەواو دەمێنێتەوە و تەکنەلۆژیا بە بارمتە دەمێنێتەوە بۆ ژمارەیەکی کەم لە کۆمپانیا مۆنۆپۆلی سەرمایەدارییەکان و هێزە گەورەکان. بە پێچەوانەوە، لە ڕێگەی خاوەندارێتی کۆمەڵایەتی، بەرپرسیارێتی و بەدیلی هەرەوەزی، دەتوانرێت زیرەکی دەستکرد لە لۆژیکی قۆرخکاری و قازانج دەربهێنرێت و بیگۆڕین بۆ بەرژەوەندی گشتی و ئامرازێک بۆ ئازادی مرۆڤ و خزمەتکردن بە مرۆڤایەتی، نەک ئامرازێک بۆ کۆیلەکردنی مرۆڤایەتی.

سەرچاوەکان

1 – AI و کۆمەڵگا – سەرنج هەموو ئەو شتان□ی ک□ پێویستیان

پێیەتی: زانستی ناسین و ئابووری سیاسی (تەکنەلۆژیا) سەرنجدان لە مر□ق و ئامێردا
https://link.springer.com/article/10.1007/s00146-025-02400-z
2 – کات – چۆن OpenAI کۆنتڕۆڵی مۆدێلێکی AI لەدەستدا و چی پێویستە بگۆڕدرێت
https://time.com/article/2026/07/24/openai-hugging-face-attack/
3 – هەنگاوی سنوور – بەياننامەیەک لە 1,386 کارمەندی کۆمپانیاکانی AI سنوور
https://www.pacingthefrontier.com/
4 – ڕاپۆرتی نێودەوڵەتی سەلامەتی AI – ڕاپۆرتی نێودەوڵەتی سەلامەتی AI 2026
https://internationalaisafetyreport.org/publication/international-ai-safety-report-2026
5 – پەیمانگای داهاتووی ژیان – لێدوان لەسەر زیرەکی
/https://superintelligence-statement.org

6 – ئەلجەزیرە – "کارەساتێکی جیهانی": بۆچی شارەزایان هۆشداری دەدەن لە مەترسییەکانی AI؟
https://www.aljazeera.com/news/2026/2/15/why-are-experts-sounding-the-alarm-on-ai-risks
ITU – 7 – ژمارەی بەکارهێنەرانی ئینتەرنێت لە جیهاندا زیادیکردووە، بەڵام جیاوازییەکان دابەشبوونی دیجیتاڵی سەرەکی قوڵتر دەکاتەوە (Facts and Figures 2025)
https://www.itu.int/en/mediacentre/Pages/PR-2025-11-17-Facts-and-Figures.aspx
8 – مایکل کوێت (SSRN) – کۆلۆنیالیزمی دیجیتاڵی: ئیمپراتۆریەتی ئەمریکا و ئیمپریالیزمی نوێ لە باشووری جیهان
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3232297
MIT Media Lab – 9 – مێشکت لەسەر ChatGPT: کەڵەکەبوونی قەرزی مەعریفی لەکاتی بەکارهێنانی یاریدەدەری AI بۆ ئەرکی نووسینی وتار
https://www.media.mit.edu/publications/your-brain-on-chatgpt/
10 – کۆمەڵگاکان (MDPI)، مایکل گێرلیچ – ئامرازەکانی AI لە کۆمەڵگا: کاریگەرییەکان لەسەر دابەزاندنی باری مەعریفی و داهاتووی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی
https://www.mdpi.com/2075-4698/15/1/6

توێژینەوەیەک دەریدەخات ئەو منداڵانەی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان بەکاردەهێنن نمرەی کەمتریان لە تاقیکردنەوەی خوێندنەوە و یادەوەری
هەیە
https://www.opb.org/article/2025/10/13/social-media-use-linked-to-lower-reading-memory-scores-in-preteens/

12 – The Local Denmark – "قەیران": قوتابیانی قوتابخانەی دانیمارکی خراپترین ئەنجامیان تۆمار کرد لە خوێندن و بیرکاری
https://www.thelocal.dk/20260908/crisis-danish-results-in-reading-and-maths-worst-ever-in-new-pisa-poll

13 – Euronews – تواناکانی خوێندنەوە و بیرکاری قوتابیان لە سەرانسەری جیهاندا دابەزیوە لەگەڵ بەرزبوونەوەی دیجیتاڵیزەکردن، توێژینەوەیەکی PISA دەریدەخات
https://www.euronews.com/my-europe/2026/09/08/pupils-reading-and-maths-skills-slump-across-the-world-as-digitalisation-soars-pisa-study-

14 – خوێندنی سیاسەت، ڕۆبەرت چیسنال – کۆیلایەتی دیجیتاڵی، کاتی هەڵوەشاندنەوە؟
https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01442872.2020.1724926

15 – Creati AI – لەناوبردنی ئۆتۆماتیکی یەکتر: پێشبڕکێی چەکی AI لە نێوان ئەمریکا و چین لە جیهاندا زیادی
https://creati.ai/ai-news/2026-04-12/us-china-ai-arms-race-autonomous-weapons-military/

16 – سەنتەری سەلامەتی AI – بەیاننامەیەک لەسەر مەترسی لەناوچوونی AI
https://aistatement.com/

17 – گاردیان – پیتەر تیل لە کۆنگرەی نەتەوەیی کۆمارییەکان، تەمووزی 2016
https://www.theguardian.com/technology/2016/jul/21/peter-thiel-republican-convention-speech

18 – ئەلشەبەکە – AI بۆ جەنگ: تەکنەلۆژیای گەورە تاوان و داگیرکاری ئیسرائیل بەهێز دەکات
https://al-shabaka.org/briefs/ai-for-war-big-tech-empowering-israels-crimes-and-occupation/

19 – ناوەندی سەرچاوەکانی بازرگانی و مافەکانی مرۆڤ – ئەمازۆن، گووگڵ و مایکرۆسۆفت سووتەمەنی دەستدرێژی سەربازی ئیسرائیل دەکەن لە شەڕی ئیسرائیل بە سەر غەززە، لێکۆڵینەوەکان دەریدەخەن
https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/amazon-google-microsoft-fuel-israeli-military-aggression-in-israels-war-on-gaza-investigation-reveals/

20 – سەنتەری سەرچاوەی بازرگانی و مافەکانی مرۆڤ – گوایە پالانتیر توانای بە ئامانجگرتنی AI ی ئیسرائیل دەدات لە کاتی شەڕی ئیسرائیل لە غەززە و نیگەرانی لە تاوانەکانی جەنگ دروست دەکات
https://www.business-humanrights.org/es/%C3%BAltimas-noticias/palantir-allegedly-enables-israels-ai-targeting-amid-israels-war-in-gaza-raising-concerns-over-war-crimes/

21 – ئەنجومەنی کۆچبەرانی ئەمریکی – ICE بە بەکارهێنانی سیستەمی نوێی AI لەلایەن Palantir بۆ بەدواداچوونی جموجۆڵی کۆچبەران
https://www.americanimmigrationcouncil.org/blog/ice-immigrationos-palantir-ai-track-immigrants/

22 – لێبووردنی نێودەوڵەتی ئەمریکا – گرێبەستەکانی Palantir Technologies نیگەرانی مافەکانی مرۆڤ بەرز دەکاتەوە پێش ئەوەی NYSE ڕاستەوخۆ بخرێتە لیستی
https://www.amnestyusa.org/press-releases/palantirs-contracts-with-ice-raise-human-rights-concerns-around-direct-listing/

23 – AlgorithmWatch – کاریگەری ماسک: کاریگەری X لەسەر هەڵبژاردنەکانی ئەڵمانیا
https://algorithmwatch.org/en/the-musk-effect/

24 – Scientific Reports, Kestin et al. – مامۆستای تایبەتی AI باشترە لە فێربوونی چالاک لە پۆلدا: RCT دیزاینێکی نوێی توێژینەوە لە چوارچێوەیەکی پەروەردەیی ڕاستەقینەدا دەناسێنێت
https://www.nature.com/articles/s41598-025-97652-6

25 – بانکی جیهانی – لە تەختەی چاکەوە بۆ چاتبۆت: هەڵسەنگاندنی کاریگەری AI بەرهەمهێنەر لەسەر دەرئەنجامەکانی فێربوون لە نەیجیریا
https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/15e1ff08-15ae-4f7a-b2a8-d146e6c113ee/full

26 – ئێن بی ئاڕ ، ئێریک برینجولفسەن ، دانیێل لی و لیندسی رایمۆند – بەرهەمهێنەری AI لە کاردا
https://www.nber.org/papers/w31161

لە کۆمەڵەی کراوەوە بۆ توتالیتاریزمی نوێ.. ئەکرەم سەعید

لە ڕوانگەی شیکاریی هاوچەرخەوە، وا دەردەکەوێت کە دیموکراسیی لیبراڵی ئێستا بەرەو وەرچەرخانێکی پێکهاتەیی دەچێت، لە ڕێگەی سەرلەنوێ بەرهەمهێنانەوەی ئامرازەکانی هەژموونی دەسەڵاتی توتالیتاری. ئەم دیاردەیە لە مەیلی پەرەسەندنی دەسەڵاتە ڕۆژئاواییەکان بە لاوازکردنی گەرەنتییە دەستوورییەکان و مافە کۆمەڵایەتییەکان ڕەنگدەداتەوە، کە لە ئەنجامی خەباتە مێژووییەکان بەدەستهاتوون، بە ئامانجی دامەزراوەییکردنی چاودێری و بەرتەسککردنەوەی فەزای ئازادی و یەکسانی گشتی. لەم چوارچێوەیەدا، لیبراڵیزمی نوێ دوورخستنەوەیەکی ئایدۆلۆژیی ڕێکخراو پەیڕەو دەکات، کە لەسەر بنەمای پۆلێنکردنی خۆکارانەی تێڕوانینە جیاوازەکان لە ژێر ناونیشانی "دوژمنانی کۆمەڵەی کراوە" بە شەرعییەتدان بە پەراوێزخستنیان وەستاوە؛ ئەمەش ستراتیژییەکە کە لە ڕووی پێکهاتەییەوە هاوشێوەی سیستەمە ستەمکارەکانە کە لەسەر بنەمای شەیتانکردنی ئۆپۆزسیۆن و کورتکردنەوەی لە چوارچێوەی قاڵبە باوەکاندا بە پاساودانی گۆشەگیری و سزای سۆسیۆ-پۆلیتیکی (کۆمەڵایەتی-سیاسی). ئەم ئاڕاستەیە بە شێوەیەکی ئەزموونی لەو نزیکبوونەوە ئەمنییانەدا دەردەکەوێت کە دەوڵەت ڕووبەڕووی جووڵانەوە ناڕەزایەتییە گەورەکانی وەک "هەڵەک زەردەکان" و خۆپیشاندانی کرێکاران دژی هەموارکردنەوەی یاسای خانەنشینی لە فەرەنسا بووەوە، لەگەڵ سنووردارکردنی جووڵانەوەکانی هاوسۆزی دژ بە جەنگی سەر غەزە. ئەم گۆڕانکارییانە جەخت لەسەر پەیوەندیی مەرجداری توند لە نێوان قەیرانە پێکهاتەییەکانی سەرمایەداریی درەنگوەخت و گۆڕانەوەی سیستەمە بۆرژوازییەکان بەرەو بەسەربازیکردنی دەوڵەت و گرتنەبەری بژاردەی جەنگ دەکەنەوە، ئەمەش دەبێتە هۆی گۆڕینی یۆتۆپیای کۆمەڵەی کراوە بۆ واقیعی کۆمەڵە داخراوەکان کە لەژێر کۆنترۆڵی دەسەڵاتی ئەمنیی گشتگیرخوازی دان لە قووڵایی ئەوروپای هاوچەرخدا.

هەڵوەشاندنەوەی چەمکی "کۆمەڵەی کراوە" لە واقیعی سیاسیی ئەستادا، لەو قەیرانە پێکهاتەییەوە سەرچاوە دەگرێت کە ڕووبەڕووی بەهاکانی عەقڵانییەت و ئازادیی بۆرژوازی بووەتەوە؛ بەو پێیەی ئەم سیستمە کەوتووەتە ژێر پرۆسەیەکی بەردەوامی داڕمان لەلایەن ڕەوتە کۆنەپارێزەکان و دیاردە نوێیەکانی ڕەگەزپەرستییەوە. لە ژێر سایەی دۆخی جیهانیی ئەستادا کە بە شڵەق و ئاڵۆزی بێپێشینە دەناسرێتەوە.
لەم ژینگەیەدا تاک بەخۆرسکی دەبێتە بەکاربەرێکی وتارە ئایدۆلۆژییە چەواشەکارییەکان کە لەلایەن نوخبە دەسەڵاتدارەکانەوە بە مەبەستی قۆرغکردنی ڕاستی بەرهەم دەهێنرێن، مەگەر ئەوەی پشت بە بیرکردنەوەی سۆسیالیستی ببەستێت وەک ئامرازێکی شیکاریی ڕەخنەیی، کە توانای هەڵوەشاندنەوەی ئەم پێکهاتە گوتارییانەی هەیە. کێشە بنەڕەتییەکە لە ناتوانیی گەڕانەوە لێبڕاڵە بۆرژوازییەکاندا خۆی دەبینێتەوە لە پێشکەشکردنی تێڕوانینی زانستی بۆ ڕوونکردنەوەی قەیرانە پێکهاتەییەکانی ئەستا، کە لەم خاڵانەدا ڕەنگدەدەنەوە: قەیرانە ئابوورییەکان، سەرهەڵدانی شەپۆلی پۆپۆلیزمی ئایینی سیاسی و ڕەگەزپەرستی، ململانە جیۆپۆلیتیکییەکان، و قووڵبوونەوەی جیاوازییە چینایەتییەکان و گەندەڵیی دامەزراوەیی ڕێکخراو.
ئەم وتارە پشت بە ئامرازەکانی شیکاریی ماتریالیزمی مێژوویی و تیۆریی ڕەخنەیی دەبەستێت بۆ هەڵوەشاندنەوەی میکانیزمەکانی هەژموون لە سیستمی سەرمایەداری هاوچەرخدا. دەقەکە جەخت لەسەر ئاشکراکردنی ئەو دژایەتییە دەکاتەوە کە هەیە لە نێوان (ڕووکەشی ڕێکار یان کارکردنی دیموکراسی و جەوهەرە ئابوورییەکەی) کە لەسەر بنەمای چەوساندنەوە دامەزراوە، بەتایبەت لە قۆناغی هاوچەرخی سەرمایەداری ئەمڕۆدا، کە تێیدا دەوڵەت دەستی لە دابینکردنی خزمەتە کۆمەڵایەتییەکان هەڵگرتووەو کەرتی تایبەت و بازاڕەکانی بە تەواوی ئازاد کردووە، ئەمەش بووەتە هۆی زاڵبوونی کەڵەکەی سامان لەسەر حسابی مرۆڤ.
ڕۆشنبیرانی بۆرژوازی پێیان وایە کە ڕۆژئاوا هێشتا بە کۆمەڵگەیەکی کراوە ولووتکەی ئازادی ومافەکانی مرۆڤ دادەنرێت. لە ڕاستیدا ئەم بانگەشە گوتارییانە تەنها وەک "پۆشەرێکی ئایدۆلۆژیین" کە میکانیزمەکانی سەرکوتکاریی پێکهاتەیی نادیار دەشارێتەوە؛ چونکە دیموکراسیی ڕۆژئاوایی کورتکراوەتەوە بۆ تەنها (میکانیزمێکی ڕێکار یان هەڵبژاردنی خولیی چوار ساڵ جارێک) بێ ئەوەی ناوەڕۆکێکی ڕاستەقینەی هەبێت. ئەم تێڕوانینە هاوتەریبە لەگەڵ بیرۆکەکانی کۆمەڵناسی فەرەنسی پیێر بۆردیۆ سەبارەت بە "سەرلەنوێ بەرهەمهێنانەوەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان"، بەو پێیەی هەڵبژاردنەکان پێکهاتەی چینایەتی سیاسەت و دەسەڵات ناگۆڕن، بەڵکو

شرعیتکی یاسایی نوبووو ی پ د بخشن.
بی ئمک هاوشویی ل ناوکدا لنوان (پارت استوکان و چپی چاکسازیخواز)دا ل وتانی وک فرنسا، بریتانیا، و سوید،، هتد، دبینین. ئیدی ورچرخانی مژوویی پارتکانی "چپی دیموکراتی کمایتی – سسیال دیموکراتکان"، ل هزگلکو ک دژ جنگ بوون و هوی پاراستنی خشگوزرانی کرکارانیان و مافی پنابرانیان ددا، ب هزگل ک پیوی ل بووبردنی سرمایداری دندکن، و ل کاتی قیرانکاندا سیاستی توندوتی ئابووری (پاشکوتکردن) دگرنبر، وبوونت نوخبی جنگ دژی ووسیا، وسیاستی توندوت دژی قبوکردن ودرکردنی پناهندکان پیو دکن. ئم لکچوون و هاوشویی وادکات ئو بژاردسیاسیانی لبردم هاوتیاندا هن، ببن بژاردی وهمی و نااستقین، چونک هم دستی فرمانواو هم ئپزسین ل ژر سقفی فرمانکانی بازی ئازادادا دجوونو.
بی دبینین پارت لیبا و سسیال دیموکراتکان، بشک ل ئجندا و سیاستکانی استوی توندویان، ب تایبتی ل پرسی پنابراندا، ل چوارچوی برنامی سیاسیی خیاندا جگیر کردوو؛ ئمش نگدانوی ئو شپل دندیی کمگی سرمایدارییک گشت کایکان برو ئااستیکی استواو پا پو دنت.
لم وانگ شیکارییسسیالیستییو، گانی کم ل گی گینی سرخانی فماسینکیو (یاساکان، دستوور، و سندووقکانی دنگدان) نایت ئاراو، بکو ب گینی ژرخانی (پوندییکانی برهمهنان، خاوندارتی هکارکانی برهمهنان، و دابشکردنی سامان) بدی دت. تا ئو کاتی ئابووری ژرخانی کم ب سرمایداری بمنتو، ئیدی مرجکانی ژیانی کمایتی چینی کرکار بهی هزکانی بازاو برو دامانی بردوام دچ و ئازادی و یکسانی نوان مرڤکان زیاتر پشل دکر، بب گودان ئوی کام پارت ل هبژاردنکاندا سرکوتن بدست دهنت.
هوشاندنوی "کمی کراو"ی پپر
توانینی پپر ب چمکی کمی کراو ل بنتدا لسر زمینیکی ئیپیستمل ژی (معریفناسی) دامزراو، ئمش غیابی پکهات شیکارییماددیی برهستکان ب ئم چمک ل ئدبیاتی ئودا وونکاتو؛ ب جرک ک جیاوازیی نوان ئم چمک و ستمکاریی سقیتی وک کمگیکی داخراو، دبت گرنگترین دروازی شیکاری ب تگیشتن لی. ب گانو ب دقکانی کتب

سەرەکییەکەی “کۆمەڵگەی کراوە و دوژمنەکانی”، دەکرێت ڕەهەندە پێکهاتەییەکانی ئەم تێڕوانینە فەلسەفییە دەستنیشان بکرێن. پۆپەر لەم چوارچێوەیەدا بڕیار دەدات و دەڵێت: « کۆمەڵگای جادویی یان خێڵەکی یان کۆگەرا، بە کۆمەڵگای داخراو ناوزەد دەکەین، و ئەو کۆمەڵگایەی کە تاکەکان تێیدا لەگەڵ بڕیاری تاکەکەسی بەرەوڕوون بە کۆمەڵگای کراوە ناو دەبەین.» (کارل پۆپەر، کۆمەڵگەی کراوە و دوژمنەکانی – وەرگێڕانی ئیدریس شێخ شەرەفی، ب١، بەشی ١٠، ل ٣٨٧).
هەروەها جەخت دەکاتەوە و دەڵێت: «گرنگترین تایبەتمەندی کۆمەڵگای کراوە رکەبەرایەتی ئەندامەکانیەتی بە بەدستهێنانی پێگە» – (هەمان سەرچاوە، ل ٣٨٩). کۆمەڵەی کراوە چییە؟ کاڕل پۆپەر دەڵێ:(کۆمەڵەکە ئازادی بە تاکەکان دەدات ڕەخنە لە دەسەڵاتی حکومەت بگرن و تەنانەت بیگۆڕن.).
لە ڕووی ڕێکار، کۆمەڵگەی کراوە گەرەنتیی ئەو فەزا مافییە دەکات کە ڕێگە بە هاوڵاتیان دەدات ڕەخنەی پێکهاتەیی لە دەسەڵاتی فەرمانڕەوا بگرن و لە ڕێگەی ئاشتیانەوە سەرلەنوێ دایبڕێژنەوە؛ ئەمەش دەبێتە هۆی بەدیهاتنی سیستەمێکی دیموکراتی کە خاوەنی کەناڵی دامەزراوەیی وایە کە توانای هێنانەکایەی گۆڕانکاری و دەستاودەستکردنی ئاشتیانەی دەسەڵاتی هەبێت، بەمەش لەمپەر دادەنێ لەبەردەم حەتمییەتی پێکدادانی شۆڕشگێڕانە و توندوتیژی و خوێن ڕشتندا.
تێڕوانینە بەرگرییکارانەکەی کارل پۆپەر بە دیموکراسیی لیبڕاڵە لەسەر ئەو گریمانەیە دامەزراوە کە سیستەمە سەرمایەدارییە ڕۆژاواییەکان، سەرکەوتوو بوون لە دامەزراوەییکردنی دەستاودەستکردنی ئاشتیانەی دەسەڵاتدا؛ ئەویش بە پشتبەستن بە هەڵبژاردنی خولیی وەک میکانیزمێکی ئەزموونی، کە ڕێگە بە هێنانەکایەی گۆڕانکارییە پێکهاتەییەکان دەدات وەک جێگرەوەیەک بە توندوتیژیی شۆڕشگێڕانە. لەم ڕوانگەیەوە، پۆپەر دووانییەکی بوونخوازیی یەکلاکەرەوە دادەڕێژێت و دەڵێت: « دەتوانین ڕێگای گەڕانەوە بە ئاژەڵەکان بگرینە بەر. بەڵام ئەگەر بمانەوێت بە مرۆڤی بمێنینەوە، لە ڕێگایەک زیاترمان نییە و ئەویش ڕێگای چوونە ناو کۆمەڵگای کراوەیە و بەس. » – (کۆمەڵگەی کراوە و دوژمنەکانی، ب١، ل ٤٢٨). لە هزری سیاسیدا، ئەم پێشبینییەی پۆپەر لە پێکهاتە هۆشداریکەرەوەکەیدا، هاوشێوەی ئەو پارادایمە دووانییەیە کە ئەدەبیاتی مارکسیستیی کلاسیک پێشکەشی کردووەو لەم وتەیەدا کورتکراوەتەوە: «یان سۆسیالیزم یان بەربەرییەت». بەڵام دیدگای مارکسیستی ڕەگ و ڕیشەی ئەم هاوکێشەیە لە ڕووی پێکهاتەییەوە قووڵ دەکاتەوە؛ بەو پێیەی پێی وایە غیابی پێشەنگی شۆڕشگێڕ کە توانای

هەڵوەشاندنەوەی پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنانی سەرمایەداریی هەبێت، پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکە بە دیلی قەیرانە توندەکانی کەڵەکەبوونی سەرمایە و چەوساندنەوەی چینایەتیدا دەهێڵێتەوە. ئەم چەقبەستووییە پێکهاتەییە، بە گوێرەی شیکاریی ماددی، مرۆڤایەتی بەرەو داڕمانی بەهایی و ماددی پاڵ پێوە دەنێت، کە بە حەتمی دەبێتە هۆی پاشەکشە و گەڕانەوە بەرەو قۆناغی بەربەرییەت.

فۆرمالیزمی هەڵبژاردن و سەرلەنوێ بەرهەمهێنانەوەی قەیرانی پێکهاتەیی سەرمایەداریی هاوچەرخ

زۆرێک لە تیۆرییە هاوچەرخەکان هاوڕان لەسەر وەسفکردنی سیستمی نێودەوڵەتیی ئێستا بە “لیبەرالیزمی دڕندە”، وەک ئاماژەیەکی ڕوون بە ئەوەی کە میکانیزمەکانی دیموکراسیی بۆرژوازی و باوەڕەکانی کە لەسەر بنەمای ”کۆمەڵەی کراوە” و دەستاودەستکردنی ئاشتیانە و دیموکراتیانەی دەسەڵات، لە هەر چوار ساڵ جارێکدا وەستاوە، لە ڕووی پێکهاتەییەوە دەستەوستانن لە جڵەوکردنی دڕندەیی سەرمایەداری. خوێندنەوەی ڕەخنەیی بە مێژووی سیاسیی هاوچەرخ ئەوە ئاشکرا دەکات کە ئەم دەستاودەستکردنە جێبەجێکارییەی هەڵبژاردنەکان، مرۆڤایەتی لە کارەسات نەپاراستووە؛ بەو پێیەی گواستنەوەی خولیی دەسەڵات لە ناو سیستمە ڕۆژاواییەکاندا، چ لە نێوان هەردوو پارتی دیموکرات و کۆماری لە ئەمریکا، یان لە نێوان ڕاستڕەو و چەپی چاکسازیخوازدا وەک ئەوەی لە فەڕەنسا، بەریتانیا، و سوید، یان هەر وڵاتێکی تری ئەورووپیدا دەبینرێت، تەنها سەرلەنوێ بەرهەمهێنانەوەی هەمان چینی فەرمانڕەوایە بە ناوی جیاوازەوە. لە ڕوانگەیەکی ماددییەوە، ئەم گۆڕانکارییە شێوەییە (فۆرماڵییە) ڕەنگدانەوەی ئەرێنی بەسەر واقیعی چینی کرێکار و توێژە ڕەنجدەرەکاندا نابێت، کە ڕووبەڕووی دابەزینی بەردەوامی بژێوی ژیانیان و قووڵبوونەوەی نەهامەتییە ڕۆژانەییەکانیان دەبنەوە. داتا و پێدراوەکانی ئێستا جەخت لەسەر بەدەسەڵاتیی بژاردە سیاسییە بۆرژوازییەکان (چ دەسەڵاتی فەرمانڕەوا و چ ئۆپۆزسیۆن) دەکەنەوە لە داڕشتنی چارەسەری ڕاستەقینە بۆ قەیرانە ئاڵۆزەکان، و پەنابردنیان لە جیاتی ئەوە بە سیاسەتەکانی توندوتیژی ئابووری (پاشەکەوتکردن) و پەراوێزخستن؛ ئەمەش جیهانی سەرمایەداریی ئەمڕۆ دەخاتە ناو جەرگەی پشێوی و جەنگەکانەوە، و سندووقی دەنگدانیش تەنها دەکاتە ڕووکەشێکی جوانکاری بۆ سیستمێک کە لە ڕووی پێکهاتەییەوە قەیران گرتووە.

کۆمەڵەی کراوە و دیموکراسییەت کە پۆپەر پێشکەشی کردووە، دەکەوێتە ناو جەرگەی قەیرانی فەلسەفەی سیاسیی لیبەراڵی هاوچەرخەوە، و

ڕەخنەگرتن لە بیرۆکەکانی پۆپەر دەست بە ئەو دژایەتییە جەوهەرییە دەبات کە لە نێوان تیۆریی لیبراڵ و واقیعی دامەزراوەیی دەوڵەتی مۆدێرندا هەیە. لە ڕوانگەیەکی ئەکادیمییەوە، بڕواو دونیایی پۆپەر لە کتێبەکەیدا "کۆمەڵگەی کراوە و دوژمنەکانی" لەسەر ئەو تێزە دامەزراوە کە گۆڕینی حکومەت بەبێ خوێن ڕشتن، پێوەرێکی سەرەکییە(یان تاکە پێوەرە) بۆ دیموکراسی بوون. بەڵام کاتێک گۆڕانی چەق و هێزی ڕاستەقینەی دەسەڵات کە لە پشت پەردەوە خاوەن بڕیارن-(کە خۆیان لە ئامرازە هەمیشەیی و هەڵنەبژێردراوەکاندا، ئەوەی پێی دەوترێت تۆڕی شاراوەو دەوڵەتی قووڵ Deep State دەزگا ئەمنییەکان و بیرۆکراسییە سەربازییەکان و ڕاوێژکارە سەروەرییە جێگیرەکان، لۆبییە قۆرغکارەکان، و کاریگەریی ڕێکخراوی پارەی سیاسی دەبیننەوە.)- دەخرێنە ناو شیکارییەکی مەتۆدییەوە، ئیدی سنووردارێی مەعریفیی فەرزەکەی پۆپەر ئاشکرا دەبێت. هێنانە ناوەوەی ئەم کاراکتەرە نادیارانە بۆ ناو هاوکێشەی ڕەخنەی سیاسی، ئەوە دەسەلمێنێت کە کۆمەڵگەی کراوەی پۆپەری تەنها کرانەوەیەکی شێوەیی و ڕووکەشییە کە بەسەر ڕووبەری سیاسییەوە سەرئاو کەوتووە. لە کاتێکدا سندووقەکانی دەنگدان وەک میکانیزمێکی جێبەجێکردن بۆ جەماوەر بەجێدەهێڵرێن، بەڵام دەسەڵاتی ڕاستەقینە و دروستکردنی بڕیاری ستراتیژی لە ناو ڕەهەندە پێکهاتەییەکاندا قەتیس دەبن، کە بە تەواوی لە چاودێریی گەل یان لێپرسینەوەی دیموکراتی دابڕاون. ئەم دابڕانە پێکهاتەییە، دەستاودەستکردنی ئاشتیانەی دەسەڵات دەگۆڕێت بۆ تەنها مۆدێلێکی خولیی دەستاودەستکردن لە نێوان نوخبەکاندا؛ بە جۆرێک کە دەموچاوە پارتە ڕکابەرەکان دەگۆڕێن، لە کاتێکدا بەرژەوەندیی کارتێلە فرەنەتەوەییەکان و ئامرازە سەروەرییە جێگیرەکان، وەک ئاڕاستەکەر و هێزی ڕاستەقینەی سیاسەتەکانی دەوڵەت دەمێننەوە، ئەمەش کۆمەڵگەی کراوە لە ناوەڕۆکەکەی خاڵی دەکاتەوەو دەیکاتە ئامرازێک بۆ شەرعیەتدان بە سەردەمی ستەمکاری و ناعەقڵانییەت.
ئەم پارادۆکس و دژایەتییە، لە ڕێگەی هەڵوەشاندنەوەی سەرلەنوێی فەلسەفەی پۆپەر و بەراوردکردنی بە واقیعی کۆنکرێتی بەدیار دەکەوێت. ئەو کەلێنە مەتۆدۆلۆژی بنەڕەتییەی کە لە هزری سیاسیی پۆپەردا هەیە، لەمەیلی توندڕەوانەی بۆ فۆرمالیزمی ئیجرایی سەرچاوە دەگرێت و ڕەنگدەداتەوە؛ بەو پێیەی شیکاریی ئەو بە چەمکی کۆمەڵگەی کراوە لەسەر بنەمای بەپیرۆزکردنی میکانیزمی گۆڕانکاری لە سندووقەکانی دەنگدان و دەستاودەستکردنی ئاشتیانەی دەسەڵاتدا دامەزراوە، ئەمەش هاوتەریبە لەگەڵ فەرامۆشکردن و جیاکردنەوەی زەرەملەی "فەزا و پانتایی گۆڕانکاریی ڕاستەقینەی" لە ناو پێکهاتە

ئابووری و کۆمەڵایەتییەکاندا. بە لای پۆپەرەوە، کۆمەڵگەی کراوە لە ڕووی ئەزموونی، تەنها بە توانای تاکەکان بە چوونە سەر سندووقەکانی دەنگدان و گۆڕینی نوخبەیەکی پارتی بە نوخبەیەکی تر (جێگرتنەوەی پارتی A لە جیاتی پارتی B) پێناسە دەکرێت، بە ئەوەی وڵات تووشی ململانێی چەکداری یان جەنگی ناوخۆیی ببێت. ئەم جەختکردنەوەیە لەسەر "پرۆسەی ئیجرایی" شێوەیی، و پشتگوێخستنی دژایەتییە پێکهاتەییەکان، خاڵی لاوازیی جەوهەریی تێڕوانینەکەیەتی؛ چونکە دەستەوستانە لە ڕوونکردنەوەی ئەوەی کە چۆن سەرمایە "کارتێلە قۆرغکارەکان"، دەتوانن دیموکراسی بگۆڕن بە قۆزاخە و ڕووکەشێکی دەرەکی، و لە ڕێگەی بەرهەمهێنانی ناعەقڵانییەت وهۆش وکولتووری پوچەڵ، بەم شێوەیە پێشوەختە کۆنترۆڵی بژاردەکانی دەنگدەران دەکەن، ئەمەش وا دەکات خودی دەستاودەستکردنی ئاشتیانە ببێتە ئامرازێک بۆ سەرلەنوێ بەرهەمهێنانەوەی هەمان سیستەمی ستەمکار، بەڵام بە پۆشەرێکی لەبەاڵی جوانکارییەوە. لە لایەکی ترەوە، شیکاریی پێکهاتەیی ئەوە ڕووندەکاتەوە کە کاتێک تۆ (A) بە (B) دەگۆڕیت، ئیدی تۆ تەنها "ئیدارەی سیاسیی کاتیی" دەوڵەت دەگۆڕیت، لە کاتێکدا دامەزراوە بنەماییە گەورەکان(سیستەمی سەرمایەداری، پابەندییە جیۆپۆلیتیکییەکان، پێکهاتەی دارایی، دەزگا ئەمنی و سەربازییەکان) بە جێگیری دەمێننەوە، و لە لایەن دەزگا هەڵنەبژێردراوەکانەوە (دەوڵەتی قوڵ) دەپارێزرێن. بۆیە، ئازادیی گۆڕانکاری لێرەدا تەنها ئازادیی هەڵبژاردنە لە ژێر ئەو چەترەی کە ڕێگەی پێدراوە، نەک ئازادییەک بۆ گۆڕینی خودی چەترەکە. لە ڕاستیدا ئەم کورتکردنەوەو سادەکردنەوەیەی پۆپەر بە کۆمەڵەی کراوە لە (دەنگدان و گۆڕینی حکومەت بە ئاشتیانە)، جۆرێکە لە "کوێریی پێکهاتەیی -(کوێریی پێکهاتەیی (Structural Blindness) مەبەست لەم دەستەواژەیە لێرەدا نەبوونی توانای پێویست بە بینین و ناسینەوەی کێشە، نوقسانی یان مەترسییەکانی نێو پێکهاتەکانە.)"؛ چونکە مامەڵە لەگەڵ سیستەمی سیاسیدا دەکات وەک ئامێرێکی دابڕاو لە فەزادا، و ئەوە فەرامۆش دەکات کە ئازادیی دەنگدان هیچ بەهایەکی نییە ئەگەر ئەو ژینگەیەی کە هۆشیاریی دەنگدەری تێدا چەمکڕێژ دەکرێت، پێشوەختە لەلایەن هێزگەلێکی نادیموکراتەوە ئاڕاستەکرابێت و کۆنترۆڵکرابێت.

ئەم ڕەخنەیە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ لەگەڵ ئامرازەکانی تیۆریی ڕەخنەیی (قوتابخانەی فرانکفۆرت) یەکدەبێت، بە تایبەتی لەگەڵ بیرۆکەکانی "تیۆدۆر ئەدۆرنۆ و ماکس هۆرکهایمەر" سەبارەت بە "پیشەسازیی کولتوور". تیۆریی ڕەخنەیی ئەوە ڕوونەکاتەوە کە کارتێلە سەرمایەدارییەکان پێویستیان بە ساختەکردن لە

سندووقەکانی دەنگداندا نییە؛ بەڵکو ئەوان پرۆسەی "ئەندازیاریی پێشوەختەی بڕیاردەکانی دەنگدەر" پێیەوە دەکەن لە ڕێگەی دابینکردنی دارایی بۆ هۆکارەکانی ڕاگەیاندن، تا کار لەسەر پەوپووچکردنی کولتووری و فەرهەنگی و ئاراستەکردنی ڕای گشتی بکەن. لەم سەنگەرەوە، خودی دەستاودەستکردنی ئاشتیانەی دەسەڵات دەگۆڕدرێت بۆ میکانیزمێکی کارایی(فەنکشناڵەی)، بە خزمەتکردنی سیستەمە ستەمکارەکە و نوێکردنەوەی شەرعییەتەکەی بە شێوەیەکی خۆبەخشانەو لە ڕێگەی دەنگی خودی قوربانییەکانەوە.
فەیلەسوفی ئەڵمانی یورگن هابەرماس پرسی شێوەخوازیی (فۆرمالیزمی) هەڵبژاردنی لە ژێر ناونیشانی "قەیرانی شەرعییەت" لە چوارچێوەی سەرمایەداریی درەنگوەختدا تیۆریزە کردووە. بەڕای هابەرماس سیستمی سەرمایەداری، بۆ ڕێگریکردن لە تەقینەوەی دژایەتییە چینایەتییەکان، پەیوەستی بە سندووقی دەنگدان هەیە بۆ بەرهەمهێنانی کەدەنگییەکی وەهمی، کە تێیدا هاوڵاتی هەست بکات شەریک و بەشدارە لە بڕیارەکاندا، لە کاتێکدا بڕیارە چارەنووسسازەکان (وەک جەنگەکان، سیاسەتەکانی توندوتیژیی ئابووری، و تایبەتمەندکردن/کەرتی تایبەت) لە داڵانەکانی کۆمپانیا و بانکە ناوەندییەکان و دامەزراوە داراییە نێودەوڵەتییەکاندا دەدرێن، نەک لە ناو پەرلەمانەکاندا.

لویس ئالتوسێر دەربارەی زۆرەملێی و توندوتیژی بۆ گێڕینی دەسەڵات، ئەوە ڕوونەدەکاتەوە کە دەوڵەت لە ڕێگەی دوو جۆر ئامرازەوە پارێزگاری لە خۆی دەکات: ئامرازە سەرکوتکارە هەمیشەییەکانی دەوڵەت وەک سوپا، دەزگا سیخوڕییەکان، و ئێف بی ئای (FBI)؛ کە لە کاتی پێویستدا بە شێوەیەکی ماددی بۆ پاراستنی سیستەمەکە دەستوەردان دەکەن. ئامرازە ئایدۆلۆژییەکانی دەوڵەت: وەک قوتابخانەکان، ڕاگەیاندن، و پارتە تەقلیدییەکان؛ وەزیفەی ئەمانەش قەناعەتپێکردنی هاوڵاتیانە بەوەی کە ئەم "سەقفە دیاریکراوە" تەنها بژاردەی عەقڵانی و تاقە دەروازەیە بۆ پاراستنی سەقامگیری. لەسەر ئەم بنەمایە، کاتێک پۆپەر باسی غیابی توندوتیژی دەکات، توندوتیژییەکە ون نەبووە، بەڵکو لە لایەن ئامرازە سەرخانییەکانەوە دامەزراوەییکراوە و قۆرغکراوە، بۆ ئەوەی گەرەنتیی ئەوە بکرێت کە کۆمەڵگا لە بنەڕەتدا بیر لە تێپەڕاندنی نەکاتەوە. بۆیە لەم دۆخەدا سیستەمەکە هیچ پێویستییەکی بە بەکارهێنانی تانک و کەرەستەی سەربازی نییە، تا ئەو کاتەی قوتابخانە و میدیا توانای ئەوەیان هەبێت تاک قەناعەت پێبکەن کە سیستەمی باڵادەستی ئێستا، تەنها بژاردەی عەقڵانی و یەکلاکەرەوەیە.

هەربەرت مارکۆزە مشتومڕێکی ڕەخنەیی ڕاستەوخۆی دژ بە کارل پۆپەر ئەنجامدا، بە تایبەتی لە وتارێکەیدا کە لە ساڵی ١٩٥٩دا لە ژێر ناونیشانی "کارل پۆپەر و کێشەی یاسا مێژووییەکان" بڵاوکرایەوە، کە دواتر خرایە ناو کتێبەکەیەوە "مشتومڕەکان لە تیۆریی ڕەخنەییدا" (١٩٧٢) و پاشانیش لە ژێر ناونیشانی " لە لۆتەرەوە بۆ پۆپەر" (From Luther to Popper) سەرلەنوێ چاپکرایەوە. مارکۆزە لەم دەقەدا ڕەخنەیەکی پێکهاتەیی ئاڕاستەی کتێبەکەی پۆپەر "مەینەتیی مێژووخوازی" دەکات، و تێیدا ئەو کورتکردنەوە پۆزیتیڤیستییەی (پۆزەتیڤیزم) دیاردە کۆمەڵایەتییەکان و ئەو شێواندنە ئایدۆلۆژییەی لیبڕالیزمی پلە بە پلە هەڵدەوەشێنێتەوە. مارکۆزە لە تێڕوانینە بەناوبانگەکەیدا سەبارەت بە "لێبوردەیی سەرکوتکار" (Repressive Tolerance)، هێرش دەکاتە سەر ئەو بیرۆکەیەی پۆپەر کە پێی وایە ئازادیی گفتوگۆ و ئازادیی ڕادەربڕین لە کۆمەڵگەی کراوەدا، بە شێوەیەکی خۆکارانە بەرەو ڕاستی و گۆڕانکاریی ئاشتیانە دەچێت.
بەبڕوای مارکۆزە لەژێر سایەی سەرمایەداریی پێشکەوتوودا، هۆکارەکانی ڕاگەیاندن و کولتوور دەکرێنە کاڵا و دەگۆڕدرێن بە ئامرازێک لە دەستی چینی باڵادەستدا. کاتێک دەوڵەت ڕێگە بە "ئازادیی ڕادەربڕین بۆ هەمووان" دەدات، دەنگی ئۆپۆزسیۆنی ڕاستەقینە (ڕادیکاڵ) ون دەبێت و لە ناو زەریایەکی فراوانی پڕوپاگەندەی سەرمایەداری و بەکاربەریدا قووت دەدرێت. ئەم لێبوردەییە دەبێتە "سەرکوتکار"، چونکە شەرعیەتێکی ساختە بە سیستمەکە دەبەخشێت کە گوایە کۆمەڵگەیەکی کراوەیە، لە کاتێکدا لە واقیعدا گشت بیرکردنەوەیەکی گۆڕانکاریخوازی ڕاستەقینە بەلایەن دەکات و کاریگەرییەکەی لەباردەبات. توێژینەوە ئەکادیمییە هاوچەرخەکان لە بواری کۆمەڵناسیی سیاسیدا ئەوە نیشان دەدەن کە سیستمە دیموکراتییە ڕۆژاواییەکان جۆرە مۆدێلێکیان پەرەپێداوە کە بە "ستەمکاریی نەرم" یان "دیموکراسیی بەڕێوەبراو" (Managed Democracy) دەناسرێت. لەم مۆدێلەدا کۆمەڵگا لە پرسە کۆمەڵایەتی، کولتووری، وناسنامەییەکاندا "وەک ئازادیی ڕادەربڕین، مافی کەمینەکان، و شێوازی ژیان" بە تەواوی بە کراوەیی بەجێدەهێڵرێت، بەڵام لە پرسە سەروەری و ئابوورییەکاندا(سیاسەتی دراو، کۆنترۆڵکردنی کۆمپانیاکان، و پڕچەککردن) بە توندی دادەخرێت. ئەم جیاکردنەوە زیرەکانەیە وادەکات هاوڵاتی هەست بە ئازادی بکات، چونکە حکومەتەکان دەگۆڕێت و لە ئازادیی کەسیی خۆی بەهرەمەندە، ئەمەش ئەگەری پەنابردنی بە توندوتیژی کەمدەکاتەوە، کە ئەمەش دەقیقەن ئەو ئامانجە بوو کە پۆپەر هیوای بۆ دەخواست، بەڵام ئەمە

لەسەر حسابی جەوهەری گۆڕانکاریی ڕاستەقینە بەدی دێت.
تەوژمێکی ڕاستڕەوی دونیای ئەمڕۆ دەبات بەرەو بەسەربازیکردنی فەزای کۆمەڵایەتی، و وەرچەرخانی ”دۆخی نائاسایی” بۆ پارادایمێکی فەرمانڕەوایی وەزیفیی (کارکردی) دەوڵەتی بۆرژوازیی هاوچەرخ. لە ساتەکانی دەرکەوتنی ئاشکرای دیوی دڕندەیی سەرمایەدارییەوە، کە خۆی لە قەیرانە ئابوورییە خنکێنەرەکان، جەنگەکان، و هەڕەشە جیۆپۆلیتیکییە بوونخوازییەکاندا دەبینێتەوە، ئیدی دەوڵەتی بۆرژوازیی شێوی سیاسەتی خۆی بۆ هەژموون بەسەر کۆمەڵ، گواستنەوەیەکی ناچاری دەکات لە میکانیزمەکانی هەژموونی نەرمەوە بەرەو ستراتیژە چڕەکانی “کۆنترۆڵی زۆرەملێ” (Coercive Control).
کاتێک بۆرژوازی خواست و توانای پێکهاتەیی خۆی بۆ پاراستنی بەهاکانی ئازادی و پێشکەوتنی مرۆیی لەدەست دەدات، پەنا دەباتە بەر سەرلەنوێ داڕشتنەوەی فەزای کۆمەڵایەتی و گۆڕینی بۆ سەربازگەیەکی داخراو، ئەویش لە ژێر سێبەری دروشمە ئایدۆلۆژییەکانی وەک ”ئاسایشی نەتەوەیی یان دۆخی نائاسایی ئابووری”.

ئەم داینامیکە جێبەجێکارییە، ڕەگەوڕیشەی فەلسەفیی خۆی لە تێڕوانینە سەرەکییەکەی جۆرجیۆ ئاگامبێن دا سەبارەت بە «دۆخی نائاسایی»(State of Exception) دەدۆزێتەوە؛ کۆمەڵ وەک خێوەتگایەک – کەمپێکی گەورەی لێهاتووە؛ لێرەدا خێوەتگا-کەمپ وەک مۆدێلی سیاسی سەردەم دیزاین دەکرێ. بە بڕوای ئاگامبێن کەمپ شوێنی ڕەهای دۆخی نائاساییە. کەمپ ئەو شوێنەیە کە تێیدا دەسەڵات بە تەواوی کۆنترۆڵی جەستەی مرۆق دەکات. ئەمڕۆ پێکهاتەی کەمپ گواستراوەتەوە بۆ ناو کایە گشتییەکانیش (وەک فڕۆکەخانەکان و سیستەمەکانی چاودێری). واتە گۆڕانی دۆخی کاتی بۆ دۆخی هەمیشەیی. ئەگەر لە ڕابردوودا دۆخی نائاسایی تەنها بۆ کاتی شەڕ یان کارەساتی گەورە بووبێ، بەڵام ئێستا دەوڵەتەکان بە بەهانەی شەڕی دژە تیرۆر، قەیرانی ئابووری یان مەترسی نەخۆشییە گوازراوەکان و بڵاوبوونەوەیان درێژەی پێدەدەن. بەم سیاسەتە ئیدی دیموکراسییە مۆدێرنەکان لە ناوەڕۆکدا هاوشێوەی دەوڵەتە تۆتالیتارەکانیان لێهاتووە. بەو پێیەی ئاگامبێن ڕوونی دەکاتەوە کە یاسا نائاساییەکان، بەسەربازیکردنی دەزگا پۆلیسییەکان، و کاراکردنەوەی چاودێریی دیجیتاڵیی گشتگیر، چیتر تەنها ڕێوشوێنی کاتی نین بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ڕووداوێکی لەناکاو، بەڵکو گۆڕاون بۆ ”بنەڕەتی پێکهاتەیی و مۆدێلی پێوانەیی فەرمانڕەوایی”. ئەم یاسا نائاساییانە وەک ئامرازێکی سەروەری بۆ پاراستنی بەرژەوەندیی

کارتێلەکان و قۆرغکارییە فەرمانڕەواکان بەکاردەهێنرێن، و بە پاراستنیان لە دژی هەر تەقینەوەیەکی جەماوەری یان ڕاپەڕینێکی پرۆلیتاریی؛ کە بەگومان بەهۆی قەیرانەکانی سەرمایەوە، ناوبەناو بێئومێدی بەهۆی بێکاری، ناڕەزایەتی لە گرانی و بەرزبوونەوەی بەردەوامی تێچووی بژێوی، ڕاپەڕینە جەماوەرییەکان دەتەقنەوە.

لە پێکخستنی دەستووری لیبراڵەوە بۆ شەرعیەتدان بە سیستمی ڕەگەزپەرستی و سەرکوتکاری:

دیدگای ڕەخنەیی سۆسیالیستی دەست نیشانی وەرچەرخانێکی جەوهەری لە فەزای یاسایی ڕۆژاوادا دەکات کە هاوتەریبە لەگەڵ سەرهەڵدانی ڕەوتەکانی ڕاستڕەوی توندڕەودا؛ بەو پێیەی واقیعی هاوچەرخ شایەتی پەککەوتنێکی وەزیفی (Functional Paralysis) دەستوور و یاسایە لیبڕاڵەکانی وڵاتانی ڕۆژئاوا دەکات لە ڕووبەڕووبوونەوەی پەرەسەندنی ڕەگەزپەرستیدا. لە ژینگەی یاسایی تەقڵیدیی دیموکراسییە ڕۆژاواییەکاندا، یاسا بە توندی گوتاری ڕقوکینە و هەڕەشە کۆنترۆڵ و تاوانبار دەکات؛ بە جۆرێک کە هەر ڕەفتارێک سووکایەتی کردن بە ناسنامەی ئایینی، جەندەری، یان ڕەگەزیی تاکەکانی تێدابێت، یان هەڕەشەیەکی بەدەکیومێنت کراو (چ لە ڕێگەی نووسین، میدیای دیجیتاڵی، یان شایەتحاڵی ڕاستەوخۆوە) لەخۆ بگرێت، پێویستی بە ڕاوەدوونانی دادوەری هەیە، کە دەبێتە هۆی سزای تاوانکاریی و سلبکردنی ئازادی (زیندانیکردن) کە لە شەش مانگ کەمتر نەبێت. بەڵام ئەمە ساڵانێکە، واقیعی سیاسی دووڕوویی و جیاکارییەکی پێوەرخوازیی پێکهاتەیی ئاشکرا دەبینین؛ بەو پێیەی نوخبە و ڕەوتەکانی ڕاستڕەوی توندڕەو، چەندین ساڵە لە ڕێگەی سەکۆکانی ڕاگەیاندن و گوتاری گشتییەوە، پێشێلکاریی دژ بە ڕۆحی دەستوور پەیڕەو دەکەن، ئەویش لە ڕێگەی ئاڕاستەکردنی سووکایەتی و هەڕەشەی دەرکردنیان لە ئەڵمانیا، لێنپرسینەوە لە جۆرە هەڕەشەکی لەو چەشنە بە سەر توێژێکی بەرفراوان لە هاوڵاتیانی ئەوروپی (ئەوانەی بە یاسایی ڕەگەزنامەیان/ هاووڵاتیبوونیان بەدەستهێناوە – یان لەم وڵاتانەدا لەدایکبوون)، بە ئەوەی هەڕەشەکەرەکان ڕووبەڕووی هیچ لێپرسینەوەیەکی یاسایی ڕاستەقینە یان سزادانی دادوەری ببنەوە، ئەمە بەڵگەی پێکخستنی دەستوورو یاسایە بەقازانجی ڕەگەزپەرستەکان. ئەم داڕمانە دەستوورییە لە نوێترین ڕەنگدانەوەی ئێستایدا، لەو هەڕەشەنەدا دەردەکەوێت کە لەلایەن بەرپرسێکی باڵای پارتی “جێگرەوە بۆ ئەڵمانیا” (AfD) دژ بە بەشێکی بەرفراوان لە هاوڵاتیانی ئەڵمانی ئاڕاستەکراون، ئەمەش بەڵگەیەکی زیندوو پێشکەش

دەکات لەسەر گواستنەوەی دەوڵەتی ڕۆژاوایی لە قۆناغی “ئیفلیج بوونی یاسا لێبڕاڵەکان”ەوە بۆ قۆناغی دامەزراندنی ناڕاستەوخۆی سیستمێکی یاسایی و جێبەجێکردن کە لەسەر بنەمای جیاکاریی ڕەگەزی و سەرکوتی دامەزراوەیی وەستاوە.
ئەم وەرچەرخانە پێکهاتەیییانە بە شێوەیەکی کۆنکرێتی (بەرجەستە) لە گوتاری سیاسیی هاوچەرخدا ڕەنگدەدەنەوە؛ بەو پێیەی بەرپرسانی پارتی “جێگرەوە بۆ ئەڵمانیا” (AfD) و لە سەرووی هەموشیانەوە ڕێبەری پارتەکە “ئالیس ڤایدڵ” (Alice Weidel)، بەڵێنی گرتنەبەری ڕێوشوێنی نائاسایی، توند و بێپێشینەیان داوە دژ بە کۆچبەران و پەنابەران لە ئەگەری گەیشتنیان بە لوتکەی دەسەڵات. لە هەمان چوارچێوەی پەراوێزخستن و دوورخستنەوەدا، لێدوانەکانی بەرپرسی دیاری ئەم پارتە لە ویلایەتی ساکسۆنیا-ئەنهالت، “ئۆلریش سیگمۆند” (Ulrich Siegmund) دەرکەوتن-(لە سێپتەمبەری ٢٠٢٦دا و دوای سەرکەوتنی پارتەکەی لە هەڵبژاردنەکانی ویلایەتەکەدا)، کە تێیدا پەیوەندییەکی دلالەتی و مەترسیداری لە نێوان خێراکردنی پرۆسەی بەرهەمهێنانی چەک لە ناوخۆدا، لەگەڵ چڕکردنەوەی هەڵمەتەکانی دەرکردن و ڕاوەدوونانی زۆرەملێی کۆچبەراندا دروستکرد. ئەم مۆدێلە ئەڵمانییە دابڕاو نییە، بەڵکو بەشێکە لە دیاردەیەکی گشتگیر؛ بەو پێیەی دەکرێت سەدان مۆدێلی هاوشێوە لەم هەڕەشە بوونخوازی و گوتارە ڕەگەزپەرستییانە لە سەرانسەری نەخشەی سیاسیی ئەوروپادا دەستنیشان بکرێن. ڕووی ڕاستەقینەی دووڕوویی دەسەڵات لە وڵاتانی ئەوروپا بۆ پاڕاستنی مافی هاوڵاتییان و مرۆڤ لێرەدا لێرەدا لەوەدایە کە ئەم پێشێلکارییە ڕێکخراوانە بەبێ هیچ ڕاوەدوونانێکی دادوەری یان لێپرسینەوەیەکی یاسایی ڕاستەقینە تێپەڕ دەبن، ئەمەش بەڵگەیەکی زیندووە لەسەر گواستنەوەی سیستمی یاسایی لێبڕاڵ لە قۆناغی ئیفلیجیی وەزیفییەوە بۆ قۆناغی هاوکاری و مەیلی سازشی پێکهاتەیی لەگەڵ سەرکوتکاری و جیاکاریدا.

دووڕوویی پێوەرخوازی لە پۆلێنکردنی توندوتیژیی سیاسیدا و داڕمانی بێلایەنیی دەوڵەت:

داڕمانە دامەزراوەیی و دەستوورییەکان تەنها لە فەزای گوتاری سیاسی و تیۆریی ڕووتدا ناوەستێتەوە، بەڵکو بە شێوەیەکی کۆنکرێتی لەو دووڕوویی پێوەرخوازییە پێکهاتەییەدا (Structural Double Standards) ڕەنگدەداتەوە، کە دەزگا سەروەری و میدیاییەکانی ڕۆژاوا لە پۆلێنکردن و پێناسەکردنی “کردەوە تیرۆریستییەکانی دژ بە مەدەنییەکان” پەیڕەوی دەکەن. لە کاتێکدا مامەڵەیەکی دەستبەجێ

و یەکلاکەرەوە لەگەڵ هەر کردەوەیەکی توندوتیژیدا دەکرێت، کە لەلایەن تاکێکی سەر بە کۆمەڵگەی پەنابەران یان کۆچبەرانەوە ئەنجامبدرێت و وەک "کردەوەیەکی تیرۆریستیی گشتگیر" وەسف دەکرێت، کە تێیدا تاکەکە و تەواوی پاشخانە کولتووری و ئاینییەکەی تاوانبار دەکرێن، کەچی لە بەرامبەردا، پێناسە یاسایی و ڕاگەیاندنەکان بۆ زۆرێک لە پرۆسە تیرۆریستییە گەورەکان کە ڕەوت و کەسایەتییەکانی سەر بە ڕاستڕەوی توندڕەو و لە پشتیانەوە وەستاون، کەم دەکرێتەوە و لێڵ دەکرێت، و لە ناسنامە ئایدۆلۆژییە ڕێکخراوەکەیان دادەماڵرێن. مۆدێلی ئەم جیاکاری و لایەنگرییە پێکهاتەییە لە ڕێگەی چەندین بەڵگەی مێژوویی و هاوچەرخی گەورەوە لە باکووری ئەوروپادا دەستنیشان دەکرێت: لە شانشینی نەرویجدا:

ئەم پارادۆکسە لەو نزیکبوونەوە فۆرمی و شیکارییەدا دەردەکەوێت کە بۆ کۆمەڵکوژییە مێژووییە تەقەنەرەکەی "دوورگەی ئۆتۆیا" لە ساڵی ٢٠١١دا پەیڕەوکرا، کە لەلایەن توندڕەوی ڕاستڕەوی نەرویجی ئاندەرس بێرینگ برێڤیک (Anders Behring Breivik) جێبەجێکرا. سەرەڕای ئەوەی پرۆسەکە لە ڕووی ئایدۆلۆژییەوە ڕەگەزپەرستی و مەسیحی سیاسی توندڕەوی ڕێکخرابوو، و بووە هۆی کوژرانی ٦٩ کەس لە دوورگەکەدا (کە زۆرینەی هەرە زۆریان گەنجان و مێردمنداڵانی سەر بە پارتی کرێکاران بوون)، لەگەڵ ٨ قوربانی تر لە تەقینەوەکەی ئۆسلۆی پایتەختدا، بەڵام گوتاری باڵادەست زیاتر بەرەو ئەوە چوو کە تاوانبارەکە وەک "حاڵەتێکی دەروونیی دابڕاو" یان گورگێکی تەنیا نیشان بدات، و خۆی لە دادگاییکردنی ئەو سیستمە فکرییەی ڕاستڕەوی توندڕەو لادا کە ئەم گەنجەی بەرهەمهێنابوو. لە شانشینی سویددا:

ئەم ڕەفتارە دامەزراوەییە لە ڕووداوە هاوچەرخەکانیشدا دووبارە دەبێتەوە، وەک ئەوەی لە ڕووداوی تەقەکردنی بەکۆمەڵی خوێناویدا لە ڕێکەوتی ٤ی شوباتی ٢٠٢٥ لە قوتابخانەی (Campus Risbergska) بۆ فێربوونی گەوران لە شاری ئۆرێبرۆ (Örebro) ڕوویدا؛ کە تێیدا هێرشە ڕێکخراوەکە بووە هۆی کوژرانی ١١ کەس (بە هێرشبەرەکەشەوە) و برینداربوونی چەندانی تر. سەرەڕای ئەو ڕەهەندە ڕەگەزپەرستی و پەراوێزخەرەی کە هاوتەریبە لەگەڵ بەئامانجگرتنی ئەم جۆرە ناوەندە پەروەردەییانەی کە بۆ کۆچبەران یان توێژە لاوازەکان تەرخانکراون، بەڵام دەزگا فەرمییەکانی دەوڵەت و سەکۆ میدیاییە باڵادەستەکان هەمیشە ڕەهەندە ئایدۆلۆژییەکان لێڵ دەکەن و خۆیان لە بەکارهێنانی وەسفی "تیرۆری ڕێکخراو" دەدزنەوە، کاتێک بکەری ڕووداوەکە بە مەرجەعەکانی ڕاستڕەوی فەرمانڕەوا یان توندڕەوەوە بەسترابێتەوە.

ئەم نمونانە ئەوە دەسەلمێنن کە بەڵێنەکانی دەوڵەتی دیموکراسی لەبەڕاو بۆ پاراستنی مافی یەکسانەکان و بێلایەنیی یاسا، دەستبەجێ

لە کاتی بەریەککەوتنی لەگەڵ دژایەتییە ڕەگەزی و چینایەتییەکاندا هاڕێ دەکەن و دەڕوخێن؛ بەو پێیەی یاسا وەک ئامرازێکی ئایدۆلۆژیی هەڵبژێردراو بە سەرلەنوێ بەرهەمهێنانەوەی هەژموون، و وەک هۆکارێک بۆ بەرهەمهێنانی ناعەقڵانییەت لە ڕێگەی یاریکردن بە پێناسەکانی ئاسایش و تاوانەوە بەکاردەهێنرێت، بە مەبەستی پاراستنی پێکهاتەی سەرمایەدارییە باڵادەستەکە.

پارادۆکسی ڕەفتاری و شێوانی پێوەرخوازی لە گوتاری سیاسیی ڕۆژاوایی هاوچەرخدا، لەو هەڵوێستەدا بەدیار دەکەوێت کە ڕێبەری پارتی دیموکراتی مەسیحیی ئەڵمانیا (CDU)، "فریدریش مێرتس" (Friedrich Merz) دەری بڕی، کاتێک پارتی "جێگرەوە بۆ ئەڵمانیا" (AfD)ی تۆمەتبار کرد بە بانگەشەکردن بۆ "پاکتاوی ڕەگەزی" و پەراوێزخستنی تاکەکان لەسەر بنەمای ڕەچەڵەک یان ڕەنگ؛ (مێرتس وتی: «ئەو کەسانەی خاوەن پاشخانی کۆچبەرین، لەو پیشانەشدا کار دەکەن کە پێویستیان بە کارامەیی پسپۆڕانە هەیە… ئەگەر ئەوەی لێرەدا پێی دەوترێت (سەرلەنوێ کۆچپێکردنەوە) – هاوتای پاکتاوی وەسف دەکرێت (Re-migration/ ببێتە واقیعێکی بەرهەست، ئەوا تەنها هاوواتایەک دەبێت بە پاکتاوی ڕەگەزی کە لەسەر بنەمای ڕەچەڵەک و ڕەنگی پێست وەستاوە.») ـ سەرچاوە: ڕۆیتەرز، ٩ی ئەیلوولی ٢٠٢٦.

ئەم هەڵوێستە کە سەرکۆنەی ڕەگەزپەرستەکان دەکات لە ئەڵمانیادا جێگای دەستخۆشییە، بەڵام خاوەنی ئەم هەڵوێستە تەنها لە ناوخۆی ئەڵمانیادا دژی ڕەگەزپەرستی و پاکتاوی ڕەگەزییە. لە کاتێکدا گوتاری فەرمیی دەسەڵاتدار لە ناوخۆدا هەڵوێستی بڕیاردەرانە بە سەرکۆنەکردنی تێڕوانینە ڕەگەزپەرستییەکان دەگرێتەبەر، بە مەبەستی پاراستنی سەقامگیریی ئیجرایی سیستمەکە، کەچی لە هەمان کاتدا لایەنگرییەکی پێکهاتەیی و سازشێکی ئاشکرا لە گۆڕەپانە دەرەکییەکاندا پیشان دەدات؛ ئەمەش لەو پشتگیرییە بێمەرجەدا ڕەنگدەداتەوە کە هەمان نوخبەی سیاسی، لەوانەش خودی مێرتس، پێشکەشیان بە ڕەفتارەکانی ئیسرائیل کردووە کە کۆکوژی منداڵان و پاکتاو خەڵکی غەززەدا، کە لە لایەن دەستە و ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکانەوە وەک ڕەفتارگەلێک وەسفکراون کە پاکتاوی ڕەگەزی و جینۆسایدیان (کۆمەڵکوژی) تێدایە. ئەم دووفاقییە ئەوە دەسەلمێنێت کە چەمکەکانی مافی مرۆڤ و دژایەتیکردنی جیاکاری وەک بەهای ئەخلاقیی ڕەها مامەڵەیان لەگەڵدا ناکرێت، بەڵکو وەک "ئامرازی ئایدۆلۆژیی وەزیفی" (Instrumental Ideology) دەبینرێن کە بە شێوەیەکی سودخوازانە (پراگماتیستی) بەکاردەهێنرێن و لە چوارچێوەی ڕاستەقینەی خۆیان دادەماڵرێن؛ بە جۆرێک لە ناوخۆدا بە پاراستنی ڕووکەشە لەبڕاڵییە جوانکارییەکە دادەگیرسێنرێن، بەڵام

لە دەرەوەدا دەستبەجێ لە کاتی بەریەککەوتنی لەگەڵ بەرژەوەندییە جیۆپۆلیتیکی و ئابوورییە بەجیهانیبووەکانی کارتێلەکانی دەسەڵاتدا، دەکوژێنرێنەوە. ئەمە "دووڕوویی پێکهاتەیی ڕێکخراو" (Structural Hypocrisy) نیشان دەدات کە تایبەتمەندیی فەزای سیاسیی هاوچەرخە. – (دووڕوویی پێکهاتەیی ڕێکخراو (Structural Hypocrisy) دۆخێکە کە تێیدا یاسا، ئامانج یان بەهای فەرمیی ڕێکخراوێک یان سیستەمێک، بە تەواوی پێچەوانەی گوتار و ڕەفتاری ناوخۆی خۆیەتی.).

لەکۆتاییدا بەم دەرئەنجامە دەگەین: سیستمی سەرمایەداریی نێودەوڵەتیی هاوچەرخ وەک گشتێکی یەکگرتوو قەیران لێدراوە؛ بۆیە چاکسازیکردنی ئەم سیستەمە لە ناوخۆی خۆیەوە و لە ڕێگەی ئەو ئامرازانەی کە خۆی سازو ئامادەی کردوون (وەک فۆرمالیزمی هەڵبژاردنەکان) مەحاڵە. ئەمەش بەو پێیەی قەیرانەکە لە لەنەهاتوویی کارگێڕیی فەرمانڕەواکاندا کورت نابێتەوە، کە لە بنەڕەتدا وەک "بوکەڵەکانی سەرمایە گوزارشت دەکەن Capitalist Puppets"، بەڵکو قەیرانەکە لە خودی پێکهاتە و بنەما کڕۆکییەکانی سیستمی سەرمایەدارییە؛ ئەو سیستمەی کە جەنگ و پشێویی کۆنکرێتی وەک میکانیزمێکی حەتمی بۆ ڕەوانەکردنی قەیرانەکانی و بەردەوامیدان بە پرۆسەی کەڵەکەبوونی سەرمایە بەرهەم دەهێنێتەوە.

لەم سۆنگەیەوە، هێزە سۆسیالیستەکان هیچکام لە مۆدێلە دیموکراتی و بەها کۆمەڵایەتییەکانی ئەو دوو جەمسەرە باڵادەستە قبوڵ ناکەن؛ نە دیموکراسییەتی ستەمکارانەی ڕۆژهەڵات بەناوی دیموکراسیی پێکهاتەیی لەسەر بنەمای (هێز، تائیفە، پێکهاتەی نەتەوەیی یان ئیتنیکی)، و نە دیموکراسییەتی پارتە کۆمپانیاییەکانی ڕۆژئاوا لە ژێر پێشەری نیولیبڕالیزمدا، شیاوی قبوڵکردنن. لایەنی ڕەخنەیی ئەم گوتارە ڕەتکردنەوەی هاوکاتی بەها ئاینی، تائیفی و نەریتییە کۆنەکانی ڕۆژهەڵاتە، لەپاڵ بەناو بەهاکانی ئازادی و مافەکانی مرۆڤ لە ڕۆژئاوادا، کە لە ڕاستیدا ئامرازی جەوهەریین بۆ بەکۆیلەکردن و زۆمبیکردنی مرۆڤەکان لە خزمەت کاڵاکانی بازاڕی سەرمایەداریدا.

بەرامبەر بەم ئاوێتەبوونی ستەمکارییە، سۆسیالیستەکان بڕوایان بە مۆدێلی کولتووریی چینی کرێکار هەیە؛ کولتوورێک کە یەک ناسنامەی مرۆیی گشتگیر بە هەموان دادەڕژێت، کە ئەویش ناسنامەی "مرۆڤبوون"ە؛ کولتووری ژیانی ئازاد، یەکسانیی ڕادیکاڵی مرۆڤەکان، کاری هەرەوەزیی هاوبەش، و بەدیهێنانی خۆشگوزەرانیی گشتی بۆ تەواوی کۆمەڵە.

پەراوێز:

هەر ئەو دەوڵەتە سەرمایەدارانەی " کارەبا، فڕۆکەخانە، مۆبیل تەلەفۆن، کۆمپیتەر و دەرمانیان بۆ هێناوی،، هتد "، هەر ئەوانیش بە جۆرەها چەک ئینسانەکان دەکوژن. هەر ئەو دەوڵەتە سەرمایەدارانەی باسی "ئازادی ڕادەربڕین، ئازادی ڕێکخراوبوون، دیموکراسییەت و هەڵبژاردن، و مافی ژنان" دەکەن، هەر ئەوانن کۆمەڵگەیان دابەشکرد بۆ تائیفە و بنەماڵەکان، تاقم و پارتی سەرکوتگەر، و ڕێکخراوی میلیشیای و کەسانی گەندەڵیان لە عێراق، لیبیا و سوریا،، هتد زاڵ کرد بەسەر دەسەڵاتدا، و کۆمەکی تیرۆریستانیان دەکرد،، هتد؛ بە کورتی یانی ئەوانەی باسی خۆشگوزەرانی و ئازادییان دەکرد، هەر ئەوان و هاوپەیمانەکانیان بوون کە برسیانکردی و سەرکوتیانکردی، ئەوانەی مەدەنییەتی سەرمایەیان هێنا لە تەکیدا کۆنەپەرستیان زاڵ کرد، ئەمە دیاردە ناکۆکەکان و دوو ڕوویی سەرمایەدارییە.

ئەم وتارە بە زمانی عەرەبی لە ماڵپەڕی(حیوار المتمدن) لە بەرواری ١٣/ ٩ / ٢٠٢٦ بڵاوکراوەتەوە.

«بەشێک لە تەوەرەکانی ئەم توێژینەوەیە لە وتارێکی نووسەرەوە لەژێر ناونیشانی: "کۆمەڵگەی سەرمایەداری: لە لیبڕالیزمەوە بەرەو توتالیتاریزم" وەرگیراون، کە بە زمانی کوردی لە ڕێکەوتی ٢٧ی ئایاری ٢٠٢٤ لە ماڵپەڕەکانی (هاوپشتی) و (دەنگەکان) بڵاوکراوەتەوە.».

هاوکات لەگەڵ نووسینی ئەم وتارەدا، ئامارێکی ئومێدبەخش لە ئەنجامەکانی هەڵبژاردنی گشتیی سویدەوە ڕاگەیەندرا کە لە ڕۆژی یەکشەممە، ١٣ی ئەیلوولی ٢٠٢٦ بەڕێوەچوو؛ بە جۆرێک پێدراوە سەرەتاییەکان پاشەکشەی پارتی ڕاستڕەوی توندڕەو [دیموکراتەکانی سوید – SD] نیشان دەدەن، و دەرئەنجامەکان تا ئێستا دەریانخستووە کە بلۆکی ڕاستڕەو دەنگێکی کەمتری لە چەپەکان بەدەستهێناوە. هیوایش هەیە کە لە فەرەنساش پۆپۆلیزمی ڕاستڕەو بە ڕێبەرایەتیی (لۆپێن) تووشی شکست ببێت. بەڵام وەک چوارچێوەی شیکاریی وتارەکە ڕوونی دەکاتەوە: ڕەوتی گشتیی سیستەمی سەرمایەداری بەرەو ڕادیکاڵبوونی ڕاستڕەوانە وەرچەرخاوە، ئەمەش وا دەکات مافەکانی چینی کرێکارو پەنابەران زیاتر بکەونە ژێر پرۆسەی پێشێلکاریی پێکهاتەییەوە. لە پرسی پەنابەرانیشدا، بەهۆی چوونەناوەوەی جیهان بە فۆڕماسیۆنی "پۆست-لیبڕالیزم" و قەیرانە بەردەوامەکانی

جیهانگیریی سەرمایەداری، سنوورە نیشتمانییەکان بە توندی بەڕووی پەنابەراندا دادەخرێن؛ لێرەوە، پێویستە خوێندنەوەی مادی و ڕەخنەییی بۆ داینامیکەکانی جیهانی سەرمایەداری بکرێت. لە کۆتاییدا، ئومێدێکە لەسەر ئەوە وەستاوە کە بزووتنەوەی کرێکاری و هێزە سۆسیالیستەکان بگەنە ئاستێک لە جەمسەرگیریی بەهێز کە بتوانن کۆتایی بە نەهامەتی و چەوساندنەوەی چینایەتیی کرێکاران و مرۆڤە پەراوێزخراوەکانی ناو پرسی کۆچبەری بهێنن.

لە زانستە سیاسییەکاندا، بیرمەندان (وەک سەمۆئێل هەنتینگتۆن و جۆزێف شومپیتەر) جیاکاری لە نێوان دوو جۆر دیموکراسیدا دەکەن: دیموکراسیی جەوهەری؛ کە سەروەریی یاسا، جیاکردنەوەی ڕاستەقینەی دەسەڵاتەکان، و دەستاودەستکردنی ئاشتیانەی دەسەڵات گەرەنتی دەکات. دیموکراسیی ئیجرایی/شێوەیی؛ کە تێیدا نوخبە فەرمانڕەواکان ڕووکەش و واجهەی دیموکراسی (هەڵبژاردن، پەرلەمان) وەک ئامرازێک بۆ شەرعییەتدان بە دەسەڵاتەکەیان لە بەردەم کۆمەڵگادا دەهێڵنەوە.

فەیلەسۆفی مارکسی فەڕەنسی ئێتیان بالیبار Étienne Balibar، ڕوونکردنەوە و هەڵوەشاندنەوەیەکی پێکهاتەیی ئێجگار گرنگ پێشکەش دەکات سەبارەت بە چۆنێتیی گۆڕانی سیستمە دیموکراتییە ڕۆژاواییە هاوچەرخەکان بۆ مۆدێلگەلێکی خاڵیکراوە لە ناوەڕۆکی دەستور و یاسای سەروەریی خۆیان. بالیبار لە ئەدەبیاتە ئەکادیمییە بڵاوکراوەکانیدا، لەم دەیان ساڵەی دواییدا، چەمکی ”نادیموکراتیزەکردنی ڕێکخراو” (Dedemocratization) یان ئەوەی لە ئەدەبیاتی ئەوروپیدا بە “پۆست-دیموکراسیی بەڕێوەبراو” دەناسرێت، داڕشتووە.

پێم باشترە وشەی(سەرمایەداری دڕندە بەکاربهێنرێت لە بری وشەی سەرمایەداری بەربەریزم). چونکە چەمکی“بەربەریزم”لە ناو بیری کۆمەڵایەتی بە گشتی و تیۆری سۆسیالیستی بە تایبەتی ڕەچەڵەکی درێژ و ئاڵۆزی هەیە. وشەی یۆنانی(باربارۆس)لە بنەڕەتدا ئاماژەیە بە هەر کەسێک کە بە زمانی یۆنانی قسەی نەکرد بێت. یۆنانییەکان وەک هەموو شارستانییەتە کۆنەکان خۆیان وەک ناوەندی جیهان حیساب کردووە، وە هەموو گەلانی دیکەیان بە وەحشی وەسفکردووە، چونکە ئەوانە لە پەراوێزێکی جوگرافی و کولتووریدا نیشتەجێن کە دوورە لە کەلتوورو جۆگرافیای یۆنان. یۆنانییەکان هەموو بەربەرییەکان وەک کەسێکی کەمتر لە ئینسان سەیر دەکرد. بەم پێیە بەڕای بە بیرمەندانی یۆنانی و لاتینی ئەوکات، جیاوازێکی بنەڕەتی هەیە لەنێوان گەلی خاوەن شارستانی باڵا لە ناوەندی جیهان کە

یۆنانییەکانن و بەربەری خوارەوە کە لە پەراوێزدان. (پلاتۆن) عەقیدەی کۆیلایەتی سروشتی نووسی، کە تێیدا بە شتێکی ئاسایی زانی کە یۆنانییەکان "یان بەربەرەکان بکوژن یان بیانکەنە کۆیلە"، بیروباوەڕێکی لەم چەشنە لە جیهانی ئەمڕۆدا یەکێکە لە خاڵە سەرەکییەکانی دیدگای ڕاسیزمی نوێ.

هەر ئەو دەوڵەتە سەرمایەدارانەی "کارەبا، فڕۆکەخانە، مۆبیل تەلەفۆن، کۆمپیتەر و دەرمانیان بە هەناوی،، هتد "، هەر ئەوانیشن بە جۆرەها چەک ئینسانەکان دەکوژن. هەر ئەو دەوڵەتە سەرمایەدارانەی باسی "ئازادی ڕادەربڕین، ئازادی ڕێکخراوبوون، دیموکراسییەت و هەڵبژاردن، و مافی ژنان" دەکەن، هەر ئەوانن کۆمەڵگەیان دابەشکرد بە تائیفە و بنەماڵەکان، تاقم و پارتی سەرکوتگەر، و ڕێکخراوی میلیشیای و کەسانی گەندەڵیان لە عێراق، لیبیا و سوریا،، هتد زاڵ کرد بەسەر دەسەڵاتدا، و کۆمەکی تیرۆریستانیان دەکرد،، هتد؛ بە کورتی یانی ئەوانەی باسی خۆشگوزەرانی و ئازادییان دەکرد، هەر ئەوان و هاوپەیمانەکانیان بوون کە برسیانکردی و سەرکوتیانکردی، ئەوانەی مەدەنییەتی سەرمایەیان هێنا لەتەکیدا کۆنەپەرستیان زاڵ کرد، ئەمە دیاردە ناکۆکەکان و دوو ڕوویی سەرمایەدارییە.

گەڕانەوە لە سەردەمی "بەشایی"یەوە بۆ سەردەمی "ئۆدیسە".. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

مەبەست لەو نووسینە فیلمی "ئۆدیسە"ی دەرهێنەری ناودار کریستۆفەر نۆلان نییە، کە گەڕانێکی قووڵە بەدوای پرسیارە گەورەکانی مرۆڤایەتی لە بارەی کات، خۆشەویستی و مانەوە بەرجەستە دەکات… هەڵبەتە چیرۆکی فیمەکەی نۆلان و بابەتی ئەو کتێبەی کە لێرەدا هەوڵی خوێندنەوەی دەدەم، یەکێکە لەو شاکارە ئەدەبییە بەرزانەی کە لە کۆنەوە تا

ڕۆژگاری ئەمڕۆ کاریگەریی بەسەر ئەدەبیاتی دنیاوە هەیە و زەربەی تراژیدیا یۆنانییەکان لە ئۆدیسەوە هەڵێنجراون. چیرۆکی ئەو داستانە باسی گەشتە درێژخایەن و پڕ لە مەترسی و سەرکێشییەکەی ئۆدیسەی پاڵەوان دەکات، کە دوای تەواوبوونی جەنگی "تڕوادە" ١٠ ساڵەی پێدەچێ تا لە جەنگەکەوە بۆ نیشتمانەکەی خۆی (دوورگەی ئیساکا) بگەڕێتەوە، ئەو گەشتە لەڕووی فکرییەوە گوزارشت لە گەیشتن بە حەقیقەت یـان گەڕانەوە بۆ جەوهەری خۆی دەکات، کە ئەو خوێندنەوەیە لەڕێگای کتێبی "ئۆدیسە و دەسەڵاتی بەسنوور"ی فەیلەسوفی فەرەنسی (ژیل لیپۆڤێتسکی) لەدایکبووی ١٩٤٤، مامۆستای فەلسەفە و کۆمەڵناسی لە زانکۆی گەرێنۆبڵ، هەوڵی تاوتوێکردنی دەدات. لەو کتێبەدا مرۆڤ دەسەڵاتی بەسنووری خۆی بۆ گەیشتن بە ناوەوەی خۆی ڕادەگەیەنێت! وەرگێری بە توانای میسری (دینا مەندور) خاوەن بڕوانامەی دکتۆرا لە ئەدەبی "پۆست-ڕۆژهەڵاتناسی" زانکۆی پاریس-سۆربۆن، خوێندنەوە و شیکارییەکی فکریی لەبارەی ئەم کتێبە نوێیە لە گۆڤاری (المجلة- Al Majalla Magazin)ی ئەلیکترۆنی ژمارەی مانگی کانوونی دووەمی ٢٠٢٦ نووسیووە، کە تێیدا تیشکی خستۆتە سەر گرنگترین ئاوەدانەوەکانی ژیل لیپۆڤێتسکی وەک دیاردەی تاکگەرایی (فەردانییەت) و کۆمەڵگای بەکاربەری سەرمایەداری و کەلتووری مۆدەی هاوچەرخ… بە بەدواداچوون و زێتر خستنەڕووی "سەردەمی بۆشایی" ئەو خوێندنەوەیەم لەسەر ئامادە کردووە.

نووسەر (دنیا مەندور) لە ناونیشانی (لە سەردەمی بۆشاییەوە بۆ سەردەمی ئۆدیسە) قسە لە داخستنی کەوانەی بۆشاییەکان دەکات، تا بە حەقیقەت بگات، چونکە ژیل لیپۆڤێتسکی لە کتێبەکەیدا چەمکی بۆشایی دەخی بوونگەرایی "سووکی- سەبووك"ی دەخاتە بەرانبەر "سەنگینی دەروونی و دڵەڕاوکە"وە. بەو مانایەش ژیانی ئەمڕۆی "سووک"، ڕووکەش، بەخێرایی تێدەپەڕێت و پەیوستی بە بیرکردنەوەی قووڵ و سەنگین نییە. ئەو ژیانە سەبووکە لەسەر چێژ و بەکاربردن وەستاوە… هەموو ئەو وەرچەرخانە هاوچەرخانە، خەو لە چاوی (ژیل لیپۆڤێتسکی) دەزانێ و دەیەوێ ڕێگایەکی سەنگینتر بۆ گەڕانەوەی جەوهەری مرۆڤایەتی، بە ڕووی مرۆڤ و ژیاندا بکاتەوە.

کەواتە ئەو فەیلەسوفە، تەنیا لە ڕوانگەی چاودێریکردنی دەروونی کۆمەڵگا و بەکاربردنی کاتییەوە نانووسێت، بەڵکە ڕوو لە شیکردنەوەی ئەو "دەسەڵاتە لەڕادەبەدەر"ەش دەکات کە تەکنەلۆژیا و ژیریی دەستکرد بە مرۆڤی هاوچەرخی بەخشیوە و ژیانی ئەمڕۆی بە "ئۆدیسە"یەکی تەکنیکی گەڕیوە؛ لەو ژیانە تەکنیکییەدا مرۆڤ بوونی خۆی ئارەزوومەندانە خستۆتە بەر نەشتەری تاقیکردنەوە و مەترسیی زێدەییەکانەوە. ئەو کتێبە داوامان لێ دەکات بۆ جەوهەری گەشتە

درێژەکەی (ئەدیسە)ی شاعیری گریکییدا بچینەوە؛ پێش ئەوەی پرسەکانی “دەسەڵاتی بەسنوور”ی ژیریی دەستکرد داگیرمان بکات و بەردی بناغەی تێگەیشتنمان بۆ جیهانی هاوچەرخ دابڕێژێتەوە.
لەو کتێبەدا ژیل لیپۆڤێتسکی چەمکی “سەردەمی بۆشایی” و “پاشایەتیی کاتی” وەک چەمکی “تەقینەوەی گەورە”کە (Big Bang) بە گۆڕانکارییەکی ئۆنتۆلۆجی و مێژوویی دادەنێت، بەو مانایەی کە تەقینەوە گەورەکە نەخشەی شارستانییەتی مرۆڤایەتی سەرلەنوێ کێشاوەتەوە! واتە تەقینەوە گەورەکە لە لایەک ناوەندە پیرۆزەکان، ئایدیۆلۆژیا قورسەکان، و ئەرکە مێژووییەکانی تەقاندەوە و تاکی لە دۆگمابوون ڕزگار کرد؛ لە لایەکی ترەوە، ساتی «ئێستا» و لۆژیکی «مۆدە»ی (کاتێتیی بەردەوام)ی کردە سەنتەری نوێی گەردوون. بەوەش شارستانییەتی مرۆڤایەتی لە فەزایەکەوە کە لەسەر سەنگینی ڕەگوڕیشەی داکوتابوو، لەسەر داهاتووی مێژوویی وەستابوو، بۆ گەردوونێکی شل و بێ-ناوەند گواستەوە. تەقینەوە گەورەکە جیهانێکی دروستکرد کە مانا تێیدا دەبێتە کاتیی و نەرم، هێزی تەکنەلۆژیا و ژیریی دەستکردیش بەرەو «دەسەڵاتێکی بەسنوور» و مەترسیدار پەرەدەسەنێت.

دیکتاتۆرییەتی پێکەنین
ئێمە لە ساتەوەختی وەرچەرخانێکی بوونگەراییدا دەژین کە پایەکانی زانست، تەکنەلۆژیا، ژینگە و تا ناسنامەی تاکەکەسیش دەلەرزێنێت. کتێبی “ئەدیسە و دەسەڵاتی بەسنوور” هێڵە گشتییەکانی ئەم قۆناغە نوێیە نەخشاندووە و ناوی “شارستانییەتی دەسەڵاتی بەسنوور”ی لێدەنێت. واتە گەیشتنی مرۆڤ بە توانایەکی زەبەللاحی تەکنیکی کە تەواوی سنوورەکانی توانای مرۆڤ تێکدەشکێنێت، هاوکات بوونی مرۆڤایەتیش بەرانبەر مەترسیی نادیار و بێئاسایشی بوونگەرایی دەکاتەوە. ژیل لیپۆڤێتسکی پێیوایە لەم دیمەنەدا سەرمایەداری بە ئەندازەیەک تێشەنە دەکات کە تەواوی گۆی زەوی دەگرێتەوە و سەرجەم ئارەزوو و خەونەکانی مرۆڤ دەکاتە کەلوپەل، شڵەژاوی و شڵەبوونەوەی نوێ و بێ پێشینە و ئارەزووی دەستکرد… واتە بەهۆی هێرشەکانی تەکنەلۆژیاوە هەموو توانا لەڕادەبەدەرەکانی مرۆڤ دەخاتە ناو قەیرانی ژینگەیەکی ئابەوقەدراوی “دۆپامین” و بازاڕی بەکارهێنانی خیرای زێدە-ییەوە! بەو مانایەش ئێمە تەنیا لەناو گەڕینی نەریتەکاندا ناژین، بەڵکە لەناو «ڕیخۆڵە کوێرە»ی شارستانییەتێکی بێپێشینەدا دەژین، کە ناچارمان دەکات لە جیهانێکدا کە لێدانی دڵی ئەوەندە خێرا بووەتەوە تا سنووری هەناسەسواری بەدوای کلیلە نوێیەکانی داهاتووی دیکتاتۆرییەتی پێکەنین و سەردەمی “ئێرۆنی”دا

بگەڕێین! هەڵبەتە چەمکی «ڕیخۆڵە کوێرەی شارستانییەت» لە سیاقی فکرییدا ئاماژە بە دیاردە و قەیرانە لاوەکییەکانی سستمی چڕکردنەوەی مۆدێرنە دەکات، بەو مانایەی کە هیچ دەرچەیەکی بۆ مر□ق و مرۆڤایەتی نەهێشتۆتەوە، بەو مانایەی کە سەرچاوەی هەوکردن و هەڕەشەیە بۆ سەر تەواوی شارستانییەت و تەواوی مرۆڤایەتی… بێ ئەوەی هیچ دەرفەتێ بە ڕامان و بیرکردنەوەی جیدی بدات، بە خێرایی لە ڕادەبەدەرە و زێدە- زیرەکی میکانیکییەوە بەرەو گۆڕانکارییە تەکنەلۆژییەکان دەبێتەوە و بەڵێنی ڕزگاربوون لە ئەرکە قوڕس و سەرکوتکەرەکان بە مر□ق د□دات؛ بەڵام هەموو ئەو بەڵێنانە زۆردارییەکی نەرمن، کە بەسەر مرۆڤدا سەپاندوویەتی… هەر لەڕێگای ئەو بەڵێنانەشەوە لە ئەرکی سەرکوتکەرەوە بەرەو چێژی زۆەملێمان دەکاتەوە.

ئێمە ئەمڕۆ لەژێر سێبەری “دیکتاتۆرییەتی پێکەنین”دا دەژین و ڕامان و بیرکردنەوە و بەخۆداچوونەوە بووەتە تۆمەت! قووڵیی بووەتە ڕێگر لەبەرانبەر بازاڕی نەرمی بەرھەمھێنان و زێدە- بەکاربردندا… لەم سەردەمە زێدەییەدا، تاکەکەس دەرفەتی نییە، لەبەرانبەر برینەکانی بوونیدا بوەستێ، لەبەر ئەوەی ئەو شادومانی و چێژە درۆزنانە لە دەست دەچێ کە زیرەکی میکانیکی و خێرایی تەکنەلۆژیا بەرھەمی ھێناوە. ئەمڕۆ تەکنەلۆژیا ئێمەی لە ڕەقیی “ئەرک”ەوە بۆ ڕەقیی “چێژ”، لە چێژوەرگرتن لە سروشت و تێڕامان بۆ چێژوەرگرتن لە دۆپامین و خێرایی گواستۆتەوە، ھەمیشە داوا لە مرۆڤی ھاوچەرخ دەکرێت بە زۆرەملێ ئارەزوومەندانە دڵخۆش بێت… بەمجۆرە تەکنەلۆژیا بارودۆخێکی بۆ مر□ق دروست کردووە کە لە دەرەوەدا ھاوشێوەی خوداوەندەکان خاوەنی دەسەڵاتێکی بێسنوورە، بەڵام لە ناوەوەدا منداڵێکی ناسک و شڵەژاوە و کە لەگەڵ یەکەم بەرکەوتنی ڕاستەقینەی ژیان□دا درز دەبات و دووبارە پەنا دەباتە بەر دەماک□ دیجیتاڵییەکانییەوە، ئەو دەمامکانەی لەپشت بەکاربردنەوە مرۆڤ و خۆیان حەشاردراوە. ئەوەش بە چەمکی بە «مێینەکردنی جیهان» ناو دەنرێت، کە بریتییە لەو فەلسەفە و کلتوورە نوێیەی کە تێیدا بڕیار لەسەر بایەخدان بە جوانی و نەرمی دەدرێت؛ جگە لەوە لەڕێگای بە «دیموکراتیزەکردنی مۆدە» ڕێگا بۆ ھەموو تاکێک خۆش دەکرێت لەو بەھا مۆدێرنانەی بازاڕدا بەشدار بێت، بەوەش ھەموو شتێک بەرەو «شل□» و «کاتیبوون» پاڵ دەنێت، بۆیە گەڕانەوە بۆ جەوھەر و سووربوون لەسەر بوونێکی قووڵ و بێ-ماسک، چیتر بیرۆکەیەک نییە لە سەری مرۆڤەکاندا بخولێتەوە… لێرەدا پرسیارەکە ئەوەیە: ئایا لە سەردەمی تەکنەلۆژیا و خێراییدا، تاک دەتوانێت بە تەواوی خۆی لەم نەرمی «شلییە» دەرباز بکات، دەتوانێت دوورگەیەکی بچووکی قووڵی

(بە ژیانێکی نا- چێ، بە خۆی و کەسە نزیکەکانی) دروست بکاتەوە؟!.

کاتێک هاوچەرخێتی دەبێتە شارستانییەتی جەستە

لە شیکاریی ئەو وەرچەرخانە "ئەنتەلەژییە"دا مەینەییی گەورەترین تاقگەی بەهاکانی هاوچەرخێتی زێدە- بەکاربردنی بەردەکەوێت. پێگەی مێینە لە تێڕوانینی (لیپۆڤێتسکی)دا سێ قۆناغی بڕیوە: ئافرەتی یەکەم، سەردەمی قەدەر و باوکسالاری. ئافرەتی دووەم، سەردەمی ڕێنیسانس؛ لەو سەردەمەدا ئافرەت لە دەرەوەی کردارە کۆمەڵایەتییەکاندا وەک ئایکۆنێکی جوانی و وێنەیەکی نموونەیی لە هونەردا بەکار دەهێنرا. ئافرەتی سێیەم، سەردەمی هاوچەرخ و زێدە- بەکاربردن، واتە سەردەمی هەڵخەڵەتاندنی لۆژیکی بەکاربردنی بێبەزەییانەی کۆمەڵگای تەکنەلۆژیا.

لەسەردەمی هەڵخەڵەتاندن، هەمیشە ژن- ئافرەت وەک پرۆسەیەکی نەرم و ئاڵۆز بۆ (جوانی/چێژ) و چێییەوە مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێ، بۆ ئەوەی هیچ زۆردارییەکە لە ئارادا بێ، کەسەکە ئارەزوومەندانە خۆی دەخاتە ئەو تەڵەیەوە؛ تا ئەو شوێنەی چاودێریکردنی خۆ، جوانی و قۆزی، لە نەریتێکی کۆمەڵایەتیی چینایەتییەوە دەبێ بە "ئەرکی فەردی"ی ڕۆژانە! بەمجۆرە "ئافرەتی سێیەم" کە سەربەخۆیی خۆی وەك جەستە بەدەستهێناوە، جەستە وەک شوێنی حەشارگەی جوانی و چێژ دەخاتە بازاڕەوە... لەبەر ئەوەی ناتوانێ لە جەستەی خۆی دوور بکەوێتەوە تا بەلایەنانە درک بە جوانی و چێژی جەستەی خۆی بکات؛ بەیە جەستەی خۆی بە بازاڕ و ئەویدیکە دەنەخشێنێت و جوانکاریی بۆ دەکات (وەک ئەوەی جەستەی خۆی نەبێت، جەستەی ئەوی تر بێت).

ئەمڕۆ ئێمە بە جەستە دەژین، بەڵام ناتوانین جەستە بە تەواوی بخەینە ژێر چاودێریی هۆشیاریی و درککردن و ڕامانی قووڵەوە؛ ئەوە جیاوازیی نێوان ئەویدیی دەرەکی و ئەویدیی ناوەکییە، ئەوە جەنگی ڕاستەقینەی خۆبوون و زێدە- بەکاربردنی تەکنەلۆژیایە!. کەواتە لەسەردەمی تەکنەلۆژیادا ئێمە جەستەی خۆمان دەکەینە «تەنەک» لە دەرەوەی خۆمان، بە ئاوێنە یان بە چاوی ئەوانی تر سەیری دەکەین؛ ئیتر جەستە لە ساتی نمایش و ڕازاندنەوەدا چیدی «ناوخۆ» نییە، بەڵکە دەبێتە «پەند و تابلۆیەک» بۆ نمایشکردن... تا ئەو کاتەی دەمانەوێ بە هەواشی لە جەستە ورد بینەوە و تێبگەین، ئیتر بە ئازارێک، بە برینێک و بە پیربوونەوە دەیبینینەوە، یان کاتێک نیشانەیەکی نەخۆشی، ترسێک، یان لێدانی دەت لەناکاو دەگەڕێت، ڕێک لەوەدا درک دەکەیت کە ئەم جەستەیە میوانخانەیەکە و تۆ تێیدا بێگانەیت... بەپێی ڕۆژێک دادێت بەبێ پرسی تۆ لە کار دەکەوێت! شارستانییەتی جەستە وای لێدەکات ببێتە «ئەویدیی دەستنەکەوتوو».

لەبەرەوەیە (ژاک لاکان) دەڵێت: ئێمە هەرگیز جەستەی ڕاستەقینەی خۆمان نابینین، ئێمە تەنها ڕەنگدانەوە یان وێنەی جەستەمان دەبینین.
لە کۆمەڵگای زێدە- بەکاربردندا داوا لە جەستە دەکرێت هەمیشە سەرکەوتوو و چالاک بێت، هەڵبەتە بەپێی پێوەرەکانی بازاڕێک کە لە خولانەوەی بەردەوام ناوەستێت، داوا لە جەستە دەکرێت هەمیشە "نەرم" و جوان خۆی بڕازێنێتەوە… بەمجۆرە جەستەی مێینە دەبێتە "سەرمایەیەکی جەمالی" کە دەبێت بەردەوام وەبەرهێنانی تێدا بکرێ، بەردەوام بنەخشێنرێ و لەگەڵ مۆدە نوێ بکرێتەوە.
لەو کتێبەدا جەخت لە سەردەمی ئافرەتی سێیەم دەکرێتەوە کە لەڕێگای مۆدێل و جوانی، سەبووك و ئاسان جەستە، یان بەها ڕۆحییەکانی بە «کالا و شتێک» گۆڕیوە کە بەپێی پێوەرەکانی بازاڕ، کڕین، فرۆشتن، و بەکاربردن نرخەکەی دیاری دەکرێت، ئەوەش دەبێتە بەشێک لە "ناسنامەی هەڵبژێردراو"ی شارستانییەتی جەستە و پرۆژەی کەسیی ئافرەتی سێیەم پێکدەهێنێ. کەواتە "پاشایەتیی کاتی" هەموو شتێکی کردە مۆدێلێکی تێپەڕ.
هەڵبەتە لە سەردەمی ئەرکی توندەوە قوربانیدان و پابەندبوونی بەکۆمەڵ بە پیرۆز دادەنرا، بەڵام ئەمڕۆ لە کۆمەڵگایەکی بێ بەها، کۆمەڵگایەکی لەدەستدەرچووی سەبووك کە یاسا و بەها ئەخلاقییەکان تێیدا بێ کاریگەرن و هیچ سنوورێک بۆ ڕەفتاری تاکەکان نەماوەتەوە! ناتوانین وەك مرۆڤێکی خاوەن سەنگ بژین، یان وەک مرۆڤێکی خاوەن شکۆ هاوسۆزیی لەگەڵ پرسە گەورە مرۆییەکاندا بکەین و خەمخۆری پرسەکانی ژینگە و مافی ئەوانی تر بین… چونکە کۆمەڵگای تەکنەلۆژی پێیوایە هەموو ئەوانە ڕێگری لە "چێژی کەسی" یان قوربانیدانی گەورەمان بەسەردا دەسەپێنێت و کات و ئازادیی کەسی کەلەپچە دەکات.
بەڵام لیپۆڤێتسکی پێیوایە، دەشێ هاوسۆزی پرسە مرۆییەکان بکەین و ئەم هاوسۆزییە ڕێڕەومان بەرەو چێژی کەسی پەک نەخات! واتە ناشێ مرۆڤی هاوچەرخ، بەرپرسیارێتی مرۆڤایەتی فەرامۆش بکات، مرۆڤی هاوچەرخ پێویستە ڕۆژانە مانای مرۆڤبوونی خۆی هەتا لەناو دنیای بە شتبوون و هەڵبژاردنەکانی سەردەمی مۆدێرنەشدا بدۆزێتەوە.

کۆمەڵگای زێدە- بەکاربردن

ژیل لیپۆڤێتسکی پێیوایە ئێمە لە بەکاربردنی "پێگە"وە (کە دەیانکەی تا لەبەرانبەر ئەوانی تردا باشتر دەربکەوین) گواستراوینەتەوە بۆ "بەکاربردنی ئەزموونی سۆزداری" (کە دەیانکەی تا هەست بە خۆمان بکەین). لەم سەردەمەدا، ئاستی کڕینی کەلوپەل، خزمەتگوزاری و چێژەکان بە شێوەیەکی بێ پێشینە زیادی کردووە، و بازاڕکردن بووەتە دەرمانەکی ڕۆژانە بۆ ڕەواندنەوەی سەرئێشە و

بێزاری… سەرەڕای هەموو ئەوەش، مرۆڤ نەیتوانیووە ڕووبەڕووی شڵەژاوی دەروونی بێتەوە!. لەکاتێکدا خاوەنی تەواوی ئامرازەکانی خۆشگوزەرانی و ئامرازەکانی حەسانەوەیە، کەچی بۆ چی ڕوو لە نۆرینگە دەروونییەکان دەکات، و بەدوای هاوسەنگی لەدەستچوودا دەگەڕێت یان لە خولەکانی "گەشەپێدانی کەسی"دا ئامادەیە… ئەگەرچی ئەمڕۆ کۆمەڵگای تەکنەلۆژی هەموو ئەوانەیشی کردۆتە کەلوپەلی بەکاربردن؟!
بۆچی لە سەردەمی زێدەییەکاندا نۆرینگە دەروونییەکان قەرەباڵغ دەبن؟! بۆچی زیادبوونی هەڵبژاردنەکان نەبووەتە هۆی زیادبوونی ڕازیبوون، بەڵکە بووەتە هۆی "دڵەڕاوکێی هەڵبژاردن"… ئەمڕۆ تەکنەلۆژیا بەردەوام هانت دەدات ببیت "دڵخۆش"، "گەنج"، و "سەرکەوتوو"م… شڵەژانی دەروونی و نائارامی یان دۆڕان پەیوەندی بە سەردەمی تەکنەلۆژیاوە نییە، بەڵکە "هەڵەیەکی کەسی"یە، هەڵەی کەسیش کەسێکە لێی بەرپرسیارە و لێخۆشبوونی بۆ نییە… ئا ئەمەیە ئەوەی لیپۆڤێتسکی ناوی دەنێت ڕووی تاریکی هاوچەرخێتی توند- کە ڕۆژێك لە ڕۆژان خەونمان پێوە دەبینی… کەچی ئەمڕۆ بۆتە "لەدی دەروونی". ئەمڕۆ مرۆڤ بە تەنیا خۆی لە بەرانبەر ئاوێنەکەیدا دەبینێتەوە، کە لەلایەن شاشەکانی ڕیکلامی ڕەنگاوڕەنگەوە ئابڵوقەدراوە و داواکراوە، بۆ ئەوەی "کەماڵییەکی" مەحاڵ بەدی بێنێت.
ئیتر مرۆڤ توانای ژیانی ناو بۆشایی نەماوە. چونکە جەوهەری مرۆڤ گەڕانە بەدوای "مانا"دا و لە بەکاربردنی کاتی تێدەپەڕێت، مرۆڤ لە ڕێگای ماناوە درک بە ئەویدی دەکات، تەنانەت ئەگەر بە ناچاری لەناو ئامرازەکانی بەکاربردنیشدا بێ، دەبێ بەدوای مانادا بگەڕێت!. ئەوە هەوڵێکی مرۆیی نەپچڕاوەیە بۆ گەڕاندنەوەی هاوسەنگیی بوون لە جیهانێکدا کە ئیتر لە گەڕان ناوەستێت. بەدیوەکەی دیکە هەمیشە چێژ بەپێی یاسای هاوسەنگیی دەروونی کار دەکات، هەمیشە چێژ ئامانجی کەمکردنەوەی فشارە دەروونییەکانە تا مرۆڤ لە ئاسوودەییدا بژیت. بەو مانایە شڵەژانی دەروونی، تەواو ڕەتکردنەوەی ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ ئەو ڕاستییەی کە لە ناخدا هەیە و گەڕانەوەیە بۆ هونەری تێڕامان!.
لە کۆتاییدا پرسیارەکە ئەوەیە: چۆن دەکرێت مانایەکی "ڕەق" لە جیهانێکی "نەرم"دا بنیاد بنرێت، چۆن دەکرێت ئازادی پیادە بکرێت بێ کەوتنە تەڵەی دڵەڕاوکێیەک کە کۆمەڵگای فرە-بەکاربردن دایهێناوە؟!. لە کتێبەکەدا ئەگەرچی ژیل لیپۆڤێتسکی "مانیفیستۆی" ڕزگاربوونمان پێشکەش ناکات، بەڵام دەسەزانە بۆ ئەو واقیعە ئاڵۆزە توێکارییەکی سارد و ڕوون دەخاتەڕوو کە بەرپرسیارێتیی هۆشیاریی بە

مەرجی سەردەم دەبینێ. کەواتە خوێندنەوەی هزری ئەو فەیلەسوفە دەعوەتێکە بۆ گەڕانەوەی سەنگی جوانی لە ژیانماندا، ئەوەش گەڕانەوە بۆ ڕابردوو نییە، بەڵکە تێگەیشتنێکی جەوهەری و قووڵە لە ئێستای تەکنەلۆژیادا.
هەولێر 1/8/2026

مێژووی جاشایەتی لە کوردستاندا؛ لە عەشیرەتەوە بۆ حزب.. نووسینی ئاکام جەلال

وشەی «جاش» یەکێکە لە هەرە قورس و هەستیارترین وشەکانی مێژووی سیاسی کوردستان. ئەم وشەیە تەنها ناونیشانی هێزێکی چەکدار نەبووە، بەڵکو لە بیرەوەریی کۆمەڵایەتی کورددا بووەتە هێمای هاوکاری لەگەڵ دەسەڵاتی ناوەندی لە دژی بزوتنەوە کوردییەکان.
بەڵام جاشایەتی لە کوردستان لە سەردەمی سەدام حوسێنەوە دەستی پێنەکردووە. ڕەگی ئەم دیاردەیە دەگەڕێتەوە بۆ پێشتر؛ بۆ ململانێی عەشیرەتەکان، ناکۆکی بنەماڵە دەسەڵاتدارەکان و پەیوەندی سەرۆک و ئاغا و شێخە ناوخۆییەکان بە دەسەڵاتی ناوەندییەوە.
یەکێک لە نموونە مێژووییەکانی ئەم دیاردەیە دەتوانرێت لە مێژووی ناوچەی برادۆست و بنەماڵەی شێخ ڕەشید لۆلانی بخوێندرێتەوە.

شێخ ڕەشید لۆلانی؛ لە ڕێگرییەوە بۆ شێخایەتی

لە گێڕانەوە مێژوویی و ناوخۆییەکانی ناوچەدا، شێخ ڕەشید لۆلانی لە سەرەتای ژیانیدا کەسێکی دەوڵەمەند و خاوەن دەسەڵات نەبوو. نەخوێندەوار و بێپارە بوو و لە قۆناغێک لە ژیانیدا ڕێگری کردووە؛ واتە لە ڕێگا و ناوچە شاخاوییەکاندا بە چەک ڕێی لە خەڵک و کاروانەکان گرتووە.
دواتر ژیانی شێخ ڕەشید ئاراستەیەکی دیکەی وەرگرت.
ڕۆیشتە لای شێخەکانی نەهری و لەو ژینگەیەدا لە سیستمی شێخایەتی و پەیوەندییە ئایینی و عەشیرەتییەکان نزیک بووەوە. دواتر خۆیشی توانی پێگەی شێخایەتی و کۆمەڵایەتی بەدەست بهێنێت و نفوزی خۆی لە

ناوچەکەدا فراوان بکات.
بەم شێوەیە، کەسێک کە لە سەرەتادا نەخوێندەوار، بێپارە و ڕێگر بوو، بە تێپەڕبوونی کات بوو بە خاوەن پێگەی عەشیرەتی و سیاسی.
ئەم گۆڕانە خۆی نموونەیەکە لە شێوازی دروستبوونی دەسەڵاتی ناوخۆیی لە کوردستانی ئەو سەردەمەدا؛ سەردەمێک کە دەسەڵات تەنها لە ڕێگەی خوێندن و دامەزراوە فەرمییەکانەوە بەدەست نەدەهات، بەڵکو چەک، پەیوەندی عەشیرەتی، ئایین و هاوپەیمانی سیاسییش ڕۆڵێکی گەورەیان هەبوو.

شێخ ڕەشید و ملمڵانێ لەگەڵ بارزانییەکان

لە قۆناغەکانی دواتردا شێخ ڕەشید تەنها شێخێکی ئایینی نەما، بەڵکو بوو بە بەشێک لە ملمڵانێ سیاسی و چەکدارییەکانی ناوچەکە.
لە ملمڵانێ لەگەڵ بارزانییەکاندا لە بەرەی بەرامبەر وەستا و شەڕی لەگەڵیان کرد. لە دیدی بزوتنەوەی بارزانییەکانەوە، ئەو و هێزەکانی لە بەرەی هاوکاری دەسەڵاتی ناوەندی دژ بە بزوتنەوە کوردییەکاندا بوون.
لێرەوە بەشێک لە مێژووی سیاسی بنەماڵەکە بە دیاردەی جاشایەتییەوە گرێ دەدرێت.
بەڵام ئەم ملمڵانێیە تەنها ناکۆکی دوو کەس یان دوو بنەماڵە نەبوو. دەسەڵاتە ناوەندییەکان زۆرجار توانیویانە ناکۆکی عەشیرەت و بنەماڵە کوردییەکان بەکاربهێنن و هێزی کورد لە دژی هێزی کورد بەکاربهێنن.
ئەمە یەکێک لە بنەماکانی سیاسەتی کۆنترۆڵکردنی کوردستان بوو.

مەحمود بەگ و بەردەوامبوونی پەیوەندی بە دەسەڵاتی عێراق

دوای شێخ ڕەشید، نەوەی دواتری بنەماڵەکەش لە سیاسەت و ملمڵانێکانی ناوچەکەدا مایەوە.
لە سەردەمی پاشایەتی عێراقدا، حاجی موحەمەد کوڕی شێخ ڕەشیدی لۆلانی و مەحمود بەگ ئامۆزاکەی، پەیوەندیان بە دەسەڵاتی عێراقەوە هەبوو. ئەوان و بنەماڵەکەیان لە بەرەی دژ بە بزوتنەوەی بارزانییەکاندا مانەوە و هەمان سیاسەتی هاوکاری لەگەڵ حکومەتی ناوەندی بەردەوام بوون.
لە هەمان کاتدا، پێگەی سیاسی بنەماڵەکە بەرزتر بووەوە و گەیشتنە ناو دامەزراوە فەرمییەکانی دەوڵەتی عێراق. ئەندامێتی پەرلەمانی عێراق یەکێک لەو پێگە سیاسیيانە بوو کە بنەماڵەکە بەدەستیان هێنا.

ئ□م گ□□انێکی گرنگ بوو: بنەماڵەیەک کە سەرەتاکەی بە ڕێگری و شێخایەتی دەستی پێکردبوو، ئێستا بەشێک بوو لە سیستمی سیاسی فەرمی عێراق.

کەریمخان و قادر بەگ؛ جاشایەتی لە سەردەمی بەعسدا

لە نەوەی دواتردا ناوی کەریمخان و قادر بەگ دێتە پێشەوە.
لە سەردەمی حکومەتی بەعس و سەدام حوسێندا، سیستمی جاشایەتی بە شێوەیەکی زۆر ڕێکخراوتر بەکارھێنرا. حکومەت ھێزی چەکداری کوردی دروست و پشتگیری دەکرد بۆ ئەوەی لە دژی پێشمەرگە و بزوتنەوە کوردییەکان بەکاریان بھێنێت.
کەریمخان و قادر بەگ لەم سیستەمەدا پێگە و ھێزی خۆیان ھەبوو و ژمارەیەک جاش لە ژێر نفوز و دەسەڵاتیاندا بوون.
بەڵام تەنانەت لە ناو ھەمان بنەماڵە و ھەمان سیستمی جاشایەتیشدا یەکڕیزی نەبوو.
لەنێوان قادر بەگ و کەریمخان ملمڵانێی نفوز و دەسەڵات ھەبوو.
ھەریەکەیان ھەوڵی بەھێزکردنی پێگەی خۆی لە ناوچەکەدا دەدا. ئەم ملمڵانێیە تەنھا کێشەی دوو برا نەبوو؛ کاریگەری لەسەر پەیوەندییەکانی نەوەکانی دواتری بنەماڵەکەش بەجێھێشت.
بەم شێوەیە، جاشایەتی لە ھەندێک ناوچەدا تەنھا ھاوکاری لەگەڵ حکومەت نەبوو، بەڵکو بوو بە سەرچاوەی دەسەڵات و نفوزی ناوخۆیی و ملمڵانێی بنەماڵەیی.

1991؛ جاشە کۆنەکان لە سیستمی نوێدا

ڕاپەڕینی 1991 خاڵێکی وەرچەرخان بوو.
دوای ڕاپەڕین و کشانەوەی دەسەڵاتی حکومەتی عێراق لە بەشێکی زۆری کوردستان، سیستمی سیاسی نوێ دروست بوو. پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان بوونە دوو جەمسەری سەرەکی دەسەڵات.
پرسیارێکی گەورە لێرەدا دروست بوو: چی بەسەر ئەو بنەماڵە و سەرۆک عەشیرەتانە دێت کە پێشتر لەگەڵ حکومەتی بەغدا کاریان کردبوو؟
لە زۆر حاڵەتدا، ئەوان لە سیستمی نوێدا ون نەبوون. بە پێچەوانەوە، بەشێکیان توانییان خۆیان لەگەڵ ھاوسەنگی نوێی دەسەڵات بگونجێنن.
بنەماڵەی شێخ ڕەشید لۆلانیش بە ھەمان ئاراستەدا چوون.
بەشێک لە بنەماڵەکە بوونە دارودەستە و ھاوپەیمانی پارتی، لە کاتێکدا کوڕ و نەوەکانی مەحمود بەگ بەشێکیان بەرەو یەکێتی چوون.
واتە ڕووخانی دەسەڵاتی بەعس لە کوردستان بە مانای کۆتایی پێھاتنی

نفوزی هەموو ئەو بنەماڵانە نەبوو کە پێشتر لە سیستمی جاشایەتیدا بوون. تەنها هاوپەیمانە سیاسییەکان گۆڕان.

سەلام کەریمخان و پەرلەمانی کوردستان

سەلام کەریمخان لە سەرەتای دامەزراندنی پەرلەمانی کوردستاندا بوو بە ئەندامی پەرلەمان لە یەکەتی نیشتمانی کوردستان.

ئەمە خۆی گۆڕانێکی سەرنجڕاکێش بوو. بنەماڵەیەک کە بەشێک لە مێژووی سیاسیی پێشووی بە جاشایەتی و هاوکاری لەگەڵ حکومەتی ناوەندییەوە گرێدراو بوو، ئێستا نوێنەری لە پەرلەمانی کوردستاندا هەبوو.

بەپێی تۆمار و گۆڕانەکانی ئەو سەردەمە، سەلام کەریمخان لە ماوەی ئەندامێتییەکەیدا چالاکییەکی دیاری پەرلەمانی نەبوو و لە ناو پەرلەماندا قسەکردن و بەشدارییەکی بەرچاوی تۆمار نەکراوە.

ئەمەش پرسیار لەسەر ئەوە دروست دەکات کە لە سەرەتای سیستمی سیاسی نوێی کوردستاندا هەندێک کورسی پەرلەمان تا چەند نوێنەرایەتی سیاسی بوون و تا چەند بەشێک بوون لە هاوسەنگی عەشیرەتی و حزبی.

1996 و کوژرانی قادر بەگ

شەڕی ناوخۆی کوردستان لە نەوەدەکاندا ململانێی بنەماڵەکەی جارێکی تر خستە ناو ململانێی گەورەتری پارتی و یەکەتی.

لە ساڵی 1996دا، قادر بەگ کوژرا.

کوژرانی قادر بەگ لە پەیوەندی بە هێرش و ململانێکانی ئەو سەردەمە لە ناوچەی سیدەکاندا ڕوویدا. هێزێک لە ئاراستەی ئێرانەوە هاتە ناوچەکە و لە ململانێکەدا قادر بەگ کوژرا.

لە ڕیوایەتە ناوخۆییەکاندا بەرپرسیارێتی ئەم ڕووداوە بە هێز و چەکدارانی پەیوەست بە ململانێ حزبییەکانی ئەو سەردەمەوە دەبەسترێتەوە. وردەکاری ئەم ڕووداوە پێویستی بە بەڵگە و سەرچاوەی مێژوویی زیاتر هەیە.

بەڵام کوژرانی قادر بەگ کۆتایی ململانێکە نەبوو. بە پێچەوانەوە، کاریگەرییەکانی بۆ نەوەکانی دواتر مایەوە.

کوڕەکانی قادر بەگ؛ لە سوڵحی عەشیرەتییەوە بۆ باوەشی پارتی

دوای کوژرانی قادر بەگ لە لایەن هێزەکانی پارتییەوە، کوڕەکانی لەگەڵ لایەنی بەرامبەر سوڵحی عەشیرەتییان کرد.

دواتر نزیک بوونەوە لە پارتی دیموکراتی کوردستان و بوونە بەشێک لە تۆڕی سیاسی و عەشیرەتی پارتی.

لە قۆناغەکانی دواتردا لە هەولێر زەوی و دەرفەتی ئابووریيان

بەدەستهێنا و بارودۆخی دارایی بنەماڵەکەیان بەهێز بوو.

لێرەدا دیسان گۆڕانێکی گرنگ دەبینرێت: نفوزێک کە جارێک بە چەک و جاشایەتی پارێزراوە، لە سیستمی دوای 1991دا دەتوانێت بە پەیوەندی حزبی، زەوی، بازرگانی و دەسەڵاتی ئابووری شێوەیەکی نوێ وەربگرێت.

ملمڵانێی دوو برا دەگوازرێتەوە بۆ ئامۆزاکان

ملمڵانێی کۆنی نێوان قادر بەگ و کەریمخان بە مردنیان کۆتایی نەهات.

بەشێک لەو ناکۆکی و پێشبڕکێیە بۆ نەوەکانی دواتر و ئامۆزاکان گوازرایەوە.

کوڕەکانی کەریمخان تا ئەمدواییانە لە یەکێتی نزیک بوون، بەڵام کاتێک کوڕەکانی قادر بەگ لە هەولێر و لەناو پارتی پێگەیان بەهێزتر بوو، هاوسەنگی هێز لە ناو بنەماڵەکەش گۆڕا.

کوڕەکانی کەریمخان دەیانزانی کە لە هەولێر کوڕەکانی قادر بەگ لەوان دەسڕۆیشتووتر و خاوەن پەیوەندی و نفوزی زیاتر بوون. لە کۆتاییدا ئەوانیش وازیان لە یەکێتی هێنا و ملیان بۆ پارتی شۆڕ کرد.

بەم شێوەیە، ملمڵانێیەک کە لە سەردەمی جاشایەتیی حکومەتی عێراقدا لەنێوان دوو برا هەبوو، بە شێوەیەکی نوێ لەنێوان نەوەکانیاندا بەردەوام بوو.

تەنها یەک شت گۆڕابوو: جارێک بەغدا ناوەندی دەسەڵات بوو، دواتر هەولێر و سلێمانی بوونە ناوەندی پێشبڕکێی سیاسی.

جاشایەتی؛ لە چەکەوە بۆ نفوز

ئەگەر مێژووی ئەم بنەماڵەیە لە چوارچێوەیەکی فراوانتردا بخوێنینەوە، پرسیارێکی گرنگ دروست دەبێت: ئایا جاشایەتی لە 1991دا کۆتایی هات، یان تەنها شێوەکەی گۆڕا؟

لە سەردەمی پاشایەتی و دواتر بەعسدا، دەسەڵاتی ناوەندی پارە و چەک و پێگەی بە سەرۆک عەشیرەتە هاوپەیمانەکان دەدا و لە بەرامبەردا چاوەڕێی پشتگیری سیاسی و سەربازی لێدەکردن.

دوای 1991 سیستمی سیاسی گۆڕا، بەڵام عەشیرەت و بنەماڵە بانفووزەکان هەر مایەوە.

هەندێک لەوانەی پێشتر لەگەڵ بەغدا بوون، دواتر خۆیان بە پارتی یان یەکێتییەوە بەستەوە. چەک تەنها سەرچاوەی نفوز نەما؛ پلەی حزبی، کورسی پەرلەمان، زەوی، کاروبار و پەیوەندی بە دەسەڵاتیش بوونە ئامرازی نوێی نفوز.

مێژوو نابێت ببێتە تۆڵەکردنەوە

نووسین لەسەر جاشایەتی بە مانای تۆڵەکردنەوە لە نەوەکانی ئەمڕۆ نییە.
هیچ کەسێک نابێت تەنها بەهۆی کردار و بڕیارەکانی باپیر یان باوکی بەرپرسیار بکرێت. بەرپرسیارێتی سیاسی و یاسایی دەبێت تاکەکەسی بێت.
بەڵام لە هەمان کاتدا مێژوو نابێت بسڕدرێتەوە.
ئەگەر بنەماڵەیەک لە ماوەی چەند نەوەدا توانیبێتی لە ژێر دەسەڵاتە جیاوازەکاندا نفوزی خۆی بپارێزێت، ئەوە بابەتێکی شایەنی لێکۆڵینەوەی مێژوویی و سیاسییە.
پێویستە بپرسین ئەو نفوزە چۆن دروست بوو؟ چۆن لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر گوازرایەوە؟ و بۆچی گۆڕانی حکومەت و حزب هەمیشە بە مانای گۆڕانی بنەمای دەسەڵاتی ناوخۆیی نەبوو؟

جاشایەتی لە کوردستان؛ دەسەڵات گۆڕا، بەڵام میراتی نفوز مایەوە

مێژووی جاشایەتی لە کوردستان تەنها مێژووی کەسانێک نییە کە تفەنگیان هەڵگرتووە و لەگەڵ حکومەتی عێراق لە دژی پێشمەرگە شەڕیان کردووە.
ئەوە مێژووی پەیوەندی نێوان دەسەڵاتی ناوەندی، عەشیرەت، بنەماڵە، چەک، پارە و حزبە.
چیرۆکی شێخ ڕەشید لۆلانی و نەوەکانی، لە ڕێگری و شێخایەتییەوە تا پاشایەتی عێراق، جاشایەتی سەردەمی بەعس، ڕاپەڕینی 1991 و دواتر دابەشبوونی نەوەکانی لەنێوان پارتی و یەکێتی، نموونەیەکە لەو گۆڕانکارییە درێژخایەنە.
حکومەتەکان گۆڕاون، حزبەکان گۆڕاون و هاوپەیمانییەکان گۆڕاون؛ بەڵام ململانێ بۆ نفوز و دەسەڵات زۆرجار لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دیکە ماوەتەوە.
بۆیە مێژووی جاشایەتی نابێت تەنها بە زمانی جنێو و تاوانبارکردن بخوێندرێتەوە. دەبێت بە بەڵگە و سەرچاوە بخوێندرێتەوە، چونکە تێگەیشتن لەو مێژووە یارمەتیمان دەدات تێبگەین کە دەسەڵات لە کوردستاندا چۆن دروست بووە، چۆن پارێزراوە و چۆن لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر گوازراوەتەوە.

نیشانەیەکی بنبەست لە بزوتنەوەی کوردایەتیدا.. عوسمانی حاجی مارف

هەڵوەشاندنەوەی خۆبەڕێوەبردنی کوردەکانی سوریا و هێزەکانی سوریای دیموکرات "هەسەدە"، هەروەها تێکەڵکردنیان بە دامەزراوە دەوڵەتیەکانی دیمەشق، تەنها قۆناغێکی تێپەڕین نییە لە شەڕی سوریادا، بەڵکو کۆتاییهاتنی سەردەمێکی سیاسی و سەربازی هێزە کوردیەکانە، کە زیاتر لە دە ساڵی خایاندووە. لەم بارەیەوە پرسیاری بنچینەیی ئەوە نییە کە ئایا ئەو ڕێکەوتنە باشە یان خراپ، بەڵکو هێزە کوردیەکان کە خۆیان بە خاوەنی مەسەلەی کورد دەناساند، پرسیار ئەوەیە ئەو مەسەلەیەیان چیان لێکرد، یان دوای ئەوەی دەستبەرداری بون، چی لە دەست و چی لێدەمێنێتەوە؟

مەزلوم عەبدی وەها نیشان ئەدات کە پرسی "خوێندن و پەروەردە بە کوردی" لە ئێستادا لە سەروی وتارەکانیەتی، جەختیشی لەوە کردووە کە ئەحمەد شەرع ئەم مافەی پاراستووە!

لەکاتێکدا ڕای گشتی خەڵکی کوردی سوریا چاوەڕوانی ڕونکردنەوەی ڕوون و زیاتر بون لەسەر دەستکەوتە سیاسییەکانی دوای چەندین ساڵ لە شەڕ و ململانێ و قارەمانێتی و بەڕێوەبردن و پێشرەوی و سەرکەوتن وقوربانیدان، بەڵام ئێستا پرسی پەروەردە بە زمانی کوردی زاڵ بووە بەسەر گوتارەکانی عەبدیدا و بە دەستکەوتێکی سیاسی گرنگ چاوی لێبکرێت، کە لە چوار چێوەی ڕێکەوتنێکدا دوای قۆناغێکی دوور و درێژی حکومرانی سەربازی و بەرێوەبەرایەتی سەربەخۆ، بەم سیناریۆیە چارەسەری مەسەلەی کورد لە سوریا دەناسێنن.

ئەزموونی دەسەڵاتی هێزەکانی سوریای دیموکرات و ئیدارەی خۆسەری، گەر وەک دەرفەتێک و دۆخێکی تایبەت سەیر بکرێت و هەڵبسەنگێنرێت، بە تەواوی سوودی بۆ مافەکانی خەڵکی و دەورو دەخاڵەتی خەڵکی لەدەسەڵاتی سیاسی و دیارکردنی چارەنوسیدا لەوەرنەگیرا. کەهەر بەئاراستەی چەسپاندنی هێز و پێگەی جەماوەری دەکرا بگۆڕدرێت بە سەکۆیەک و بنەمایەک و کۆدەنگیەکی فراوانتری خەڵکی ناوچەکە، کە دەوریان لە ئایندەی سوریادا بنەخشاندایە، لە هەمانکاتدا

دەیانتوانی هێزە جیاوازەکان لە دەوری دیدگایەکی هاوبەش کۆبکاتەوە. بە تایبەتی کە ناوچە کوردیەکان دەورێکی مێژوویی و گرنگ و جیهانیان دی لە شەڕیان لەبەرامبەر داعشدا.

بەڵام دواتر بەستنەوەی دامەزراوە سیاسی و سەربازییەکان بە ناوەندی دەسەڵاتەکەوە، کە ئەحمەد شەرع نوێنەرایەتی دەکات، چارەنووسی دەوری خەلکی کردە وابەستەی چارەنووسی ئەو دەسەڵاتە ناوەند و پاوانخوازە، کە بەخۆی بریادەر و یەکلاکەرەوی هەموو پرسەکە، تەواوی ناوەندی کەشکردنی سیاسی لەگۆڕێدا دەگۆڕێت. سروشتی پێکهاتەی هەسەدە و رابەرییەکەی و ئاکامەکانی ئێستای حاڵەتێکی سەرسورهێنەر نییە، ئاکامی مێژوییەکە لە سروشت و ناوەرۆکی چینایەتی هەڵسورانی سیاسی بزوتنەوەی کوردایەتی.

لەلایەکی ترەوە پاڵدانەوە لەژێر سێبەری پشتیوانی ئەمریکادا، قورساییەکی بەرچاوی بە هەسەدە بەخشی، لە هەمانکاتدا ئەمریکا لەهەر هەنگاو و گۆرانکارییەکدا سنوورداربونی دەسەڵاتی هەسەدەی دیاری دەکرد، کە تا کاتی رادەستکردنیان بە دەسەڵاتی ناوەندی سوریا لە ژینگەیەکی ناوخۆیی ناسەقامگیردا یاریان پێدەکردن. هاوپەیمانیە نێودەوڵەتییەکان لەسەر بنەمای ناکۆکی و ململانێیەکی درێژماوەی زلهێزەکان و گۆڕانی بەرژەوەندیەکان دامەزراون، لە سەر شەری داگیرکاری و دابەشکردنی ناوچەکان مایە دادەنرێت، بۆیە هێزێکی وەک پەکەکە و هەسەدە و هەر هێزێکی ناوخۆیی بزوتنەوەی کوردایەتی ناتوانن هەتا سەر لەو ململانێیەدا سود مەند بن، بەڵکو وەک هەر ئامرازێک بەکار دەهێنرێن، دواتر لەهەر توندپێچ و ئاڵوگۆرێکدا بەهای بەکار هێنانیان لەدەست ئەدەن.

لە دەخی ململانێی ئێستای زلهێزەکانی جیهاندا، کێشەکە پشتبەستن و خۆبەستنەوە بە هاوپەیمانیەکی دەرەکی نییە، چونکە دەخی ئێستای بالادەستی بەربڵاوی جیهانی سەرمایەداری لە دنیادا، هەر هاوپەیمانی و پشتیوانیەک هەرهێزێکی ناوخۆیی پەنای بۆ دەبات، دەبێتە شکستهێنان لە وەرگێڕانی ئەو پشتیوانیە لە هێزێکی سیاسی ناوخۆییەوە بە هێزێکی پاشکۆی چەسپاو، کە بە ناچاری و بەردەوام دوای گۆڕانی هەڵوەستی هاوپەیمانەکەی دەکەوێت.

لە هەنگاوێکی زۆر چاوەڕوانکراودا، مەزڵوم عەبدی، هەڵوەشاندنەوەی هێزەکانی و تێکەڵبونیان بە سوپای سوریا ڕاگەیاند. کە تورکیا ڕۆڵێکی سەرەکیی هەبوو، ئەگەرچی ناڕاستەوخۆیش بوو. ئەنقەرە کە هەڕەشەی ئۆپەراسیۆنی سەربازیی لە دژی گروپە کوردیەکان کردبوو، ئێستا پاداشتی ستراتیژییەتی خۆی لەسەر بنەمای دیپلۆماسی و هاوئاهەنگی لەگەڵ واشنتۆن دەچنێتەوە.

لەژێر چاودێری بەوێنەی ئەمریکا و تورکیا، تورکیا کە هەڕەشەی

دەستێوەردانی سەربازیی کردبوو، توانی لە ڕێگەی دیپلۆماسی و ڕێککەوتن لەگەڵ واشنتۆن ئامانجەکانی بەدیبهێنێت، ئەمەش گۆڕانکاری لە ستراتیژی تورکیا سەبارەت بە ململانێی سوریا بەدیهێنا.

تورکیا کە لە مێژە بوونی هەسەدە لە باکوری سوریا بە هەڕەشەیەک بۆ سەر ئاسایشی نەتەوەیی خۆی دەزانێت، بە گەشبینییەکی وریاییەوە لە ڕاگەیاندنی مەزلوم عەبدی، سەبارەت بە هەڵوەشاندنەوەی هێزەکانی و تێکەڵبونیان بە سوپای سوریا، سەیری کرد. ئەنقەرە ساڵانێکە پاڵپشتی خۆی بۆ یەکپارچەیی خاکی سوریا و دامەزراندنی دەوڵەتێکی بەهێز و مەرکەزی دووپاتدەکاتەوە. دەشڵێن، ئەوەی لە سووریا ڕوویداوە، دەکرێت وەک درێژکراوەی سیاسەتی ناوخۆی تورکیا سەیر بکرێت کە بە هەوڵدان بۆ “تورکیای بێ تیرۆر” ناسراوە. هەروەها دەوترێت عەبدوڵڵا ئۆجالان ڕۆڵی سیاسی ئەرێنی لەم پرۆسەیدا دیوە، هەر ئەم کەشوهەوا سیاسییە کاریگەری لەسەر پرسی سوریا و پەیوەندی ئەحمەد شەرع و مەزلوم عەبدی هەبووە، بەشداربووە لە دروستکردنی کەشێکی گونجاو بۆ چارەسەری دانوستان نەک ڕوبەڕوبونەوەی سەربازی. ئەردۆغان، کە پێشوازی لە هەڵوەشاندنەوەی هەسەدە کرد و ڕایگەیاند، پێویستە هەموان لە سوریا پێکەوە کاربکەن بۆ بنیاتنانی سوریایەکی نوێ دوور لە تیرۆر و یەکگرتوو لە چوارچێوەی خاکەکەیدا. ڕەنگە دراماتیکترین لایەنی ئەم پرسە، گۆڕانی ڕیشەیی لە ڕێڕەوی مەسەلەی کورد بێت لە سووریا. دوای دە ساڵ لە کۆنترۆڵکردنی ناوچە بەرفراوانەکانی باکور و ڕۆژهەڵاتی سوریا و دامەزراندنی ئیدارەیەکی نیمچە سەربەخۆ بە “پشتیوانی ئەمریکا”، بەسادەیی هەسەدەیان هەڵوەشاندنەوە و تێکەڵبوونیان بە دامەزراوەکانی دەوڵەتی سوریای ئەحمەد شەرع ڕاگەیاند. ئەمەش بەشێوەیەکی کاریگەر بە مانای بەهەڵمبونی خەونی دامەزراندنی قەوارەیەکی ئازاد و سەربەخۆی کوردستانی سوریایە.

لە چوارچێوەیەکی پەیوەندیداردا، مەزلوم عەبدی ڕایگەیاند کە سەرکردایەتی کورد بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی کە بارودۆخەکان گۆڕاوە و وڵاتەکە چووەتە قۆناغێکی نوێ کە تایبەتمەندە بە “ئاشتی و بەشداریکردن”، بۆیە بڕیاری دەستپێکردنی پرۆسەی تێکەڵبوونی تەواو لەگەڵ دەوڵەتی سوریا داوە. ئەم لێدوانانە ئاماژەن بۆ ئەوەی گوایە بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی هەسەدە و”خۆبەڕێوەبردن و خۆسەری” لە قۆناغێکی ناوخۆیی کوردەوە سەرچاوەی گرتووە کە قۆناغی نوێ لە سوریا پێویستی بە پێناسەکردنەوەی پەیوەندی لەگەڵ دیمەشق هەیە، بەدوورکەوتنەوە لە ململانێی چەکداری. واتە پەیوەندی لەگەڵ دیمەشقدا، کە گروپێکی پاشماوەی داعش جڵەوی حوکمرانی گرتووە بەدەستەوە.

گرنگترین لایەنی ئەم پرۆسەیە دەورو هەڵوێستی ئەمریکایە، دوای دە ساڵێکی تەواو لە پاڵپشتی ڕاستەوخۆ بە هەسەدە وەک هاوبەشێکی سەرەکی لە شەڕی دژ بە داعش، واشنتۆن ئێستا پشتگیری لە هەڵوەشاندنەوەی ئەو هێزانە و تێکەڵکردنیان لەگەڵ سوپای سوریا دەکات. چۆن دەتوانرێت ئەم گۆڕانکارییە ڕوون بکرێتەوە؟

ئەمریکا کە ڕۆڵێکی یەکلاکەرەوەی لەم بابەتەدا بینیوە، ڕێگریکرد لە ئۆپەراسیۆنێکی سەربازی تورکیا بۆ سەر هەسەدە، ئەگەر گەرەنتی ئەمریکا نەبوایە تورکیا دەستی پێدەکرد، واشنتۆن لەڕێگەی تەم باراک نێردەی خۆیەوە کاریکرد بۆ پڕکردنەوەی کەلێنی نێوان ئەنقەرە و دیمەشق و هەسەدە.

واشنتۆن بە ئاگاداری ئەنقەرە ساڵانێکی زۆر پاڵپشتی لە هەسەدە کرد، بەڵام گۆڕانکارییە جیۆپۆلەتیکیەکانی دوای ڕووخانی ڕژێمی سوریا و پشتیوانی ئەمریکا و تورکیا لە ئەحمەد شەرع، دواتر ئەمریکای ناچارکردووە پابەندی خواستی ئەنقەرە بێت بە دورکەوتنەوە لەهەسەدە و لایەنە کوردیەکان. بە تایبەتی کە بەرەنگاربوونەوەی داعش تاڕادەیەکی زۆر کۆتایی هاتووە، لەهەمانکاتدا ئێستا ئەو دەورە زیاتر سپێردراوە بە حکومەتی ئێستای دیمشق، کە وەها نیشان ئەدات ئامادەیە بەرپرسیارێتی ئەمنی سوریا لە ئەستۆ بگرێت و پابەندی بەرژەوەندی و سیاسەتەکانی ئەمریکا دەبێت.

لەلایەکی تریشەوە تورکیا و سعودیە و هەندێک وڵاتی دۆستی سوریا سەرکەوتوو بوون لە قەناعەتپێکردنی واشنتۆن کە سوریایەکی سەقامگیر دەتوانێت ڕۆڵێکی بەرچاو بگێڕێت لە گەیشتن بە سەقامگیری ناوچەکە و بەرپەرچدانەوەی پلانەکانی ئێران، بەتایبەتی کە سوریایەکی نوێ نابێتە مەترسی بۆ سەر ئیسرائیل. هەروەها واشنتۆن چیتر گوێ بە حکومەتی توندڕەوی ئیسرائیل نادات و ئێستا لە چوارچێوەی دیدگایەکی نوێ بۆ سەقامگیری ناوچەکە دەرفەت دەدات بە سوریایەک کە پاشکۆی خۆیەتی.

وا دیارە واشنتۆن گرەو لەسەر سوریایەکی نوێ دەکات کە هاوبەشی بەرەنگاربونەوەی نفوزی ئێران بێت. لە ژێر چاودێری بەوێنەی ئەمریکا و تورکیا. تورکیا کە هەڕەشەی دەستێوەردانی سەربازیی کردبوو، توانی لە ڕێگەی دیپلۆماسی و ڕێکەوتن لەگەڵ واشنتۆن ئامانجەکانی بەدیبهێنێت، ئەمەش گۆڕانکاری لە ستراتیژی تورکیا سەبارەت بە ململانێی سوریا بەدیهێنا. لەهەمانکاتدا بە شێنەیی نەخشەکانی بەناوی بانگەشەی تورکیای بە تیرۆر لەبەرامبەر پەکەکە و هێزە کوردیەکانی سوریا بەڕێوە دەبات، کە هەوڵئەدات بە بەدەستهێنان و چەسپاندنی پێگەیەکی فراوانخوازی لە ئایندەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا.

ئەم واقعیەتە لە ئاڵوگۆری ناوچەکە و مانەوەی دەخی ناسەقامگیری سیاسی ناوچەکە و بەردەوامی ململانێ و پەیوەندی ئاڵۆز و پێچیدەی نێوان ئەمریکاو ئێران، بزوتنەوەی کوردایەتی بەگشتی لەدەورانێکی چەقبەستو و بنبەست و چاوەروانیدا راگرتووە، کە سەرەتاکەی لە باری عەمەلیەوە بە پاشەکشەی پێگەی بزوتنەوەی کوردایەتی لە سوریا رەنگیدایەوە!.

عوسمانی حاجی مارف

چەند سەرنجێکی زمانەوانی سەبارەت بە (سەرمانجی).. بەوار رەسوڵ

[بۆ خوێندنەوەی ئەم بابەتە کلیکی ئێرە بکەن..]()

[BewarRasulDownload]()

منداڵ و جیابوونەوە.. محەمەد بەرزی

منداڵ دیارییەکی زۆر جوان و ناوازەی یەزدانی مەزنە ، خێزانیش باوەشێکی گەرمووگوڕی گرنگە بۆ گەشەکردنیان . بێگومان جیابوونەوەی دایک و باوکیش ڕووداوێکی سەخت و گرانە ، فشارێکی دەروونی بە ئەندازەی لەسەر هەموو ئەندامەکانی خێزان دروستدەکات ، بۆ تایبەتیش کاریگەری زۆر خراپیان لەسەر منداڵان هەیە و خۆیان لە دۆخێکی لاواز و ناجێگیردا دەبیننەوە . چونکە منداڵ بە تەواوی وابەستەی دایک و

باوکیانن ، تەنانەت دوای ئەوەی دەگەنە تەمەنی گەورەییش . بە پێی ئەو توێژینانەوەی لە ئەمریکادا کراون ، ڕووداوی جیابوونەوە بە تەواوی پڕۆسەی پەروەردەکردنی منداڵ دەشێوێنێت ، چونکە لە دەرەوەی کۆنترۆڵی ئەوانداین . لێرەدا بە کورتی ئاماژە بە کاریگەریی و چەند لایەنێکی خراپی جیابوونەوە دەکەین :

١- ئەو منداڵانەی ، کە دایک و باوکیان جیابوونەتەوە ، کاریگەرییان لەسەرە تووشی چەندین نەخۆشی دەروونی جیاوازبن . وەک : تێکچوونی ڕەفتار و هەڵسوکەوتیان . خراپی ئاستی خوێندنیان . ترس و دڵەڕاوکێ . جگەرەکێشان و بەکارهێنانی ماددەی هۆشبەر و هەوڵی خۆکوشتن .

٢ – کاتێک ژن و پیاوێک هاوسەرگیریی دەکەن ، تەنها پێویستییان بە یەک ماڵە ، کە هەموو کەل و پەل و پێویستییەکانی ژیانی تێدایە . بەڵام کاتێک ژن و مێردێک جیادەبنەوە ، پێویستییان بە دوو ماڵی جیاوازە . لەم دۆخەدا داهاتی هەردوولایان کەمدەبێتەوە ، کە پێش جیابوونەوە هەیانبووە . ئەمەش توانای دایک و باوک بۆ دابینکردنی پێویستییەکانی ژیان کەمدەکاتەوە . هەر بۆیە لە ناچاریدا دایکەکە ، یان باوکەکە ، کە منداڵیان گرتۆتە خۆیان ڕوو لە گەڕەکە هەژارەکان دەکەن ، کە ئاستی کرێ و ژیان بە شێوەیەکی بەرچاو تیایاندا نزمن . زۆر جاریش کەمبوونەوەی داهات کارێک دەکات ، باوکەکە ، یان دایکەکە زیاتر کاربکەن . تا بتوانن داهاتی زیاتر بە ژیانێکی ئاسایی بەدەست بهێنن . بەمەش کاتی زیاتر لە منداڵەکانییان دووردەکەونەوە ، سەرباری ئەوەی پەروەردەکردن لە لایەن تاکە کەسێکەوە زۆر گران و ئەستەمە ، دەبێتە هۆی دەردەسەری و ماندووبوون و زیادبوونی بەرپرسیارییەتی ، سەرباری شێواندنی پڕۆسەی پەروەردەکردنیش .

٣ – منداڵانی بچووک ، کە تەمەنیان لە نێوان (٣ بۆ ٨) ساڵدایە دەست و پێ سپیین ، ڕەنگە بە تەواوی تێنەگەن بۆچی ژیان لە دەورووبەریاندا گۆڕاوە . بەچیش لە نێوان دوو ماڵی جیاوازدا دەگوێزرێنەوە . جا چونکە لە منداڵی بچووکدا مێشک بە تەواوی گەشەی نەکردووە ، زۆرجار منداڵ کێشەی تێگەیشتنیان لە هۆکارە ئاڵۆزەکانی جیابوونەوەدا هەیە . هەر بۆیە لەوانەیە بترسن و تووشی سەرلێشێواوی بن .

٤ – زۆرێک لەو منداڵانەی دایک و باوکیان جیابوونەتەوە ، تووشی دڵتەنگی و تووڕەبوون دەبن . لە ڕووی کۆمەڵایەتیشەوە کاریگەرییان بە دروست دەبێت ، لەگەڵ کەسانی تردا هەڵناکەن و تووشی کێشەی زۆر دەبن . زۆر جاریش پەیوەندی کۆمەڵایەتییان لاواز دەبێت . تووشی

سەرگەردانی و ترس و بێزاری دەبن و وادەزانن ، کە تەنها خێزانەکەی ئەوانە جیابوونەتەوە . لە هەندێک حاڵەتیشدا کاتێک منداڵ هەست بە ئازارەکانی جیابوونەوە دەکەن ، ناتوانن بڕیاربدەن چۆن وەڵامی کاریگەرییەکانی جیابوونەوەکە بدەنەوە . لە ئەنجامدا لەوانەیە لە دایک و باوک و هاوڕیێ و کەسانی تر توووڕەبن و ئەنجامی خراپ بە دوای خۆیدا بهێنێت .

٥ – زۆرجار منداڵ پرسیار دەکات ، بۆچی دایک و باوکیان جیابوونەتەوە ، بە دوای هۆکارەکاندا دەگەڕێن . پرسیاردەکەن : ئایا دایک و باوکیان وازیان لە خۆشەویستی خۆیان هێناوە ؟ . یان کاری هەڵەیانکردووە . یان خۆیان تاوانبار دەکەن وا دەزانن ڕەفتارەکانیان بەشداربووە لە جیابوونەوەی دایک و باوکیاندا . ئەمانەش دەبنە هۆکاری بەرزبوونەوەی فشاری دەروونی و خەمۆکێ و جگەرەکێشان و خراپی ئاستی خوێندن و کێشەی تەندروستی بۆیان . بۆیە زۆر پێویستە ژیرانە هۆکارەکانی جیابوونەوەکە بۆ منداڵ باسبکرێت . تا بە تەواوی تێبگەن و هەستە خراپەکانییان کەمبکرێتەوە . چونکە ناکۆکی چارەسەرنەکراو ، دەردێکی گرانە و دەتوانێت ببێتە هۆی یاخی بوون و تاوان ، لە داهاتووشدا زیانی گەورە بە دوای خۆیدا بهێنێ .

٦ – لێکوڵینەوەکان دەریانخستووە : ئەو منداڵانەی دایک و باوکیان جیابوونەتەوە ، کاتێک گەورەدەبن و دەچنە ناو پڕۆسەی هاوسەرگیرییەوە ، ئەگەری جیابوونەوەیان زیاترە بەراورد بەو منداڵانەی دایک و باوکیان جیانەبوونەتەوە .

٧ – لە هەندێک حاڵەتدا کاتێک منداڵان هەست بە فشار و زەبری زۆر دەکەن و ناتوانن چۆن وەڵامی کاریگەرییەکانی جیابوونەوەکە بدەنەوە ، لەوانەیە لە دایک و باوک و هاوڕێکانییان توووڕەبن ، لە ئەنجامیشدا ئەو توووڕەبوونە خراپ بەکاربهێنن . هەرچەندە ئەم توووڕەبوونە بۆ زۆرێک لە منداڵان زوو کاڵ دەبێتەوە ، بەڵام ئەگەر بەردەوام بوو ، گرنگە بزانرێت جیابوونەوەکە کاریگەرییەکی خراپ و درێژخایەنی بۆ دروستکردوون .

٨ – بەگشتی جیابوونەوەی دایک و باوک ، کاریگەریی لەسەر منداڵانی هەموو تەمەنەکان هەیە ، بە تایبەتیش بۆ منداڵانی تەمەنی سەرەتایی زۆر ئەستەم و قورس و گرانە .

٩ – ڕەنگە بۆ هەندێک کەس جێگای سەرسوڕمان بێت ، کە تەنانەت منداڵی ساواش کاریگەریی تەڵاقیان لەسەرە . بە تایبەتی ئەگەر ناکۆکی نێوان دایک و باوکیان ببێتە هۆی قاو و قیژ و هاتوهاوار و شەڕ و گرژی لە ناو ماڵدا . چونکە ئەگەرچیش کۆرپە لە هۆکارەکانی ناکۆکییەکان تێناگات ، بەڵام هەست بە گرژیی دەوروبەرەکەی خۆی دەکات . لە ئەنجامدا سەرلێشێواوی و فشاری بەدواوەیە و دەبێتە هۆی

گریان و تێکچوونی شێوازی خەوتن و ترس و دڵەڕاوکێ و تەڕکردنی جێگایان . سەرباری ئەوەی کاریگەریی خراپییان بۆ گەشەکردنیان دەبێت .

١٠ – ڕەنگە هەندێک لە هەرزەکاران ، بە یەکجاری خۆیان لە ئەندامانی خێزانەکانیان دووربکەونەوە و بەشداری ڕەفتاری مەترسیدار بکەن وەک : بەکارهێنانی ماددەی هۆشبەر و شەڕ و ئاژاوە وازهێنان لە خوێندن ، کە بەگران لەسەریان دەکەوێتەوە .

١١ – ئەو منداڵانەی تووشی جیابوونەوە دەبن ، زۆرجار زیاتر تووشی نەخۆشی دەبن . وەک : سەرئیشە و ئازاری گەدە ، ڕەنگە ئەمانەش بەهۆی کۆمەڵێک کاریگریییەوەیە بیت ، وەک کەم خەوی ، خەمۆکی و دڵەڕاوکێ ، یان فشاری دەروونییەوە ، کە بەرگری لەش لاواز دەکەن .

١٢ – تا کاریگەریی جیابوونەوەی دایک و باوک لەسەر منداڵ زیاتر و قوووڵتر بێت ، توانای سەرنجیان لەسەر ئەرک و وانەکانی قوتابخانەیان کەمتر دەبێ ، وەک : کەمتەرخەمی لە تەواوکردنی ئەرکەکانیان ، درۆکردن ، گویێ نەگرتن و خەوتن لە ناو پۆلدا ، گۆشەگیری و سەرنەکەوتن لە تاقییکردنەوەکاندا و … هتد .

لە دواجاردا باشترین ڕێگا بۆ پاراستنی پەیوەندییەکی باشی منداڵ لەگەڵ دایک و باوکیاندا و کەمکردنەوەی زیانەکانی کیشەی سۆزداریان ، کە منداڵ لە ئەنجامی جیابوونەوەدا تووشی دەبن ، تا پاشەڕۆژیشیان پاشەڕۆژێکی خۆشی بێ کێشەبێت و لە خەم و ئازاردا نەژین ، پێویستە دایک و باوک ڕەچاوی ئەم خاڵانەی لای خوارەوە بکەن :

١ – ئەرکی دایک و باوکە لە جیاتی ئەوەی بکەونە گیانی یەکتری و تیر و شیر ل▯ یەک بسوون ، ئەقڵ و دڵیان بکەن بە یەک . بە ڕێکوپێکی سەردانی منداڵەکانییان بکەن ، تا هەست بە ئارامی و ئاسایش بکەن و بە شێوەیەکی باشیش گەشەبکەن . پاشان یارمەتییان بدەن پەیوەندی باش لەگەڵ دایک و باوکیاندا دروستبکەن . ئەمەش کارێک دەکات کەمتر تووشی خەم و پەژارە و سەرگەردانی بن ، کەمتریش هەست بە ناکۆکییەکانی نێوان دایک و باوکیان بکەن ، دایک و باوکەکەش سەریان سووک و ئاسودە دەبێ و کەمتر تووشی خەم و خەفەت و ئازار دەبن .

٢ – پێویستە دایک و باوک لە بڕیارە گرنگەکاندا یەکگرتووبن وەک : بواری پەروەردە ، چاودێری تەندروستی و ئامۆژگاری و لێپرسینەوە . بێگومان ئەم یەک دەنگییە یارمەتی منداڵ دەدات هەست بە ئاسایش و سەقامگیری بکات .

٣ – گرنگیدان بە دابینکردنی پێویستییەکانی منداڵەکانیان .

هەروەها چاودێریکردنی هەر نیشانەیەکی د□□اوکێ و غەمباری و زویریان .
٤ – پێویستە دایک و باوک بە بەردەوامی بەشداری لە بۆنە و چالاکییەکانی قوتابخانەدا بکەن . تا بۆیان بسەلمێنن ، کە هەردوو دایک و باوکەکە هێشتا چالاکانە بەشدارن لە ژیانیاندا ، لەوەش دڵنیابن ، کە جیابوونەکە خەتای ئەوانی تێدا نییە و هەردوو دایک و باوک□کەش بەردەوامن لە خۆشەویستی و کۆمەک و پشتگیرییاندا .. خۆ ئەگەر نەیانتوانی بە تەنیا ڕووبەڕووی کیشەکانیان ببنەوە ، ئەوا پێویستە داوای یارمەتی لە کەسانی شارەزای بواری منداڵان بکەن . پاشان زۆر گرنگیشە ئەو ڕاستییەش باش بزانن ، کە شەڕی جیابوونەوە لە دادگاکاندا ، زۆر سەخت و درێژ خایەنە و زیاتر لە ساڵێک دەخاێنێت و پارەیەکی زۆریشی تێدەچێت ، لە ڕووی داراییشەوە بارگرانی دروست دەکات . هەربۆیە نێوەندگیری لە لایەن خزم و هاوڕیێ و ناوبژیوانانی دڵسۆزەوە ، زۆر لە دادگا باشترە . چونکە ناوبژیوان ترسەکان گەورەناکەن و وەک کەسانی دڵسۆزی بێ لایەن کاردەکەن . پاشان ئەگەرچی جیابوونەوە کارێکی خراپی نەخوازراوە ، بەڵام بۆ ئەو ژن و پیاوانەی ، کە ژیانی هاوسەرگیرییان بۆتە دۆزەخێکی ناخۆشی پڕ کێشە و خەم و پەژارە ، کارێکی تابڵێی باش و تەندروستە .

تێبینی : بۆ ئەم باسە سوود لە چەند سایتێکی ئینگلیزی وەرگیراوە .

نووسین ل□ پێناو وننەبوون دا!..
عادل عەبدوڵڵا

بەختیار عەلی یەکێکە لە نووسەرە ناوازەکانی دنیای ئەدەبی کوردی، یەکێکە لەو نووسەرانەی کورد دەبێ شانازی پێوەبکات. بەڵام من پێم وایە گەر بەختیار لە جێگایەک ڕاوەستان بە قەڵەمەکەی خۆی نەکات، دەبێتەوە قەڵەم بەدەستێکی ئاسایی ڕاگوزەر. بەختیار لە سەرەمەرگدایە و تەنیا ڕاگەیاندنی مردنی قەڵەمەکەی ماوە ئەم

ڕاگەیاندنەش خەریکە ڕووبدات و لە ئان و ساتی خۆی دایە. نووسین بۆ بەختیار بۆتە ژەهر، نەنووسین لە نەنووس بۆی باشترە.

دوا ڕۆمانی بەختیار عەلی بە ناونیشانی(مردنی مامۆستا عینایەت)ە ئەم بەرھەمەی لە ڕێگای فەرمانبەرێکی ئاسایی پیر ڕۆدەچێت بە ناو قوڵایی چێژی مەرگ دۆستی و دژە ژیان لە کۆمەڵگایەکی سووننەتی دوو ڕوو، تاکی بوودەڵە و پیاوی سیاسی و ئایینی، چەک بەدەستی بێ مۆڕاڵ و ھەلەکەسەما و سوپایەک لە گەمژەی ناو کۆمەڵگا. کۆمەڵگایەک ل□ بەرھەمھێنانی تاکی بێ کوالێت و م□□ق گ□لانێکی مەڕئاسا لە ت□□پ□دایە. کۆمەڵگایەک تاسەر ئێسقان مردن دۆست و چەپاندن ھەڵدەبژێرێ. کۆمەڵگایەک وەک بوکەڵە لە ژێر دەستی پیاوانای سیاسی بەرژەوەندی خواز و پیاوانی حزبی و ئایینی خەسێنراوە. کۆمەڵگایەک ڕقی لەھەموو دەنگێک دەبێتەوە لە دەنگی خۆی نەچێ. سەرزەمینێک تاک نازانێ ماف و ژیانکردن و ئازادی چین، بۆچی تاک ئەوەندە قووڵ ڕۆدەچێتە ناو ھێڵەکانی بوون و نەبوون و خوێنەر دەخەنە بەردەم پرسیارگەلێکی بۆچی مر□ق ل□ سێبەری مەرگ ئەوەندە سڵ دەکاتەوە، کۆمەڵگایەکی پۆپۆلیستی و تاک وەک سەماکارەکان بە میدیاکان سەمایان پێ دەکەن. کۆمەڵگایەک میدیای حزب و بازرگانەکان و چاوی پیاوانی ئایینی بەڕێوەی دەبەن.

من کارم لەسەر سێ ڕەگەز (تەکنیک، کارەکتەر، زمان) لەناو دەقەکەدا کردووە.

تەکنیکی گێڕانەوە

تەکنیکێکی سادەیە و خوێنەر لەگەڵ خۆی دەبات، بە (ھەمووشتزان) و ھەندێکجار (بە ھەمانشتزان) بۆمان دەگێڕێتەوە ئەمەش باڵادەستی تەواو دەدات بە گێڕەوە بەدڵی خۆی ڕۆدەچێتە ناو ناخ و دڵی ھەموو کارەکتەرێکی.
پێم وايە تەکنیکی ڕۆمانەکەی تا ئاستێکی باش سەرکەووتبووە و توانیتی دەرحەق بە تێکستەکەی ب□□.

کارەکتەر

بەختیار لە دروستکردنی کارەکتەر لەم بەرھەمەی وێرانە وەک جەلادێک مامەڵە لەگەڵ کارەکتەرەکانی ناو ڕۆمانەکەی دەکا و ھیچ کارەکتەرێک ئازاد نییە و خۆی نییە. بەختیار بوودەڵەیەک دەکاتە سووپەرمان و سووپەرمانێک دەکاتە بوودەڵە. زمانی سوقرات دەداتە پینەچی و زمانی جوتیارێک دەداتە ڕووناکبیرێک. بۆ نموونە کارەکتەری مامۆستا

عینایەت لە فەرمانبەرێکی سادەی دادگا و فایل گواستنەوە ماوەی(سی و دوو) ساڵ کاری خۆی دەکات هیچ پاشخانێکی مەعریفی نییە لە پێ شەوێـــک هەڵدەســتێتەوە دەبێتە ســپارتاکوس و دەڵێ مــن دەمەوێ دەســتبەژیان بکەم و قســەی وا دەکـــات گەتە و کـــانت و ســـاتەر نەیانکردووە ل (109) کاتێک هەڵکاری نەمردنەکەی ڕووندەکاتەوە بۆ خەڵک بڕوا ناکەم هیچ ڕۆشەنبیرێکی کورد بیری بە قسە و خەیاڵی وا بچێ. کەسـایەتی ژنـی سـەرەک وەزیـران لەنـاو دەقەکە تەنیـا بۆ خزمەتکردنی بیری خۆیەتی و دەنگی خۆیەتی نەوەک کارەکتەری ئازاد و خاوەن بیر و قسەی خۆی.

زمان

زمـــانی بەختیـــار بەرەوپێشچـــونێکی زۆر بـــاشی بە خۆی بینیـــوە توانیوویەتی کاری باش لەسەر ئاستی زمانی خۆی بکات لەناو دەقەکەی. بەڵام لە هەندێک جێگادا بەڕاستی جێگای بەزەییە و منداڵی دەساڵی قسەی وا ناکەن نموونە لاپەڕە15(کاتێک لە ڕۆژنامەکە چوەدەرەوە ڕۆژنامە) بەختیار ڕۆژنامە بە ئۆفیس و بینا و دوکان تێگەیشتییە. لا 15 (بە تیرێـــک دوو نیشـــانەی دەشکێنێ) نیشـــانە دە پەکـــرە، ناشکێنرێ. لا 42 (بە پێش دەست بە نەرمی کەشای بە نەو چەوانی). یە کەک پەمی بەڕە پێش دەست کوێیە؟؟. لا 51 (هەموو نیشانە دەرینەکانی دەستکورتی لە ڕوخسار و جلوبەرگیدا بوو) ئەمە کوردی قسەکردنە؟ یەکێک ئەمەمان بە بکاتە وەنەی شیعری تکایە. لا 226 (ژمارەیەکی زۆر سەرباز ڕژانە ناو دیلەکان) هاووڵاتی خەت لەکاتی گرتن نابێتە(دیل) دەبێتە گیراو تەنیا لە شەڕ دیل لەگەڵ دوژمن.

بەربوونەوە بەسەر دەق

لەناو ڕۆمانەکەی هەڵەی گەورەی لەژیکی زۆر کردووە و بەمەش من ناوم ناوە(بەربوونەوە بەسەر دەق) چونکە وای لە دەقەکە کردووە زۆر لاواز دەرکەوێ ئەمەش هەموو خوێنەرێک ئەم وردەکاریانە هەستپێناکات گەر بە وردی نەیخوێنێتەوە.د

یەکەم: بەختیار گێڕەوەی دەقەکەیە بە هەمووشتزان ناوی کەسایەتی کارەکتەری سەرەکی بە (عینایەت) دەستپێدەکات، دوای ڕۆیشتنی چەندین لاپەڕە کارەکتەرێک دەڵێ مامۆستا عینایەت و خەڵک هەموو بە مامۆستا عینایەت بانگی دەکەن. کەچی بەختیاریش دەکەوێتە ژێر هەژموونی کارەکتەری خۆی و نازناوی کارەکتەرەکە دەگۆڕێ بە مامۆستا عینایەت لەهەنـــدێکجێگا گێڕەوە دەڵێ (مامۆســـتا عینـــایەت) ئەمەش کفـــری ئەدەبییە.

دووەم: کارەکتەر فەرمانبەرە کەچی ناونیشانەی ڕۆمانەکە بە مامۆستا عینایەت ناونراوە، خودی عینایەت پێش بەناوبانگ بوونی کەس نەی ناسیوە و پیشەی مامۆستاش نەبووە. تەنیا کارەکتەرێک دەڵێ مامۆستا عینایەت ئیتر تەواو بە گێڕەوەش دەیکەنە مامۆستا عینایەت.

سێیەم: عینایەت (32) ساڵ فەرمانبەرێک لە دادگا فایل ئەو ژوور بە ئەم ژوور دەبا و نە کتێب دەخوێنێتەوە نە لایەنی ڕۆشنبیرییەکی وای هەیە. لە پڕ دەبێتە سونبولی ژیان و چۆنییەتی ژیانکردن و فەیلەسوفی ژیان ئەمە چۆن؟

چوارەم : لە لاپەڕە 60 عینایەت دەڵێ(نابێ مرۆڤی بەدبەخت لەبری من بمرن). کەچی خۆی بیردەچێ لەچەند لاپەڕەی دواتر عینایەت لەناو گۆڕستان ژنێک دەبینێ لەسەر گۆڕی مێردەکەی دەگری عینایەت دەڵێ بۆنایەی لەبری من بمری!.

پێنج: لە لاپەڕە 173 دەڵێ(دە کەسێکیان بینی تابووتێکیان هەڵگرتووە). چەند دێڕێک دەچێتە خوارتر لەبیری دەچێ چی گووتووە دەڵێ(چواریان لە پێش دارەمەیتەکە بوون و چواریان لە پشتەوە دەڕۆیشتن). ئەی (دوو) نەفەرەکەی تر وا؟

شەشەم: عینایەت لە نەخۆشخانە ڕووت و قووتی دەکەنەوە و دواتر جلەکانی لەبەردەکات و دواتر بۆ بەندیخانەی تاکەکەسی یان ژوورێک کەوا دەستبەسەر و هیچ کەسێک بۆی نییە بیبینێ و قسەی لەگەڵبکا کەچی لە لاپەڕە 223 دەڵێ(دەستی کرد بە گیرفانیدا و پارەکانی ژمارد، کلیل و مۆبایلی پێبوو). لە کوێی دنیا گیراو کلیل و پارە و مۆبایلی پێیە لە کاتێکدا هەموو دەوڵەت چاوی لەسەرتبێ و داواکراوترین کەس بی!.

حەوتەم: کۆتایی ڕۆمانەکە هێندە گاڵتەجاریانە کۆتایی پێدێ زەردەخەنە دەتگرێ و خوێنەر ڕازیناکات لەوەی دەشێ ڕۆژێک شتی وا ڕووبدات یاخود ڕووی دابێ.د

پرسیاری سەرەکی من ئەوەیە ئایا هەر بەڕاستی بەختیار بیست ساڵیش دەبێ کتێبێکی خوێندێتەوە؟ چونکە لە ماوەکانی ساڵی (2010_2020) ئەوا (19) کتێبی چاپکردوە لە فیکر، شیعر، ڕۆمان، شانۆ… نزیکەی(6) مانگ جارێک کتێبێکی نووسیوە.
لە ماوەی ساڵی (2020_2026) بەختیار (21) کتێبی نووسیووە دەکات (چوار) مانگ جارێک کتێبێکی نووسیووەد.

هەر بە ڕاستی بەختیار دەخوێنێتەوە؟ گەر دەخوێنێتەوە دەشنووسێ کەواتە دەق ئاوەزانی ئەوانەمان بۆ دەنووسێ کەوا دەیخوێنێتەوە دەنا ناکرێ نووسەر لە پڕۆسەی نووسین کتێب بخوێنێتەوە.

عادل عەبدوڵڵا 2026/02/16

کاتێک تاوانی کۆچبەر دەبێتە سەرمایەی سیاسی.. هێمن عەلی

لە ئەورووپای ئەمڕۆدا، کۆچبەری چیتر تەنها بابەتێکی کۆمەڵایەتی نییە؛ بووەتە یەکێک لە گەرمترین بابەتەکانی سیاسەت. هەر کاتێک پەنابەرێک یان کەسێکی بنەچەبیانی تاوانێکی قورس ئەنجام دەدات، هەواڵەکە بە خێرایی دەگاتە میدیا و سۆشیال میدیا و دەبێتە بابەتی مشتومڕی سیاسی.

بەگومان، تاوان تاوانە. قوربانی مافی دادپەروەری هەیە، و تاوانبار – جا فینلەندی بێت، سووری، عێراقی یان هەر نەتەوەیەکی دیکە – دەبێت بەپێی یاسا سزا بدرێت. ئەمە بابەتێک نییە کە جێی مشتومڕ بێت.

بەڵام پرسیارێکی گرنگتر هەیە: دوای تاوانەکە چی ڕوودەدات؟ ئایا سیاسەتمەداران تەنها داوای دادپەروەری و ئاسایشی زیاتر دەکەن، یان تاوانی تاکێک دەگۆڕن بە چەکێکی سیاسی دژی کۆچبەران بە گشتی؟

فینلەندا؛ لە هەڵمەتی بیانێرنەوە «Send Them Back»ـەوە تا سەرهەڵدانی میلان جاف

لە فینلەندا، پارتی فینلەندییە ڕەسەنەکان (Perussuomalaiset) کۆچبەری و گەڕاندنەوەی بیانییەکانی کردووەتە یەکێک لە بابەتە دیارەکانی گوتاری سیاسیی خۆی.

نموونەیەکی ڕوون کڵاوی سپیی نووسراوی «Send Them Back» («بینێرنەوە») بوو. وەزیری ناوخۆ ماری ڕانتەنەن (Mari Rantanen) و وەزیری کۆمەڵایەتی و تەندروستی ڤیلە ڕیدمان (Wille Rydman) بەو کڵاوانەوە وێنەیان لە سۆشیال میدیا بڵاوکردەوە. بەپێی ڕۆژنامەی هێلسینگین سانۆمات (Helsingin Sanomat)، کڵاوەکان لەلایەن ئەندامی پەرلەمانی ئەورووپا سەباستیان تینکینەن (Sebastian

(Tynkkynen)ـەوە پێیان درابوون، هاوکات لەگەڵ پەسەندکردنی یاسایەکی تازەی گەڕاندنەوە لە پەرلەمانی ئەورووپا.
ماری ڕانتەنەن ڕوونی کردەوە کە مەبەستی لە دروشمەکە بەهێزکردنی گەڕاندنەوەی ئەو کەسانەیە کە مافی مانەوەیان لە ئەورووپادا نییە، و هەروەها ئاماژەی بە دروشمی پارتەکەی خۆی کرد کە، «Kotimaa kutsuu» («نیشتمان بانگت دەکات»).
بەڵام ئەم دروشمە بەو ڕوونکردنەوەیەوە دەرباز نەبوو لە ڕەخنە. زۆرێک لە کڵاوەکەیان وەک پەیامێکی ڕاستەوخۆ دژی کۆچبەران و هاووڵاتییانی بنەچەکۆچبەر تێگەیشتن — تەنانەت ئەگەر ئامانجی سەرۆکی وەزیرەکان تەنها یاساییکردنی پرۆسەی گەڕاندنەوە بووبێت.
ئەمە خۆی نیشان دەدات کە لە سیاسەتدا تەنها یاسا گرنگ نییە؛ وشە، دروشم و وێنەش کاریگەرییان هەیە.
کەیسی میلان جاف (Milan Jaff) نموونەیەکی دیکەیە. دوای دەرکردنی لە فینلەندا، هەندێک سیاسەتمەداری فینلەندییە ڕەسەنەکان لە سۆشیال میدیا خۆشحاڵیی خۆیان دەربڕی، و دەرکردنەکەیان وەک سەرکەوتنێکی سیاسیی گرنگ پیشان دا.
بەڵام دواتر زانیارییەکی سەرنجڕاکێش ئاشکرا بوو: جاف خۆی پێشتر داوای لە پۆلیسی کردبوو بە زووترین کات بگەڕێندرێتەوە بۆ هەرێمی کوردستان.
ئەمە تاوانەکانی جاف پاک ناکاتەوە؛ ئەو هەر بۆ کردەوەکانی خۆی بەرپرسیارە. بەڵام پرسیارێکی ڕاستەقینەی سیاسی دروست دەکات: بۆچی کەیسێک کە تاوانبارەکەی خۆی داوای دەرکردنی خۆی کردبوو، هێشتاش وەک نمایشێکی گەورەی سەرکەوتنی سیاسی پێشکەش کرا؟

ئەڵمانیا؛ AfD و گوتاری «گەڕانەوە»

لە ئەڵمانیاش، پارتی «جێگەرەوە بۆ ئەڵمانیا» (Alternative für Deutschland – AfD) کۆچبەری کردووەتە ناوەندی گوتاری سیاسیی خۆی.
ئەلیس ڤایدەل (Alice Weidel)، سەرۆکی هاوبەشی پارتەکە، داوای لە ئۆکراینی و سوورییەکانی ئەڵمانیا کردووە بگەڕێنەوە وڵاتەکانیان. بە تایبەتی داوای لە گەنجە پیاوە ئۆکراینییەکانی تەمەنی سەربازی کردووە بگەڕێنەوە. هەروەها ڕەخنەی لە بڕی یارمەتییە کۆمەڵایەتییەکانی ئۆکراینییەکان گرتووە. سەبارەت بە سوورییەکانیش وتوویەتی، ئەگەر هۆکاری پەنابەربوونیان نەما، دەبێت بگەڕێنەوە وڵاتی خۆیان.
لێرەدا دەبینین گوتاری کۆچبەری تەنها بە تاوان سنووردار نییە؛ یارمەتیی کۆمەڵایەتی، پارەی دەوڵەت، هاووڵاتیبوون و ناسنامەی نەتەوەییش دەبنە بەشێک لە هەمان مشتومڕی سیاسی.

سوید؛ SD و ئاسایش
لە سویدیش، پارتی دیموکراتەکانی سوید (Sverigedemokraterna – SD) سالانێکە کۆچبەری و ئاسایش بەیەکەوە گرێ دەدات. پارتەکە پشتیوانی لە کەمکردنەوەی پەنابەری، توندترکردنی سیاسەتی کۆچبەری و خێراکردنی دەرکردنی تاوانبارانی بیانی دەکات.
ئەوەی گرنگە ئەوەیە کە زۆرجار تاوانی کەسێکی بیانی، بە بێ ئاماژە بەوەی نموونەیەکی تاکە یان گرووپێکی سنووردارە، دەبێتە بەڵگەی گفتوگۆ لەسەر هەموو کۆچبەران بە گشتی.

بۆچی تاوان بابەتێکی ئەوەندە بەهێزی سیاسییە؟
تاوان، بە تایبەتی تاوانی سێکسی، کوشتن و توندوتیژی، هەستی خەڵک بەهێز دەجوڵێنێت. خەڵک تووڕە دەبن، دەترسن و داوای چارەسەری خێرا دەکەن.
لەو ساتانەدا، هەندێک پارت پەیامێکی زۆر سادە پێشکەش دەکەن:
«ئەوان کێشەن، ئێمە چارەسەرین.»
ئەم پەیامە بۆ هەندێک دەنگدەر کاریگەرە، چونکە ترس و تووڕەیی زۆرجار لە ئامار و وردەکاریی یاسایی خێراتر کاریگەری دادەنێن.
بەڵام مەترسییەکە لێرەدایە: تاوانی تاکێک دەتوانێت بە هێواشی بگۆڕدرێت بۆ حوکمدان لەسەر کۆمەڵێکی تەواو.

لە تاوانی تاکەکەوە بۆ گشتگیرکردن
مەترسییەکی دیکە لێرەدا دەست پێدەکات کە تاوانی تاکێکی بیانی دەگۆڕدرێت بۆ وێنەیەکی گشتی لەسەر بیانییەکان.
کاتێک کەسێکی بیانی تاوانێکی قورس، بە تایبەت دەستدرێژیی سێکسی، ئەنجام دەدات، تاوانبارەکە دەبێت بە توندی و بەپێی یاسا سزا بدرێت. هیچ پاساوێک بۆ ئەو تاوانە نییە.
بەڵام کێشەکە لێرەدا دەست پێدەکات کە لە گوتاری سیاسی یان سۆشیال میدیادا، ناسنامەی تاوانبارەکە دەخرێتە پێشەوە، و بە شێوەیەک باس دەکرێت کە خوێنەر یان بینەر هەست بکات «بیانییەکان مەترسین» یان «کۆچبەران دەستدرێژیکەرن».
ئەمە گشتگیرکردنە.
تاوانی یەک عێراقی، تاوانی هەموو عێراقییەکان نییە. تاوانی یەک سووری، تاوانی هەموو سوورییەکان نییە. تاوانی یەک پەنابەریش هیچ بەڵگەیەک نییە بۆ ئەوەی هەموو پەنابەران بە مەترسیدار یان تاوانبار بزانرێن.
ئەگەر فینلەندییەک دەستدرێژیی سێکسی بکات، کەسێکی عاقڵ نالێت: «هەموو فینلەندییەکان دەستدرێژیکەرن.» کەواتە بۆ بیانییەکانیش

دەبێت هەمان پێوەر بەکاربهێنرێت.
لێرەدایە بازاڕی سیاسیی ترس مەترسیدار دەبێت: تاوانی تاکێک دەبێتە هەواڵ، هەواڵەکە دەبێتە پەیامی سیاسی، و پەیامە سیاسییەکە دەتوانێت لە مێشکی بەشێک لە خەڵکدا ببێتە گومان لە گرووپێکی تەواو.
تاوانبار دەبێت بە تاوانەکەی خۆی بناسرێت، نەک ملیۆنان کەسی بێتاوان بە تاوانی ئەو بناسرێن.
تاوان گشتگیر ناکرێت؛ بەرپرسیارێتیی تاوان تاکەکەسییە.

تاوان نەتەوە ناناسێت

ئەگەر فینلەندییەک تاوانێک بکات، ناڵێین: «هەموو فینلەندییەکان تاوانبارن». ئەگەر سوورییەک یان عێراقییەک تاوانێک بکات، دەبێت هەمان بنەما بەکاربهێنرێت.
تاوانبار دەبێت بەپێی یاسا سزا بدرێت، بەڵام تاوانی یەک کەس نابێت بخرێتە ئەستۆی کۆمەڵێکی تەواو.
لە دیموکراسیدا، هەر پارتێک مافی هەیە سیاسەتی خۆی لەسەر کۆچبەری هەبێت. بەڵام خەڵکیش مافیان هەیە بپرسن:
ئایا مەبەست چارەسەرکردنی تاوانە، یان بەکارهێنانی ترس و تووڕەیی خەڵک بۆ بەدەستهێنانی دەنگی زیاتر؟
تاوانی یەک کەس، تاوانی نەتەوەیەک نییە. هەر کەسێک بەرپرسی کردەوەی خۆیە.

گوڵی ڕەعنا.. شیعری سارا فەقێ خدر

قەدەری ژیانت وابوو
نەچوویتە نێو ماڵی مێژوو
چەندە خۆش بوون
بەیانیانی قاپشوشتنی بەرحەوزەکەی ماڵی خۆمان
بەدەم دەنگی زیرەکەوە
لەگەڵ کیژان، دەڕۆیشتی بۆ نێو مێرگەڵان ١

وەیان بەدەنگی شوکروڵا ٢، بەناو (هەواری دڵان) دا
دەچوویتە تاقی ئاسمان!

دڵگیر بوون ئەو ئێوارانەی
ئاخیر سەوتت دەدایە ڕادیۆ سوورەکە
بەئاوازی سەڵاح داودە وماملێ و مەزهەر
لەگەڵ سەمای ، گوڵ و ڕەیحانەی حەوشەدا
بەکراسی تەنکی نازناز و بەهێلەگی (لەیالی)٣پەمەییەوە
بەلەنجەو لار، کارەکانت ڕادەپەڕاند
کاتژمێرێکی نەدەخایاند، جادەو چیمەن پاکوخاوێن
فەرشی لاکێش ئەمبەر ئەوبەر
سەماوەری گەورەی نەوت ، گیزەی دەهات
دۆشەگ و سەرین و بەرماڵ،
چاوەڕێی بابی ماندوو بوون
بۆنی چێشتی مەنجەڵی مس
لەسەر ئاگردانی هەیوان
دایک وەکو کۆترێکی کەوگیر بەدەست
لەدەوری دەهات و دەچوو!

چەند ئارام بوون ئەو شەوانەی
بەدیار کتێبێکی خوازراوی کتێبفرۆشییەکەی
قادری حاجی عەوڵاوە
(کەدەتناردین، بە پێنج فلس بۆمان دەهێنای)
لەکاری ناوماڵ دادەبڕای
لەدەفتەرێکی سەد پەڕی بەرگسوور دا
شیعرە دڵخوازەکانی خۆت
لەبەر دیوانی وەفایی و نالی و گۆران،
یەک بەیەک دەنووسینەوە.
چواردەوری لاپەڕەکانت بە(زەخرەفە) وگوڵ دەنەخشاند

دایکم دەیگوت:
ڕەعنای کچ و گوڵی ڕەعنا
زەحمەت لێک جیادەکرانەوە
بەبەردەرگا و بەکۆڵاندا
بۆن عەترەکەی بڵاودەبۆوە
کوڕم دەویست ،
بەو گوزەرەدا تێپەڕێ و ئێستێک نەکا
بەڵکو لەدرزی دەرگاوە

پڕیشکێک لە دزەنیگا ، لەرەیەک لەدەنگی ناسک
ئاودیو ببێ
دایکت نەژی،
نەیاندەهێشت، دەرگاکە بخرێتە سەرپشت!

سارا فەقێ خدر
٢٠٢٣

رۆڵی پەروەردەیی و کولتووریی گۆڤارەکانی منداڵان.. رەزا شوان

گۆڤارەکانی منداڵان، ئەو گۆڤارە نووسراو و چاپکراوانەن، کە بەپێی قۆناغەکانی تەمەن و گەشەکردنی منداڵان، لەلایەن گەورەساڵانەوە بابەتە هەمەڕەنگەکانیان بە تایبەتی بۆ منداڵان دەنووسرێن و ئامادەدەکرێن و چاپ دەکرێن. دەکرێت منداڵان خۆشیان بە هەندێک بابەتی سووک و ئاسان و کورت، بەشداریان تێدا بکەن.
گۆڤارەکانی منداڵان، یەکێکە لە هۆکارە گرنگەکانی میدیای منداڵان. سەرچاوەیەکی گرنگە لە سەرچاوەکانی پەروەردەکردن و رۆشنبیریکردنی منداڵان. بەشوازێکی وێژەیی و هونەریی ناسک و جوان، بە زمانێکی شیرین و ساکار و ئاسان و رەوان، کە لەلایەن نووسەران و هونەرمەندانی و دیزایناسازانی شارەزا و بە ئەزموون لە بواری نووسین و هونەری وێنەکێشانی گۆڤارەکانی منداڵانەوە، بابەتە هەمەجۆرەکانی ئامادە دەکرێن و بە شێوەیەکی هونەریی جوان و سەرنجڕاکێش دەڕازێنرێنەوە و بۆ چێژوەرگرتن و سوودبەخشین، دەخرێنە بەردەستی منداڵانی هۆگری خوێندنەوە.
مێژووی سەرهەڵدانی گۆڤارەکانی منداڵان، لە زۆربەی و□لاتانی جیهاندا، بۆ قۆناغێکی نزیک دەگەڕێنەوە. بۆ یەکەمین جار لە

هەموو جیهاندا، لە سەدەی هەژدەمدا، لە وڵاتی فەرەنسادا،
یەکەم گ□قاری منداڵان، بە ناوی (هاوڕێی منداڵان) ەوە
دەرچوو. ئەم گ□قارە لە ساڵی (١٧٤٧– تا – ١٧٩١) چەندین
ژمارەی ل□ دەرچوو.
یەکەمین گ□قاری منداڵان لە کوردستان دا، کە بە زمانی کوردی
دەرچوو، گ□قاری (گڕوگاڵی منداڵانی کورد) ە، کە لە ساڵی
(١٩٤٦) لە سەردەمی کۆماری کوردستان
لە شاری مەهاباد دەردەچووە. تەنیا (٣) ژمارەی ل□ دەرچوو.
لە دوای گ□قاری گڕوگاڵی منداڵان، لە باشووری کوردستان دا، دووەم
گ□قاری منداڵان بە زمانی پەتی و شیرینی کوردی. بە ناوی
(ئەستێرە) ەوە لە شاری سلێمانی دەرچوو. کە پاشکۆی گ□قاری (رۆژی
کوردستان) بوو. لە مانگی حوزەیرانی (١٩٧٢) دا یەکەم ژمارەی
ئەستێرە دەرچوو. سەرۆکی نووسین، شەهید (ساڵح یوسفی) بوو،
دەستەی نووسەرانیش، کۆمەڵێک لە مامۆستایانی خۆبەخشبوون (رزگار
شەوقی، ئەحمەد عەلی بەرزنجی، عەبدولکەریم مەحمود شێخانی، سدیق
مەحمود بەرزنجی). لەم پەرتووکەمدا (چاوخشنانێک بە مێژووی
ئەدەبی منداڵان: ٢٠١٥) بە در□□ژی باسم ل□ گ□قارەکانی منداڵان
بە گشتی و گ□قاری گڕوگاڵی منداڵانی کورد و گ□قاری
ئەستێرە بە تایبەتی کردووە. زۆر بە کورتی دێینە سەر کرۆکی
باسەکەمان، رۆڵی گ□قارەکانی منداڵان
لە پەروەردەکردن و رۆشنبیریکردنی منداڵان.
میدیای منداڵان، لەوانەش گ□قارەکانی منداڵان، تەنیا لاپەڕەی
رەنگاوڕەنگ و وێنەی جوانی سەرنجڕاکێش نین. بەڵکو یەکێکن لە
دیارترین و کاریگەرترین ئامرازەکان بۆ داڕشتنی کەسایەتیی
هاوسەنگی منداڵان. گ□قارە ئامانجدارەکانی منداڵان، ئامرازێکی
گرنگی کولتووری و راگەیاندنن. سوود و خۆشی بە منداڵان
دەبەخشن. بەشدارن لە دروستکردنی ناسنامەی رۆشنبیریی
منداڵان دا. زۆرجار لە دوای پەرتووک، گ□قارەکانی منداڵان،
یەکەم شتن کە منداڵان دەیانخوێننەو□. گ□قارەکانی
منداڵان، لە گرنگترین ئامرازەکانی پەروەرەکردنی
ناڕاستو□خ□ی منداڵانن.
هەندێک کەس پێیان وايە، بە داهێنان و بڵاوبوونەوەی
ئینتەرنێت و ئایپاد مۆبایلە زیرەکەکان و شاشەکان و گ□قارە
دیجیتاڵییەکان، چیتر گ□قار و پەرتووکە کاغەزییەکانی منداڵان،
باویان نەماوە. ئەم بۆچوونە راست نییە. خوێندکارانی منداڵان
زیاتر لە جاران بەرکەوتەی دەقەکان دەبن. بەپێی
توێژینەوەیەکی ڕۆژئاوای ئوسترالیا، کە لە ساڵی (٢٠١٦)

لەسەر خوێندنەوەی منداڵان ئەنجام دراوە، ساغی کردووەتەوە کە زۆرێک لە منداڵان دەقی چاپکراویان پێ باشترە، لە مادە دیجیتاڵییەکان. تەنانەت ئەو خوێنەرانەش کە لە ڕێی ئامێرە ئەلیکترۆنییەکانەوە، حەز بە خوێندنەوە دەکەن، زۆرجار زیاتر لە دەقە دیجیتاڵییەکاندا، بابەتی چاپکراو دەخوێننەوە.

منداڵان پەیوەستیان بە پەرەپێدانی شارەزایی لە خوێندنەوەی ئەم شێوازە جیاوازانەی نووسین هەیە. بۆ ئەوەی ببنە خوێنەر و نووسەری سەرکەوتوو و متمانە بەخۆبوو لە تەمەنی گەورەییاندا.

گۆڤارەکان هاندەری منداڵانن، بۆ خوێندنەوەی شێوازی نووسینی جۆراوجۆر. وەک: چیرۆک، هۆنراوە. پەخشان، شانۆنامە، مەتەڵ، زانیاری،.. هتد.

ئەو خوێندکارانەی لە قۆناغی قوتابخانەی بنەڕەتی دان و بوونە بە هاوڕێی گۆڤارەکانی منداڵان و بازنادەن بەسەر خوێندنەوەیان، ئاستی ئەکادیمی و ڕۆشنبیری و زانستیی گشتییان، بەرزترە، لەچاو خوێندکارە هاوتەمەنەکانیان، کە گۆڤارەکان ناخوێننەوە.

گۆڤارەکانی کوردییەکان بۆ منداڵان، سەربەخۆیی نەتەوەیی و شوناسی کولتووریمان بەهێز دەکەن. ڕۆڵێکی کاریگەر دەگێڕن لە ئاشناکردنی منداڵانی کوردمان بە مێژوو و جوگرافیای کوردستان و بە کولتوور و کەلەپوور و بە بەها و داب و نەریتی ڕەسەن و بە کەسایەتییە ناودارانی نەتەوەکەمان. گۆڤارەکانی منداڵان چیرۆک و هۆنراوە لەسەر پاڵەوان و هێما نەتەوەییەکانمان و جوانی سروشتی کوردستان و هیوا و خەونەکانی منداڵانی کوردمان دەخەنەڕوو. بابەتە هەمەجۆرەکانی گۆڤارەکان، بە زمانێکی کوردی شیرین و سادە و ساکار، تیشک دەخەنە سەر دەستکەوتە نەتەوەییە مۆدێرنەکان. گۆڤارە کوردییەکان بە منداڵان، ناڕاستەوخۆ سۆز و خۆشەویستی و دەسۆزی و هاوبەستبوون، بە کورد و کوردستان و ڕۆحی خۆشەویستی و دلۆڤانی هاوڕێیەتی و هاوکاری و ژینگەدۆستی و بەخشین، لە منداڵانی کوردمان دەڕوێنن. ئەم ناوەڕۆکە ئامانجدارانە، یارمەتی منداڵانی کوردمان دەدەن پەیوەندی سۆزداری نەتەوەییان بەرزتر بێتەوە و لە پێناوی هێنادیی هیوا و خەونەکانیان و داهاتووی دەخوازیان، کۆشش بکەن و کۆڵنەدەن. تا زیاتر بخوێننەوە، زیاتر وەردەگرن و دەبەخشن.

گۆڤارە نموونەیی و کوالیتییە بەرزەکانی منداڵان، پەیوەستە بابەتی پەروەردەیی و ڕۆشنبیری جۆراوجۆر لەخۆبگرن.

بەشدارن لە گەشەسەندنی رەوشتی و کولتووری و لە داهێنان. بە کورتی گۆقارەکانی منداڵان پێویستە ئەم بابەتە سەرەکیانە لەخۆ بگرن:

بابەتی کولتووری (رۆشنبیری): بریتین لە چیرۆک، هۆنراوە، پەخشان، شانۆنامە، بابەتی کولتووری تر. دەبێت بابەتەکان لە ناوەڕۆک و زمانی داڕشتنیاندا، لەگەڵ ئاستی منداڵاندا بگونجێن، کاریگەرییان لەسەر هەست و ڕەفتارەکانیان هەبێت. پێویستە بابەتە رۆشنبیرییەکان، هانی منداڵان بدەن بە داهێنان و بیرکردنەوەی و رەخنەگرتن. هانیان بدەن، بە چارەسەرکردنی کێشەکان، بە شێوەیەکی بابەتیانە.

بابەتی زانستی: بریتین لە هەواڵ و زانیاریی پەیوەست بە دۆزینەوە و داهێنانەکانی ئەم دواییە و پێشکەوتنە تەکنەلۆژییەکان و بوارە جۆراوجۆرەکانی زانینی مرۆق. پێویستە بابەتانە زانیارییەکان بە منداڵان گونجاوبن. زانیاری و زانستی گشتیی منداڵان بەرزبکەنەوە، بتوانن پەرە بە توانا دەروونییەکانیان بدەن.

بابەتەکانی چێژ و خۆشی: ئەم بابەتانە چەندین شێوەیان هەیە و چەندین شێواز و ستایل بەکاردەهێنن، وەک: مەتەڵ، مەتەڵەکانی وشەی بڕاو، جیاوازییەکانی نێوان دوو وێنەی لەیەکچوو، ناوەڕۆکی گاڵتەجاڕی و نوکتە و پێکەنین،… هتد.

بەشداریکردنی خوێنەران لە ستافی گۆقارەکان دا: تا ئێستا بەرچاوم نەکەوتووە کە منداڵێک ناوی لە ستافی گۆقارە کوردی و عەرەبییەکاندا هەبێت. گەر منداڵان لە ستافی گۆقارەکاندا هەبن، گەر هەمایش بن. منداڵانی خوێنەر ئەو هەستەیان لا دروست دەبێت. کە بەشێکن لە گۆقارەکە.

وێنەی کێشراوی رەنگاوڕەنگ یان فۆتۆگرافی: وێنە ئامرازێکی گرنگی دەربڕینە و توخمێکی تەواوکەری ناوەڕۆکی بابەتەکانی گۆقارەکانی منداڵانن و سەرنجیان رادەکێشن. زۆرجار وێنە جوانەکان، کەموکوڕی و لاوازیی بابەتەکان پڕدەکەنەوە. وێنە جوانەکان کاریگەرییەکی بەرچاویان لەسەر داڕشتنی هۆشیاری جوانکاری هەیە.

پێشنیارێک بە گۆقارەکانی منداڵان: پێشنیاری ئەوە دەکەم، لە گۆقارەکانی منداڵاندا، گۆشەیەک هەبێت بە ناوی "نووسەرانی داهاتوو" هەرجارەی نووسینی منداڵێکی بەهرەمەند: چیرۆکنووس، هۆنراوەنووس، یا هەر نووسینێکی تر بێت. با سادە و سووک و ئاسان و کورتیش بن. جوانترە کە وێنەیەکی ئەو منداڵە نووسەرە، لەگەڵ بابەتەکەیدا بنرێت. ئەم گۆشەیە

دەبێت بە هاندان و بە ورووژاندن بە منداڵانی بەهرەمەندی نووسینی چیرۆک و هۆنراوە و پەخشان. بە دەرخستنی بەهرەکانیان.

دوبەی: ٢٠٢٦